

Петар Милосављевић

ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И СРПСКА МИСАО

Петар Милосављевић

ИЗАБРАНА ДЕЛА

Приредили

Слободан Костић
Вера Милосављевић

Пето коло

Српска писма

Идеје југословенства и српска мисао

Обнова логоцентризма

Српско питање и србистика

Петар Милосављевић

ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И СРПСКА МИСАО

Логос 2007.

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i>	7
I	
Две идеје југословенства: српска и хрватска	11
Смисао Покрета за обнову србистике	22
О српском филолошком програму	26
Славистика, србистика и сербокроатистика и њихове стратегије	47
Српски устанци на почетку 19. века и србистика	66
Вук Карацић и српска мисао	76
Љубомир Стојановић и обнова србистике	100
Срби и мултиконфесионалност	122
II	
Српски филолошки програм и САНУ	139
Срби су се замрсили	154
За истину о Шафарику	169
Тајна Бошка Петровића	185
Мисија Светозара Петровића	212
Историчар Крстић и српске перспективе	233
Енциклопедијско расрбљивање Срема	253
Часопис „Поља“ и југословенство	267
Напомене о текстовима у овој књизи	279
Белешка о писцу	281

ПРЕДГОВОР

Текстови у овој књизи разматрају идеје које су у последња два века превасходно утицале на живот Срба и, нарочито, на деловање српских националних установа. Осим идеја националног ослобођења, обнове државности, језичкоетничког јединства и афирмације културног и духовног идентитета српског народа, које су чиниле срж српске мисли, било је и таквих које су тумисао разграђивале као што је идеја унитарног југословенства и идеја српскохрватског народног и језичког јединства изражена филолошком доктрином сербокroatистике.

У књизи је посебна пажња обрађена на идеју унитарног југословенства и на доктрину сербокroatистике. Оне су међусобно повезане и узајамно се условљавају. И једна и друга су хрватског порекла и биле су смишљене као привремено средство за остварење хрватских сепаратних интереса. Дефинитивно одбачене у Хрвата у процесу разбијања Југославије крајем 20. века, ове идеје су задржале упориште у српским националним институцијама где продужују своје разорно дејство у односу на српске националне интересе.

Сама идеја југословенства под истим именом имала је два различита садржаја, па се може говорити о две идеје југословенства: српској и хрватској. Старија, српска идеја југословенства се залагала за неговање општесловенске, а самим тим и јужнословенске, узајамности, односно за очување посебности четири јужнословенска народа: Бугара, Срба, Хрвата и Словенаца. Њој је одговарала филолошка парадигма славистике и србистике која није подразумевала језичко заједништво ових народа, већ неговање њихове језичке посебности, као и код других међусобно блиских словенских народа и језика. Хрватска идеја југословенства преузела је од илирског покрета унитаристички концепт и усмеравала је Србе, Хрвате и Словенце ка стварању интегралног југословенства као конститутивног елемента будуће федерализоване Аустрије. Потпора овој идеји требало је да буде стварање језичког заједништва ова три народа, а посе-

бно Срба и Хрвата. Управо ова идеја, припремана за Аустријско царство, била је уграђена у темеље касније југословенске државе. Српска идеја југословенства, за разлику од хрватске, није била унитаристичка и није била усмерена на стварање југословенске државе. Још њени родоначелци су указивали на антисрпски карактер унитаризма илирског покрета.

У више текстова ове књиге показује се да хрватска идеја југословенства и парадигма сербокроатистике нису увек биле присутне ни делотворне у српским националним институцијама. Пре југословенског периода, у српској политичкој мисли доминирале су идеје српства, словенства и космополитизма. А у филологији изграђивани су научни системи србистике и славистике. У југословенском периоду српске институције и истакнути појединци у њима посебним дејствима су навођени да, под заштитом српског имена, спроводе антисрпске идеје. Без откривања тих дејстава не могу се отклонити штетне последице.

Као и друге моје књиге посвећене србистици, и ова књига се темељи на ставу да у српским националним наукама и установама парадигму сербокроатистике треба заменити парадигмом србистике. То ће омогућити да српска мисао, на здравим филолошким темељима и принципима и стандардима, који важе за друге европске народе, успостави нарушени континуитет у изграђивању и афирмацији српског народног идентитета.

ДВЕ ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА: СРПСКА И ХРВАТСКА

Крајем септембра 2001. године у интервјуу Телевизији Пинк председник Црне Горе господин Мило Ђукановић, питан о могућности опстанка Југославије, одговорио је да је идеја југословенства потрошена. На питање: који је његов матерњи језик? – он је одговорио да је, по Уставу Републике Црне Горе, то језик српски, али да је пре српског постојао српскохрватски језик који се потом разбио на српски, хрватски, бошњачки... језик. Одговори господина Ђукановића нису само лични јер имају упориште у образовном систему и Црне Горе и Србије. Али ти одговори нису тачни. Моја истраживања проблема југословенства и српског језика, у области филологије, дају друкчије одговоре. На питање: да ли је идеја југословенства потрошена, мој одговор је: Потрошена је хрватска идеја југословенства, али српска идеја југословенства није потрошена. А на питање: да ли је Ђукановићев и мој матерњи језик прво био српски или српскохрватски, мој одговор је: прво је био српски. То су филолошка питања која траже тачне одговоре и из научних и из политичких разлога. Тачни одговори на ова питања воде нас на пут изласка из кризе. Погрешни одговори гурају нас даље у пропаст.

Српска идеја југословенства

Српска идеја југословенства је старија од хрватске. Она се јавила из отпора према илирском покрету. Илирски покрет је напустио са ставом да су сви Словени, који живе на Балканском полуострву, један народ: народ илирски (тј. да су сви Јужни Словени Илири), и да говоре једним језиком, језиком илирским. Двојица челних људи у Матици српској, тридесетих година 19. века, Теодор Павловић и Јован Суботић, схватили су да је идеја илирства неприхватљива, јер је унитаристичка: брисала је разлике између јужнословенских народа и оспаравала њихову посебност.

Зато су истакли једну другу идеју: идеју југословенства. Најпре је то учинио Теодор Павловић (1804-1854) у тексту објављеном 1837. године у његовом Српском народном листу бр. 23. под насловом *Име рода*. Павловић каже:

...ми браћу нашу молимо, нека се илиризирања ману, чим и тако друго ништа учинити неће, него баш противно намјеренију, тј. између једноплеменика неслогу ће подићи. Сваком је своје најмилије, сваком своје дакле нека и буде, то је и право и нужно: зовимо се сваки својим рођеним именом; Крањци нек буду Крањци; Хорвати Хорвати, а Србљи Србљи по особ, кад је пак о свима заједно реч, зовимо се сви онако, како се по природи зовемо и звати морамо: рођена, једноплемена, мила браћа Југославјани, Југослав! (Видети у: Виктор Новак, *Антологија југословенске мисли и народног јединства*, 1930:78-79)

Још прецизније од њега, и на више простора, исту идеју је елаборирао млади Јован Суботић (1817-1886) у тексту *Неке мисли о сојузу Књижевном Словена на југу и тога сојуза имену* који је објављен у Летопису Матице српске 1839. године. Суботић каже:

При имену „Илир“ нестaje имена Србин, Хорват, Бугарин, и при имену „Југо-Славен“ није тако; у овом имену већ је по природи и Србин, и Хорват, и Бугарин, и свакиј онај Славенскиј народ, који на Југу живи. Како се назовемо у сојузу Илирима нисмо више Србљи нити смо Хорвати; ако се назовемо „југославенима“ остајемо заједно онога имена, које за себе имамо. (1839, част трећа: 111-112)

Концепција југословенства Павловића и Суботића је јасна. Они су сматрали да треба сачувати посебност сваког од јужнословенских народа, али неговати и њихово заједништво. Они су одбацивали илирско име, иако Срби, како Суботић каже, „име 'илирическиј народ' у дипломатији австријској имају” (121). Суботић је у оно време јасно знао оно што је данас заборављено: да су у Аустријској царевини само Србе, и католике и православце, називали Илирима, а њихов језик илирским. Аустријски цареви привилегије нису давали српском већ илирском народу. У 18. веку постојали су Илирска дворска канцеларија и Илирска депутација које су се бавиле државноадминистративним питањима положаја Срба у Монархији.

Павловић-Суботићева идеја југословенства, у значењу јужнословенства, зато што је била природна, имала је дубоке коре-

не у српском народу. Она је носила обележје и политичког и друштвеног живота Срба. Тој идеји је нарочито био привржен кнез Михаило. Али и други Обреновићи стално су рачунали, и морали рачунати, на сарадњу, нарочито са Бугарима. Рачунао је са тим и Никола Пашић, деценијама.

Српска идеја југословенства почела је да добија манифестни облик на почетку 20. века. Приликом прославе стоте годишњице Првог српског устанка, на иницијативу српских књижевника, био је у Београду (1904) одржан први конгрес југословенских књижевника. Други је одржан већ следеће године, 1905, у Софији. На конгресима су учествовали представници Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара, а конгреси су се називали југословенским, јер се израз југословенски тада односио на све Јужне Словене. О тим конгресима писао је Скерлић. Његови чланци прештампани су у његовим *Сабраним делима (Писци и књиге, IV)*. Конгресима књижевника следили су и скупови ликовних уметника. Њих је, са српске стране, организовала Надежда Петровић. Све до Другог балканског рата (1913) међу јужнословенским народима била је на делу превасходно српска идеја југословенства у значењу које су јој дали Теодор Павловић и Јован Суботић. Она је, поред уметника, занимала и филологе и политичаре. Највише података о томе, а на једном месту, има у текстовима које доноси поменута *Антологија југословенске мисли* Виктора Новака. У њој је, између осталог, пренесена и белешка из листа Пијемонт о посети српског краља Петра Југословенској изложби 1912. У белешци пише:

За време док је Краљ на спрату разгледао изложбу, на доњем спрату свирала је музика. Кад је Краљ био у словеначком одељењу, музика је интонирала словеначку химну; кад је био у бугарском, бугарску химну; кад је био у хрватском одељењу, хрватску, а у српском одељењу српску народну химну. (В. Новак, 1930: 624)

Овај сликовит опис казује о карактеру српске идеје југословенства. Она је подразумевала савез свих јужнословенских народа. Развој те српске концепције југословенства пресекао је Други балкански рат (1913) у којем су Бугари, без објаве рата, напали Србе, своје савезнике из Првог балканског рата (1912). На челу Бугарске тада је био цар Фердинанд I Кобург, владар немачког

порекла. У томе рату су Срби тешко поразили Бугаре. Али је у рату тешко страдала и српска идеја југословенства јер је створен јаз између Срба и Бугара који је још више продубљен у Првом светском рату. Од Првог светског рата, тачније: од Нишке декларације (1915), Срби ће бити доведени у ситуацију да прихвате хрватску идеју југословенства која је решавала питање положаја јужних Словена у Аустроугарској; Србија је на себе преузела да се бори “за ослобођење неослобођене браће: Срба, Хрвата и Словенаца”. Своју победу у рату Срби ће ставити у функцију те идеје којој ће остати верни све до распада Југославије 1991. Павле Поповић, један од главних организатора оних конгреса југословенских писаца са почетка века, објавиће 1918. у Кембриџу (Енглеска) утицајну књигу под насловом *Југословенска књижевност*. Из ње ће потпуно бити изостављена књижевност Бугара. Тиме је напуштена српска идеја југословенства.

Српска идеја југословенства оставила је значајан траг у славистици. До илирског покрета и Павловић-Суботићеве идеје југословенства, слависти су Словене делили на две групе: на југоисточне и северозападне. Тако су их, на пример, делили Добровски, Копитар и Шафарик. После појаве илирског покрета и појаве Павловићевих и Суботићевих текстова, преовладао је став да Словене треба делити на три групе: на источне, западне и јужне. На Словенском конгресу у Прагу (1848) јужни Словени имали су заједничку секцију, илирску. На предлог српске делегације, ова секција је променила назив у Југословенска секција. Практично од тога конгреса, словенски народи се деле на источне, западне и јужне Словене.

Хрватска идеја југословенства

Хрватска идеја југословенства и по пореклу и по природи је другачија од српске. Њену појаву су обележиле три личности из три различита доба: Павле Ритер Витезовић, Људевит Гај и Јосип Јурај Штросмајер. Ова тројица истакнутих Хрвата су по пореклу били Немци и њихова идеја југословенства везана је за политичке интересе Аустројске монархије.

1. Павле Ритер Витезовић (1652-1713) рођен је у Сењу, а највише је живео у Загребу. Он је живео у време преломно за судбину Балкана. После сламања турске опсаде Беча 1683. Аустрија је све дубље потискивала Турску ка источним просторима Балканског полуострва. Аустријски двор затражио је од свога поданика Ритера Витезовића да направи пројект ослобађања балканских простора од турске власти. Ритер Витезовић је тражени пројект објавио у спису на латинском под насловом *Croatia rediviva* (Оживела Хрватска, 1700). У њему је доказивао да на простору Балканског полуострва, од Јадранског до Црног мора живи један народ, народ хрватски, који говори једним језиком, језиком хрватским. Ваљда сви хрватски извори тај пројект називају великохрватским, јер је пројект предвиђао стварање Велике Хрватске састављене од Беле Хрватске (Словенија, Хрватска, Славонија, Истра, Далмација) и Црвене хрватске (Босна, Херцеговина, Србија, Македонија, Бугарска). Таква Хрватска, разуме се, историјски никада није постојала па није ни могла да буде оживљена. Али је овај пројекат обелоданио претензије Хрвата и Аустрије. И Бранко Водник у својој *Повијести хрватске књижевности* (Загреб 1913) овај Ритер Витезовићев пројект назива великохрватским. За овај пројекат сигурно би требало употребити и тежу квалификацију, јер је брисао са лица земље читаве јужнословенске народе: Словенце, Србе, Бугаре, третирајући их као Хрвате.

Само мало пре Витезовића, са српске стране је потекла иницијатива за обнову српске државе, „попут хрватске“, која је пратила разлику између Срба и других јужних Словена. Била је то иницијатива грофа Ђорђа Бранковића из седамдесетих година 17. века, конзистентно изложена у његовом Мемоару аустријском цару (1688). Тек после тога Витезовић је постао идеолог великохрватства. Интересантно је да су све српске личности које су имале јасне и принципијелне погледе на националну идеју и на јужне Словене, и онда и касније, доживеле, попут грофа Ђорђа Бранковића, извесну дифamacију и у животу и у историјској науци.

Водников поглед на Витезовићев пројект значајан је јер осветљава и ону страну која се тиче филологије; још конкретније – питања језика. Водник пише:

Питање јединственога књижевнога језика и правописа није с ову страну Велебита до тога времена нитко тако далеко помакао као Витезовић. Подријетлом Нијемац, измијенивши своје породично име Ritter у свим хрватским дјелима у Витезовић, рођени сењски чакавац, одгојен у средишту кајкавштине, у Загребу, он први одлучно истиче, да је најчистији хрватски језик штокавско нарјечје. (1913: 299)

Витезовићев пројект стварања велике Хрватске у оно време није био остварљив. А што се тиче језика, све до појаве илирског покрета у Аустријској царевини под хрватским језиком сматрало се само кајкавско наречје. На том наречју и неговали су Хрвати своју књижевност. У службеној Аустрији, илирско наречје, тј. штокавски, сматрано је српским наречјем. Тим именом називан је, на пример, и језик Доситеја Обрадовића. Тек са појавом илирског покрета стварају се услови да се реализује Ритер Витезовићев пројект у домену језика. На ту опасност благовремено су указали српски интелектуалци на челу са секретаром Матице српске Теодором Павловићем.

2. Ваљда у свим релевантним хрватским изворима наглашава се да су и илирци и Анте Старчевић (који је почео као илирац) имали свога претходника у Ритеру Витезовићу.

Раширено је схватање да је Старчевић (1823-1896) имао великохрватске ставове; да је претеча усташког покрета. Није тешко показати да су његови ставови о Хрватима и хрватском језику изворно били блиски Ритер Витезовићевим ставовима. У духу тих ставова Старчевић је порицао да постоје Срби и да постоји српски језик; Срби су, по њему, Хрвати а српски језик је хрватски. Он је, дакле, у новим историјским околностима, само понављао Ритер Витезовићеве ставове, доводећи их до крајњих консеквенци.

Тако нису чинили илирци, мада су се и они често позивали на Ритер Витезовића и признавали га за свога претечу. Илирци, са Људевитом Гајем на челу, нису више доказивали да од Трста до Црног мора живе Хрвати. За више од стотину година, после Ритера Витезовића, на историјској сцени се пуно тога променило. Афирмисали су се као народи и Срби, и Словенци, и Бугари, па и сами Хрвати. А нарочито је, у деценијама које су претходиле илирском покрету, био јак препородитељски покрет међу Србима.

Тај покрет је, највише преко Вука Караџића, јасно предочио свету да су Срби и бројан народ, и дуге историјске прошлости и признате културе. У новим околностима постало је неприхватљиво тврдити да сем Хрвата на Балкану не постоје други јужнословенски народи. Хрватски илирци су имали другу стратегију: они су настојали да покажу да су сви ти народи једно: тј. да су Илири. А пошто су сви заједно Илири и хрватски илирци су истакли своје право да узму најразвијеније илирско наречје, тј. штокавско наречје, за свој књижевни језик. То је значило да су се они понели слично Ритер Витезовићу. Али они су то чинили еластичније. Штокавско наречје они нису проглашавали чисто хрватским већ илирским. На основу тако схваћеног права и они су почели да пишу штокавским, као главним наречјем илирског језика. Таква њихова пракса наишла је на отпоре међу јужнословенским народима. Пројект илираца није имао готово никаквог одјека међу Бугарима. А одупрли су му се и сви словеначки писци сем Станка Враза; одупрли су му се и српски прваци: Вук, Текелија, Сарајлија, Павловић, Суботић, Стерија и други. У неколико година деловања илирског покрета, мало шта се остварило од јавно прокламованог. Као што није остварена Витезовићева Велика Хрватска, није настала ни Гајева Велика Илирија. Али су илирци остварили нешто битно за Хрвате у стратешком смислу. Остварили су онај део Ритер Витезовићевог пројекта који се тиче језика. Од илирског покрета, бар међу Хрватима, прихваћен је став да је, поред чакавског и кајкавског, и штокавско наречје хрватско.

Зна се да је кајкавац Људевит Гај (1809-1872) своје *Новине хорватске, славонске и далматинске* и њихов подлистак *Даницу* почео 1835. да објављује на хрватском језику, тј. кајкавски, и да је постепено прелазио на нов језик, илирски, тј. штокавски, српски. Такође се тачно зна и да је кајкавац Иван Броз свој *Хрватски правопис* (1892) радио на корпусу Вукових и Даничићевих дела и да је у њему дефинитивно усвојио за Хрвате не само Вуков источно-херцеговачки ијекавски већ и Вукова правила за јужно наречје. Није било сумње да су и овај илирски и овај источнохерцеговачки штокавски један те исти српски језик. Па ипак, каснија језичка наука ће непринципијелно тврдити је и штокавско наречје хрватско.

3. Илирски покрет није успео да учini прокламовано: да уништи идентитет јужнословенских народа, да све Јужне Словене претвори у Илире. Али он је ипак умео да унесе забуну у оно главно што се народа тиче: у идентитет српског и хрватског језика, у идентитет и српског и хрватског народа. Пошто је илирски покрет обавио своју функцију уношења забуне, Аустрија га је забранила (1843). И та забрана је имала важну функцију. Од тога чина, илирско име, које се пре илирског покрета односило превасходно на Србе и на српски језик, почиње да се односи превасходно на Хрвате и да означава хрватски језик. Готово све што је било прозвано илирским именом отада ће бити преименовано у хрватско. Институције мењају имена: Илирска читаоница ће постати Хрватска читаоница, а Матица илирска ће постати Матица хрватска.

Крајем 40-тих, кад је илиризам већ одслужио своје, јавља се Штросмајер (1815-1905) са својом идејом југословенства. Штросмајерово југословенство само је по имену исто са Павловићевим и Суботићевим. Та појава је у језику позната као хомонимија: кад исти израз означава различите садржаје. Пре него што је постао ђаковачки бискуп, Штросмајер је био бечки дворски каноник. Супротно од Павловића и Суботића, он није пошао од природног стања Јужних Словена и њихових интереса. Он је пошао од аустријских државних интереса. Сматрао је да Аустрија треба да се реорганизује као федерација разних народа и да један од тих народа буду Југословени које чине три племена: Словенци, Хрвати и Срби (Бугаре је морао да искључи јер нису били у саставу Аустријске царевине). Центар тако остварене заједнице Југословена, тј. Словенаца, Хрвата и Срба, по њему је требало да буде Загреб. На основама Штросмајерове идеје југословенства, иза које су стајале јаке политичке снаге, пре свега међу становницима Аустрије, и створена је у одговарајућем моменту прва Југославија. Она се звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а била је проглашена државном заједницом „једног троплемног и троименог народа“. У тој дефиницији Југословена садржана је и Ритер Витезовићева великохрватска, и илирска унитаристичка, и Штросмајерова идеја југословенства. Али је садржана чак и Старчеви-

ћева идеја порицања Срба и српског језика. Није случајно да је у Новаковој *Антологији југословенске мисли* нашао место Старчевић, а није нашао места његов опонент Суботић. (Под Вуковим именом дат је само бечки *Књижевни договор*, чији су ставови већ били криво интерпретирани).

Хрватска идеја југословенства, у Старчевићевој или Штросмајеровој варијанти, у варијанти интегралног југословенства, чији су заговорници били и Александар Карађорђевић, и Виктор Новак и Владимир Дворниковић, увек је била унитаристичка. Она је подразумевала или да су сви Јужни Словени Илири, што је већ било преведено као Хрвати, или да су Југословени, што је још даље замућивало ситуацију. Српска идеја југословенства је, напротив, подразумевала и посебност и јединство јужнословенских народа, без обзира на њихов државноправни статус и верско опредељење.

Јагићево филолошко оправдање хрватске идеје југословенства

Филолошко оправдање за Штросмајерову идеју југословенства дао је највећи хрватски филолог Ватрослав Јагић (1838-1923). У обимном чланку *Југословени*, објављеном у чешком *Научном словнику* (1864), он је износио став да су Хрвато-Срби, односно Југословени, један народ, јер говоре једним језиком који је састављен од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског. Пошто и Словенци говоре кајкавски, и они су Југословени. Јагић је, међутим, истицао да Срби и Хрвати, иако су по језику један народ, у ствари чине два народа, који се разликују по вери, па су сви католици Хрвати, а сви Срби су православци. Он је, дакле, српско и хрватско национално име прогласио ознаком верске припадности, јер је то било у интересу Хрвата. Тај његов изум, са којим Српска православна црква нема никакве везе, дубоко се укоренио у свести и образованог и простог света (јер је долазио од “велике науке”) и нанео је српству велике штете. По Јагићевом пројекту требало је да се заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, српскохрватски, односно хрватски или српски, односно штокавски,

подели по линији екавица (српски део) и ијекавица (хрватски део). Ови Јагићеви ставови оживотворени су у Титово време Новосадским договором (1954). На основама Новосадског договора направљена су два правописа: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, објављен екавицом и ћирилицом (Матица српска 1960) и *Правопис хрватскосрпскога књижевног језика*, штампан ијекавицом и латиницом (Матица хрватска, Загреб 1960). Тим правописима је штокавско наречје, фактички, подељено на две половине: на српску и на хрватску, са разграничењем на линији Лозница-Краљево-Дечани. Та подела је више деценија касније потврђивана тезом да постоје две варијанте српскохрватског језика: источна и западна, београдска и загребачка, српска и хрватска. Узалуд је Лазо М. Костић у емиграцији (1964) писао књиге о крађи српског језика. Њега српски лингвисти или нису чули или нису хтели да чују. Па ипак, Јагићеви следбеници на Другом конгресу српских интелектуалаца 1994. нису успели да поделе српски језик по линији: екавица – српска, ијекавица – хрватска. Преовладао је затим став да Срби у књижевном језику имају два изговора (екавски и ијекавски) и два писма: ћирилицу и латиницу.

Југославију, засновану на хрватској идеји југословенства, разбили су потомци твораца те идеје у историјском смислу. Последњи председник Председништва Југославије Стипе Месић запамћен је по изјави која гласи: „Ја сам свој задатак извршио. Југославија више не постоји“. После разбијања Југославије остало је, међутим, нерешено крупно питање: питање језика. Ако је хрватски језик кајкавски, чакавски и штокавски, онда српског језика нема, као што је и тврдио Анте Старчевић. Српски језик не може да буде исто што и хрватски језик, јер Срби не говоре и не пишу ни чакавски ни кајкавски, као што су то чинили и чине Хрвати. Зато је историјски и научно једино исправно да из језичке заједнице Срба и Хрвата, која више номинално не постоји, свако изнесе оно што је у њу и унео: Срби штокавски, а Хрвати чакавски и кајкавски. Као што Србе не треба терати да се односе према чакавском и кајкавском као према свом матерњем језику, тако ни Хрватима нико не може забранити да говоре и пишу и штокавски. Али се при том мора знати да је тај штокавски, у ствари, српски

језик, на онај начин на који је енглески енглески, па макар колико се света њиме служило. Хрвати се данас служе српским језиком, као што су се некада служили немачким језиком. Било би у реду да Срби почну да изучавају чакавски и кајкавски као хрватске дијалекте (језик), као и бугарски и остале јужнословенске језике. То би било сасвим у духу српске идеје југословенства, која није потрошена, и у интересу је укупне јужнословенске популације и сваког од словенских народа на Балкану посебно. Било би то и у интересу одбране имена и идентитета српског језика као основног националног спецификума.

СМИСАО ПОКРЕТА ЗА ОБНОВУ СРБИСТИКЕ

Поводом текста Саве Даутовића *Наука у „служби“ Каптола*

У НИН-у од 8. децембра 2005. Сава Даутовић је објавио чланак о награди „Павле Ивић“ за књигу *Синтакса српског језика* и о критици Милоша Ковачевића на ту књигу. Ову своју причу Даутовић је, некако натегнуто, проширио и на мене. Уз моје име наведени су, у негативном контексту, србистика и покрет за обнову србистике.

Србистика као филолошка дисциплина велики је српски проблем. На Филозофском факултету у Новом Саду постоје катедре за англистику, германистику, романистику, славистику, хунгарологију, словакистику, румунистику, русинистику. Не постоји катедра за србистику. Слично је и на другим универзитетима у српским земљама. Термин србистика није у употреби у званичној научној и просветној номенклатури. Водеће институције, власти, медији, понашају се као да је такво стање нормално. Одсуство имена србистике као конституисане научне дисциплине довело је до веома негативних последица. У овом тренутку српска официјелна наука, односно водеће институције, не дају јасне одговоре на питања: ко припада српском народу, шта је то српски језик и шта све спада у српску књижевност. Две филолошке дисциплине, србистика и сербокроатистика, на та питања дају различите одговоре. Изостављање србистике из образовног система погађа милион и по младих који се налазе у школским клупама, што значи тиче се будућности српског народа.

Србистика није нека нова дисциплина. Она је била конституисана почетком 19. века када и друге дисциплине које се баве другим словенским народима (нпр. полонистика, бохемистика, словенистика, русистика итд.). У другој половини 19. века све више се,

са хрватске стране, наметао став да Срби и Хрвати имају један језик, српскохрватски, хрватски или српски. Став да су два народа створила један језик, а остали посебни народи, непримењен је филолошким принципима. Није га прихватио ни Вук Караџић ни његови савременици. Прихватио га је Ђуро Даничић после Вукове смрти и свога одласка у Загреб где је постао први уредник *Рјечника хрватског или српског језика* у издању Југославенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ). Све до стварања Југославије други најзначајнији српски филолози опирали су се таквом преименовању свог језика; поштовали су интегритет српског језика, српске књижевности и српског народа. Са победом идеје југословенства наметнут је термин сербокroatистика као назив дисциплине о језику и југославистика као назив дисциплине о књижевности. Сербокroatистика је озваничена на Новосадском договору о језику 1954. када је и српска страна институционално прихватила став да је језик српскохрватски. Стварни и номинални центри сербокroatистике и југославистике били су ван Србије. То су били, пре свега ЈАЗУ а поготово Југославенски лексикографски завод.

Приликом разбијања Југославије хрватска страна напустила је став да Срби и Хрвати имају један језик (хрватскосрпски, хрватски или српски), па су српски језик, којим се служе од илирског покрета, назвали хрватским језиком. Самим тиме хрватска страна напустила је и сербокroatистику као дисциплину, а сахрањивањем своје идеје југословенства, иста страна је напустила и југославистику. На српској страни десило се нешто слично, али само наизглед. Језик којим пишем овај текст по Уставу Србије се зове српски. Али главне српске националне институције нису се стварно вратиле на стање пре Новосадског договора и нису превадале доминацију сербокroatистике. У Српској краљевској академији почело је 1893. године, на иницијативу Стојана Новаковића, да се ради на великом пројекту под називом *Речник српског књижевног и народног језика* (скраћено *Српски речник*). После шездесет година рада на њему, пред Новосадски договор, Александар Белић је тај пројект преименовао у *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Тим преименовањем оно што је било српско постало је и српско и хрватско. Била је прилика,

после разбијања Југославије и „српскохрватског језичког јединства“, да се врати старо и аутентично име *Речнику* Српске академије наука и уметности. Није се то десило. У Академији је 16. фебруара 1999. усвојен став да се настави рад на *Речнику* под именом који му је дао Белић. Највиша српска научна институција тим својим гестом поручила је: Срби могу звати свој језик српски, али он је, у научном смислу, српскохрватски. Пошто исти лексички материјал Хрвати издају под именом речника хрватског језика, онда се језик којим говоре и пишу Срби, у ствари, представља као нека подврста хрватског језика. Овом „братском сурадњом“ Србима се, практично, одузима њихово највеће благо, њихов језик.

Покрет за обнову србистике настао је из незадовољства стањем официјелне српске филологије која лоше решава питања идентитета српског народа, српског језика и српске књижевности. Центар покрета за обнову србистике формиран 10. октобра 1997. на Филолошком факултету у Приштини вољом 63 потписника. На факултетима у Београду и Новом Саду, окупираним од сербокроатиста, овакав Центар не би могао да буде основан. Главна идеја покрета је да се у научном свету обнови српска филолошка традиција, да се србистика врати у систем филолошких дисциплина у којем је постојала.

На филолошкој сцени у Србији данас заиста постоји сукоб, који господин Даутовић означава као „српско-српски“, и за који каже да је зато „бесмислен“. За мене тај сукоб није ни лични, ни национални, ни међунационални. А још мање је бесмислен. То је сукоб двеју научних парадигми, *србистике* и *сербокроатистике* и он није карактеристичан само за време у којем живимо. Главни репрезентанти србистике су: Вук Карацић, Шафарик, Пипин, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић; у новије време на истим основама делујемо Радмило Маројевић, Милош Ковачевић, ја и други истомишљеници. Главни репрезентанти сербокроатистике су: Ватрослав Јагић, Иван Броз, Томо Маретић, Александар Белић, Павле Ивић и њихови следбеници. Управо наведена имена, а списак би могао да буде и шири, показују да иза научних парадигми не стоје обавезно представници једне нације, већ једног модела (парадигме) мишљења. У филозофији науке сматра се да је

борба и смењивање научних парадигми нормална ствар. Отуда би и на сукоб међу српским филолозима требало гледати као на нормалан сукоб идеја. Иза једне и друге парадигме, србистике и сербокroatистике, стоји мноштво научника и мноштво књига. Било би пожељно да се медији према том сукобу односе одговорно и непристрасно. Да ли ће Србима и даље да се бави сербокroatистика или ће се обновљена србистика вратити у систем филолошких дисциплина, и у образовни систем, у српске националне институције, то није само академско питање. То је питање од ширег националног интереса. Кад стање у овој области буде нормално, кад српске институције буду озваничиле србистику као филолошку дисциплину и тиме довеле Србе у ред других народа, покрет за обнову србистике престаће да постоји.

О СРПСКОМ ФИЛОЛОШКОМ ПРОГРАМУ

Интервју Катарине Брајовић са Петром Милосављевићем

Издавачка кућа *Требник* у Београду почела је 2000. године да објављује *Изабрана дела* др Петра Милосављевића, професора Филозофског факултета у Новом Саду. У оквиру овог пројекта, који обухвата 20 књига, до сада је изашло четири књиге првог кола: *Методологија проучавања књижевности*, *Логос и парадигма*, *Систем српске књижевности* и *Српски филолошки програм*. Ускоро треба да буде објављена и књига *Срби и њихов језик*. Књиге професора Милосављевића које се баве српским темама биле су повод да му поставимо више питања.

Српски филолошки програм? Шта се под тим подразумева и шта уопште значи та синтагма?

У издању Народне и универзитетске библиотеке у Приштини девеседетих година изашле су три моје књиге: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996) и *Срби и њихов језик* (1997) у којима сам се бавио питањима националне књижевности и језика што спада у домен филологије. Тако сам и дошао до сазнања да је филолошки програм основа сваког националног програма.

У књизи *Српски филолошки програм*, као и у претходним књигама, упорно подсећам да су Срби такав програм већ имали, да га је српска наука била напустила и да она треба том програму што пре да се врати. А српски филолошки програм формулисали су још у првој половини 19. века слависти (посебно Шафарик) и српски филолози (највише Вук Караџић), на принципима на којима су у то доба настајали и филолошки програми других европских народа. На истим принципима као и код других решена су тада основна питања идентитета српског језика, српске књижевности и српског народа.

И водећи слависти, и Вук Карацић међу њима, сматрали су да су етнички Срби, без обзира на веру коју исповедају и на државе у којима живе, један од словенских народа који говори једним од словенских језика. Тај језик је српски, а он је идентичан са штокавским наречјем. Разликује се од других јужнословенских наречја (тј. језика) којим говоре Хрвати, Словенци и Бугари и на основу којих су ти народи, такође, у то време идентификовани. Вук Карацић, а затим и Јован Суботић и Стојан Новаковић, јасно су дефинисали и систем српске књижевности. Српска књижевност се састоји од ова четири дела: народна књижевност, стара књижевност, средња књижевност (тј. дубровачка) и нова књижевност. То су основни ставови српског филолошког програма на темељу којих је настала србистика као филолошка дисциплина и као део славистике. Србистику је потиснула и покушала да поништи сербокроатистика уносећи забуну и наред у владајуће филолошке принципе у европским оквирима.

У чему је, укратко, разлика између србистике и сербокроатистике?

Сербокроатистика – то је симулакрум озбиљне научне дисциплине. Измислили су је хрватски филолози на основу произвољног става да Срби и Хрвати имају заједнички народни језик, српскохрватски, односно хрватски или српски, састављен од три наречја: штокавског, кајкавског и чакавског. Све српске националне институције које су садашњи облик добиле у титовском периоду, засноване су на сербокроатистици. Центар сербокроатистике био је у Загребу, односно у Берлину и Бечу где је Јагић уређивао свој часопис на немачком језику – *Архив за словенску филологију*. А само коју деценију раније, у оно време када су Хрвати узели српски језик за свој књижевни језик, готово нико у Загребу није говорио тим књижевним језиком, јер га нису знали, јер им је био туђ. После Другог светског рата центар сербокроатистике био је у Југославенском лексикографском заводу, такође у Загребу. Друга половина 20. века карактеристична је по тоталитарном и антисрпском режиму Јосипа Броза и, у исто време, злокобна по

томе што је тада потпуно била заказала национална филологија у Срба, а што је имало реверзибилне трагичне последице и на политичком плану.

На питање: ко је разбио српски национални корпус, целовитост српског језика и српске културе, мој одговор гласи: учинила је то квазидисциплина, сербокроатистика, односно њена шира варијанта: *југославистика*. Најзначајнији негативни јунаци на том пољу били су Јагић, Даничић, Белић и други научници. Тек у другом реду треба помињати и политичаре.

Србистика, то је дисциплина којој Срби треба да се врате, али то је дисциплина којој треба да се врати и свет који се бави Србима као филолошком темом. Србистика, нормално, треба да има места у систему других филолошких дисциплина као што су: германистика, англистика, италијанистика, хунгарологија, албанистика, затим: русистика, полонистика, бугаристика итд. Српске националне институције, по природном реду ствари, треба да су утемељене на србистици, по истој логици по којој су немачке утемељене на германистици, а пољске на полонистици, словачке на словакистици, руске на русистици. На жалост, сада то још није тако. Јер, неће бити довољно да се само прихвати појам србистика, а тера по старом. Биће потребно да се та дисциплина постави на своје природне и здраве темеље.

Поменули сте израз симулакрум. Шта тачно њиме означавате?

Један од водећих француских филозофа данас Жан Бодријар сматра да је симулирања одувек било, али да је тек за постмодерно доба, тј. доба у којем живимо, карактеристичан симулакрум (симулирање значења). Најновији крупнији пример за симулакрум у нашем добу јесте операција бомбардовања Југославије под називом *Милосрдни анђео*. О симулакруму говори и један виц о Титу. На некаквом састанку били су Ајзенхауер, Хрушчов и Тито. После састанка иду сваки својим колима. Дођу до раскрснице. Ајзенхауер да жмигавац десно и иде – десно. Хрушчов да жмигавац лево и иде – лево. А Јосип Броз да жмигавац лево па иде – десно.

Другим речима, Тито је једно говорио а друго радио. То би био симулакрум. Као Тито понашали су се и Штросмајер и Јагић – да поменем само најзначајније личности које су утицале на стварање симулакрума о српскохрватском јединству. Симулакрум је био карактеристика српско-хрватских односа не само у Титово време него и много раније.

Какве везе има симулакрум са српским филолошким програмом?

На жалост, има. Зар није Вук Карацић и данас једно од највише слављених имена српске историје? Зар се његовим именом не титрају све српске културне, просветне и научне установе од националног значаја за које смо рекли да су још увек на позицијама сербокroatистике? А Вук Карацић је био противник сербокroatистике као пројекта српскохрватског језичког јединства, јер је оно лажно и немогуће. Вук је остао доследан (за разлику од Ђуре Даничића) у разликовању српског од хрватског језика. У Вуковој задужбини данас водећи српски лингвисти тврде да не знају шта је српски језик. Са таквим ставовима, ваљда је јасно, они не следе Вука. Шта је онда функција Вукове задужбине? Функција Задужбине је да симулира вуковску традицију, али не и да стварно наставља оно за шта се залагао Вук. Нема Вуковог програма мимо Срба сва три закона (тј. православаца, католика и муслимана) или српског језика без три његова наречја (ијекавског, екавског и икавског), нема ни српске књижевности без уметничке књижевности која има три дела (тј. стару, средњу и нову) и српску народну књижевност. Задужбина, међутим, као и друге сродне институције, ако баш директно не негира Вукове ставове, она их замагљује. Реч је о веома старом и опробаном моделу понашања према Вуку који је применио још Јагић, а прихватили га Белић и други: представљајући се као Вукове присталице, они су, за рачун проблематичне сербокroatистике, напустили јасан филолошки програм који је Вук заступао. Да није такво стање у нашим институцијама, зар би у Одбору за стандардизацију српског језика који је формиран у САНУ од представника свих тих институција, могла проћи

она бесмислица о подели једног и јединственог језика, штокавског или српског (колико до јуче су се у то јединство заклињали!) на три посебна језика: српски, хрватски и бошњачки.

Али: Све се може кад се хоће! Све се, дакле, одвија у знаку симулакрума. Институције симулирају да следе Вука, укупна провета и власти у Србији то прихватају. А неке се то симулирање, ипак, обија о главу. Ако не онима који додељују и примају признања са Вуковим именом, а оно српскоме роду и језику.

Просто је невероватно што тврдите да поштујемо Вука, а не и његове ставове. Који су по Вама аутентични Вукови ставови?

Истраживао сам и анализирао те ставове. У књизи-хрестоматији *Срби и њихов језик*, које већ има два издања (1997, 2002) објавио сам и пропратио коментарима преко четрдесет најзначајнијих текстова о проблемима српског и српскохрватског језика од двадесетак аутора, почев од Доситеја и Добровског, преко Вука и Јагића, до Белића и Новосадског договора. Ти текстови сведоче да је без основа теза да је Вук творац српскохрватског језичког јединства. Вук је упорно, до смрти, доказивао да су Срби и Хрвати два блиска јужнословенска народа, али са посебним језицима. Нико није тако злоупотребљен као Вук. И кад га славе и кад га критикују немају у виду његове аутентичне ставове. Вратимо се аутентичним Вуковим текстовима и ставовима, то је оно што ја заступам.

Значи ли то и Вуковим ставовима о томе ко је Србин а ко није?

На основу критерија који важе за друге народе, а којих се Вук придржавао, сви моји истојезичници, који су дакле и Вукови истојезичници, етнички су Срби или *објективно* су Срби (Вук би рекао „по правди“ Срби). Јер оно што их објективно спаја јесте језик којим говоре и којим су говорили њихови преци. Али сви они нису и *субјективно* Срби, јер се тако сви не осећају, односно не

изјашњавају. Многи се осећају као Југословени, Црногорци, Буњевци, Бошњаци, Шокци или некако другачије. Објективно су Срби, тј. етнички Срби, и многи од Хрвата, тј. Хрвати штокавци, иако се не осећају и не изјашњавају као Срби. Природно је отуда отворити питање: како је дошло до тога да се створи толико мноштво и разноликост оних који су објективно Срби, а нису то и субјективно? Код других народа то није тако. Објективно, тј. по језику, Мађари или Немци, рецимо, јесу то, по правилу, и субјективно. А да тако буде, постарале су се њихове националне институције.

Конституисање Срба било је почело на истим основама на којима су конституисани Французи, Немци, Пољаци, Чеси, Словаци, Мађари и други европски народи. Али у време када је тај процес требало да се доврши, он је ометен. Било је, а несумњиво и данас има снага које су, из геополитичких разлога, заинтересоване да се конституисање Срба на језичко-етничкој основи не догоди као што се догодило код других народа. То конституисање је заустављено најпре помоћу илирског покрета и помоћу хрватског или Штросмајеровог југословенства и Јагићевог србохрватства. Подметнута је идеја да је могуће оно што није могуће: да су два или више народа створили исти језик, а да су при томе остали посебни народи. И док су Хрвати некад морали да напусте свој језик и прихвате српски да би се остварило ометање конституисања српства, данас се, ради истог циља, не тражи од Црногораца и дојучерашњих Муслимана, прозваних сада Бошњацима, да напуштају језик него „само“ то да српском језику, који им је матерњи, надену ново име: црногорско или бошњачко. Језик којим сви ми говоримо је Божији дар или заједничка творевина целог српског народа са којим су и преци данашњих Црногораца и Бошњака чинили целину. Потомци се могу одвојити од својих саплеменика Срба, али не могу са њима поделити нешто што је недељиво – а то је језик. Попустљивост српских лингвиста у овом питању иде на руку смушеној и погрешној српској геополитици у нашем времену.

За Србе је данас најважније да схвате зашто су се на размеђу два миленијума нашли у изразито неповољној ситуацији и да тео-

ријски разреше смисао и средства политичких стратегија чији су објект постали. По моме виђењу ствари, Срби се данас боре пре свега за свој идентитет. Они се боре за идентитет и у Хрватској, и у Босни и Херцеговини, и у Македонији, и у Црној Гори, па и у самој Србији. Кад кажем да Срби немају промишљен одговор на питање о свом идентитету, онда при том мислим на данашње српске прваке, који делују у области филологије и у области политике, дакле у сферама у којима се такви одговори дају.

Да ли је у Вуково време било лакше или теже него данас борити се за циљеве србистике?

Можда је ипак било лакше у Вуково време. Процес конституисања нација био је тада општеевропски и српско питање је било захваћено тим општим процесом. Време исламизације хришћанског живља на Балкану било је на измаку а и римокатолички прозелитизам се био утишао. Осим тога, и филолог Вук Караџић и војсковође и државници, вожд Карађорђе и кнез Милош, имали су јасне појмове о српским земљама и о Србима као истојезичном народу. Они су муслимане српскога језика у српским земљама звали Турцима, а римокатолике Латинима, али су знали да су сви њихови једнојезичници људи српскога порекла. То знање било је тековина великог препородитељског српског покрета. Сви умни Срби од Светог Саве до Вукових непосредних претходника и савременика: Доситеја, Соларића, Текелије, Георгија Магарашевића, Теодора Павловића, Сарајлије, Његоша, Стерије и других, имали су јасне погледе о језику као основи народног идентитета и сви су били присталице верске толеранције. Тек касније, и то споља, унесен је вирус кризе идентитета. Осим тога, у Вуково време није било траума које ми данас трпимо као последицу геноцида извршених над Србима у 20. веку и то у име идеја које су поникле на тлу хришћанске Европе. Српско поверење у Европу је тада било веће, а однос Европе према Србима мање неправедан. Ако се има у виду све што се између Вуковог и нашег времена догодило, лакше ћемо моћи да схватимо зашто данашњи и српски филолози и српски политичари, част изузетима, имају подједнако смушене

појмове и о филолошкој основи српског националног програма и о српском идентитету. Са друге стране, као што превелика мера патње може да помути свест народа и људи, нагомилана нова искуства и сазнања и сам проток времена, довољни су за проверу исправности идеје о којој овде разговарамо и самих Вукових ставова. Они су данас убедљивији него икад.

Шта би Срби добили уколико би се, као што Ви кажете, вратили Вуковим ставовима?

Етнички Срби, дакле објективно Срби, данас се идентификују као народ по различитим критеријима или моделима. Највише се идентификују по осећању, по вери, по својој држави, по језику. При томе, ипак треба имати у виду да сви ти критеријуми нису једнако вредни, односно да нису у складу са праксом која важи за идентификацију других европских народа. Ево како изгледа то идентификовање у пракси:

1. *По осећању*. Срби су, по том критерију, они који се тако осећају, односно сви који се изјасне да су Срби. У другој Југославији било је око 9 милиона таквих Срба. Данас таквих Срба, у свим српским земљама и широм света, по неким проценама, има око 12 милиона. Слабост тога решења је што се ослања на нешто само субјективно, а не и на нешто објективно. Национална идентификација *по осећању* показала се непоуздана јер је максимално подложна променама, за шта у нас има много примера. Не само да се дешава да се родитељи и деца не изјашњавају једнако у погледу националне припадности, него и један исти човек током живота и по више пута мења свој исказ о националној припадности.

2. *По вери*. По овом моделу Срби се идентификују на три начина, односно у три варијанте.

а) По првој варијанти, Срби су православци који говоре српским језиком и који редовно посећују цркву. Може се претпоставити да таквих Срба данас нема много. На пример, у новосадској Саборној цркви, једној од четири православне цркве у граду, у 2000. години причестило се око 7.000 верника.

б) По другој варијанти, Срби су православци по пореклу, свеједно да ли су сада верници или атеисти, а говоре српским језиком. Таквих Срба је сигурно знатно више него оних под а.

в) По трећој варијанти, Срби су православци по пореклу који говоре екавски, односно који прихватају екавицу као свој језички стандард. Таквих је свакако мање од оних под б.

Слабост овог модела је што искључује из српског корпуса истојезичнике других вера, фалсификује српску историју, а из историјског памћења и културе одбацује и неке од највећих вредности које су већ ушле у српску традицију.

3) *По држави*. У 19. веку Срби су имали две српске државе: Србију и Црну Гору, али су се становници тих држава називали општим именом Срби, а разликовали су се тако што су, по имену државе, једни били Србијанци, а други Црногорци. У авнојевској Југославији, с обзиром на државни карактер република унутар ње, Срби су били конститутивни народ не само у Србији него и у Хрватској и у Босни и Херцеговини. Али не и у Македонији и у Црној Гори. Данас, према државном критерију, Србе имамо само у Србији и у Републици Српској. Србима у Србији припада још државно име Србијанци, а Србима у Републици Српској Босанци и Херцеговци. Без обзира на субјективни став грађана, на веру и језик (дакле, недржавне критерије), у Црној Гори се данас они који говоре српским језиком у већем проценту изјашњавају као Црногорци. Савремени политичари и медији употребљавају као изразе истога реда: Срби и Црногорци, а не Србијанци и Црногорци, када именују становнике ове две републике. Дакле, на крају 20. века слика је сасвим другачија од оне у 19. веку.

Слабост је овог модела што, у условима сталног мењања државних граница на нашем простору, државни оквири не могу бити довољно поуздан критериј за трајније учвршћивање националног идентитета становника.

4) *По језику*. По овом моделу као Србе треба схватити све који говоре и чији су преци говорили српским језиком (екавски, ијекавски, икавски). Они могу бити разних вера (православци, римокатолици, муслимани), или су атеисти и припадници разних секти, а свеједно је у којим државама живе.

Најоптималније решење за Србе, као и у Вуково доба, био је и јесте овај последњи модел – који национални идентитет гради на идентитету матерњег језика. Значајна је, свакако, и чињеница да се тај критериј националне идентификације примаењује и код свих других европских народа. Јер је језик, а не државни оквири или вера, чинилац који једну људску заједницу духовно најтрајније повезује.

Пошто се при томе мисли не само на језик као актуелно средство комуникације, већ и на језик предака, језик је чинилац најмање субјективан и најмање подложен променама. Одговор на питање зашто тај најпоузданији модел није у нас примењиван треба тражити у историјскополитичким приликама. У југословенском периоду српске историје, а поготово у авнојевској и сада актуелној Југославији, он није имао ни политичко признање нити је подржаван научном елаборацијом. Супротно од тога: деценијама је тај модел приказиван као неко Вуково ексклузивно решење, чак и као грешка. Упркос таквим схватањима, једино то решење може да има будућности јер је принципијелно; а потврда је у томе што је оно примењено код других народа. Прихватање других побројаних модела може само да води ка патологији. А да патолошка решења националног питања могу да нанесу много зла свим деловима једног верски и државнополитички раздељеног народа, за то је било довољно доказа у 20. веку, а нарочито при његовом крају. Утврђивање српског националног идентитета према српском језику никога не приморава да припада једној вери или једној држави нити, пак, да се одриче неке завичајне традиције или патриотских осећања према држави у којој живи.

Треба очекивати да ће се и српски филолози и политичари вратити принципијелним решењима своје филолошке традиције и свог најзначајнијег филолога, која, осим тога, важе за друге народе и језике; да ће се према тим решењима односити као према свом стратешком опредељењу; да ће се за њега јавно залагати и да неће повлађивати и подилазити његовим противницима; да ће на томе решењу радити стрпљиво и на дуги рок.

Избегла би се трауматична стања која оптерећују српски народни корпус. Пред нашим очима се одвија драма Црногораца,

као драма потраге за идентитетом. У истој породици се дешава да је отац Србин, а син Црногорац; или да је један брат Црногорац, други Србин, а трећи Југословен. Или да је неки појединац био Црногорац, па постао Србин, или обратно. Нешто слично се дешавало са Србима католицима и Србима муслиманима. Једни од тих етничких Срба постадоше Хрвати, а други Бошњаци. Осећања појединаца и група морају се уважавати. Али се мора знати да се осећања, а поготово национална, стварају и да се њима управља. Погледајте статистике из бивше Југославије. Шта је било са оним национално неопредељеним, шта је било са Југословенима? Природно је да сваки човек има идентитет: лични, породични, државни, конфесионални, национални. Они који изгубе идентитет долазе у неприродно стање па могу да постану опасни за друге. Да би се и у случају етничких Срба постигло нормално стање, што значи да би се избегло оно неприродно, патолошко, наука и политика морају дати свој допринос.

Говорите о повратку србистици или о обнови србистике. А шта је са кроатистиком или кроатиком, у том случају?

Кроатистика је могућа под условом да буде заснована на стварном хрватском језику, а не на српском језику који је преименован у хрватски. Хрвати су заиста имали и заиста имају свој језик, различит од српског језика, у оном смислу у којем се од тога језика разликују руски, пољски, бугарски, словеначки. То је онај прави хрватски, чакавски, којим само они говоре, или хрватски кајкавски, који је донекле различит од словеначког кајкавског. Али прваци Хрвата нису хтели да свој идентитет граде на свом језику, јер им је његова распрострањеност била преуска. Зато су своју стратегију градили на симулацији језичког и националног и политичког заједништва са Србима. Тај симулакрум је деценијама успевао, јер нико одговоран међу Србима није могао да одбаци племениту идеју о заједништву. У једном повољном историјском тренутку, који је био дуго и пажљиво припреман, учинило им се да српски језик, који је институционално подељен под називом српскохрватски/хрватскосрпски могу да поделе по линији екавица

– ијекавица. Сада, пошто су баш Хрвати идеју о заједништву одбацили и презрели, ништа није природније него учинити што је давно требало учинити: оканути се симулакрума. Треба схватити као сасвим природну жељу Хрвата да однегују свој језички идентитет. Али треба схватити и као сасвим природно да и Срби треба да одбране идентитет свога језика. На српским и светским универзитетима треба предавати истински српски језик (штокавски), као и истински хрватски језик (чакавски и кајкавски), а не српски језик под хрватским именом. На томе ставу треба истрајати. Озбиљни научници разних народа ће се сигурно оградити од праксе утемељене на симулакруму, а не на научним принципима.

Значи ли то да су идеје србохрватства и југословенства дефинитивно поражене?

И сам сам дуго прихватао став да је југословенство хрватска идеја. Бавећи се историјом српске филологије, а у том оквиру и Теодором Павловићем и Јованом Суботићем и другима, схватио сам, међутим, да то није тако. Идеја југословенства се, код Срба, јавила као отпор према идеји илирског покрета, док је тај покрет био у успону, а не као њен наставак (као што се обично мисли). Павловић и Суботић су се, у ствари, супротставили илирском унитаризму, тј. ставу да су Јужни Словени, а поготово Срби и Хрвати, један народ који говори једним језиком. Они су инсистирали на томе да Словенци, Хрвати, Срби и Бугари нису некакви Илири него Јужни Словени, односно Југо-Славјани, или Југословени (у значењу Јужно-Словени), да су по језику и пореклу блиски, али и да се, као и други Словени, међусобно разликују и да треба да сачувају свој индивидуалитет. То је српска идеја југословенства, и она је мени и данас нормална и прихватљива.

Штросмајер, Јагић и њихови следбеници су, затим, наметнули други став о Југословенима, који је стварно био наставак илирске идеје. По Штросмајеру Југословени су били само Словенци, Хрвати и Срби. По његовој пројекцији Југославија је требало да постане државна заједница ових Југословена са средиштем у Загребу, а у саставу Аустријске монархије. Јагић је Југословене

схватао још уже, као Хрвато-Србе, један народ са једним језиком, раздељен по вери. Са стварањем Југославије историјски је (привремено) победила ова хрватска идеја. Пошто ова идеја није била на здравим основама, она је морала пропасти, заједно са државом која је на њој саграђена. А на каквим је основама стајала, најбоље се може видети на примеру ЈАЗУ. Та институција је двапут скидала маске: од ЈАЗУ је преконоћ постајала ХАЗУ. Јужно словенство је нешто природно, југословенство (штросмајеровско) – нешто неприродно. Природно је да Срби имају разне облике повезивања са просторно, историјски и племенски најближим суседним словенским народима: Македонцима, Бугарима, Хрватима и Словенцима. По оној старој српској идеји југословенства (јужнословенства) сви јужнословенски народи треба да сачувају језички, етнички и културни индивидуалитет, као што и региони и верске заједнице треба да сачувају регионални и верски индивидуалитет. Природност тога решења је у томе што оно почива на ставу да сваки истински субјект треба да сачува и свој истински и конкретан индивидуалитет и свој истински субјективитет, као што је то, по правилу, учињено и код других народа.

У Вашој књизи се на више места говори о Матици српској као кључној српској националној институцији. Имате ли шта да додате?

Подсетићу само на нешто што сам два пута јавно, пред Матичиним званичницима, рекао у свечаној сали Матице српске. Рекао сам: Оно што Матичино руководство од Новосадског договора о језику (1954) до данас ради у области језика и књижевности не би одобрио нико од значајних људи њене прошлости чије бисте стоје испред Матичине зграде. По мојој оцени Матица српска је напустила своју традицију, као и српску филолошку традицију, и преко сербокроатистике постала продужена рука хрватског филолошког програма. Имао сам утисак да су моје речи на изборној скупштини Матице српске у октобру 1999. многи од присутних прихватили. Али то није имало никаквих последица. Нови (стари) Управни одбор те институције предложио је исти човек који је

предложио и онај (заиста нови) пре пола века 1945. То је најбољи показатељ да се политика из Титовог времена овде није променила.

Чиме објашњавате такво стање?

Постојањем једног организованог културног естаблишмента. За политички естаблишмент Титове епохе Добрица Ћосић је некада говорио да постоји један добро организовани одред који све око себе мења, а сам се не мења. Срећом, дочекали смо крај и том политичком одреду. Али нисмо дочекали крај одреду установљеном још у Титово време у српским националним институцијама. Углавном исти или саморепродукован тим и дух руководе деценијама Академијом, Матицом, Српском књижевном задругом, а сада и Вуковом задужбином. Припадницима тога естаблишмента су пуна уста српства, али ниједно од битних сербокроатистичких решења не мењају. То се најбоље може видети по великом Академијином речнику. То је речник, на којем се почело радити 1893. године као на *Речнику српског књижевног и народног језика*. Њега су Белић и његова САНУ, годину пре Новосадског договора, преименовали у *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Оно што је већ учињено у едицији *Српска књижевност у сто књига* (1957-1966), а то је брисање дубровачке литературе из оквира српске, само је поново потврђено пред крај века: у штампаном каталогу *Легати Библиотеке Матице српске – Библиотека Саве Текелије* (1997). У овом каталогу Гундулићев *Осман* је уврштен у групу књига писаних на хрватском језику, а не у групу књига писаних на српском. Не ради се ни о превиду ни о случајној грешци. Овакви потези Матице српске нису случајни; они су за Матицу после Другог светског рата карактеристични. Ако се у Дубровнику писало и говорило хрватски, онда се хрватски говори и у Требињу, Никшићу, Ужицу, Бијељини, Бања Луци и Книну, дакле свуда где се говори источнохерцеговачким дијалектом као и у Дубровнику. А став да је тај дијалекат хрватски, тј. да је ијекавица хрватска, стекао је легитимитет пре пола века – у Новосадском договору. Питао сам пријатеље у Црној Гори и Републици

Српској: да ли они треба да пишу по *Правопису српскохрватског књижевног језика* који је екавицом и ћирилицом издала Матица српска, или по *Правопису хрватскосрпског језика* који је ијекавицом и латиницом издала Матица хрватска. Одговор је био да они пишу ијекавицом па би, по томе судећи, они потпали под ингенцију Матице хрватске. До ове збрке је дошло јер су филолози симулирали да се разумеју у језик а правили се да не виде или стварно нису видели куда то води, а Матица је симулирала да се брине о српским националним интересима. Резултати су познати, али мало ко о њиховој генези хоће да зна и да мисли како се од тога зла можемо одбрани.

Са болом морам да кажем: Српска интелигенција, однегована тако да не види много али и да се прави да не види и оно што види, није схватила да нимало није свеједно да ли ће се Академијин речник звати српски или ће се звати српскохрватски, да неразликовање та два појма може да има тешке последице по народ, државу, породице и појединце. То несхватање српски народ плаћа тешким поразима. Сада та, већ не-интелигенција, упорно брани Белићеве и своје грешке, а избеглице и остале невоље теслими искључиво десетогодишњем политичком режиму – у Србији! Као да нам порази нису и много раније пројектовани, припремљени и приређени.

Да ли бисте рекли нешто више о поразима које помињете. И како сте их Ви лично доживљавали?

Политички и други порази само наизглед немају везе са филологијом. У књизи *Српски филолошки програм* описан је један од карактеристичних примера понашања српске интелигенције. Негде 1978. дошао сам у сукоб са својим катедарским колегом, професором Јожом Погачником, због његовог предлога да се на нашој Катедри за југословенске књижевности уведу два нова предмета: Босанскохерцеговачка књижевност и Црногорска књижевност. Као директор Института за југословенске књижевности, ја сам се изборио на Већу Факултета да тај предлог не прође. Показаће се да је словеначки професор Погачник само припремао те-

рен ономе што ће се у крвавој драми догађати у Југославији после нешто више од једне деценије. Пре него што нам је разбијана држава, пре него што нам је унесрећен и осакаћен народ, разбијан је српски језик и распарчавана је српска књижевност. А српска интелигенција и даље симулира да не зна о чему се ради. Ево доказа. Пред нову 2001. годину, дошао је, по позиву, један други словеначки професор, Владимир Осолник, и на мојој Катедри за српску књижевност, ваљда у знак српско-словеначког помирења, одржао је предавање у којем је говорио и о црногорском песнику Његошу као идеологу црногорства (домаћини су се правили да им то не смета). После је ишао са истом причом у Коларчеву задужбину и у Црну Гору. У Црној Гори је, како чујем, говорио о црногорском песнику Његошу који је писао на – црногорском језику!

Није ми ни пријатно ни драго што и ово морам да говорим. Чиним то ипак с уверењем да ће људи чути, схватити, помоћи да се ствари поправе. Негде на почетку рата деведесетих, 1992, на једном симпозијуму на мом Факултету, јавно сам рекао, а после и више пута у текстовима поновио: за Србе је данас најважније да деблокирају националне институције преко којих се остварују туђи стратешки интереси. И сада јасно и гласно кажем: српске националне институције треба вратити на колосек србистике, дакле, систему вредности и решењима националне филологије. Од сербокроатистике, поготово данас, можемо очекивати само патолошка решења. Али, поменуте националне институције моје књиге више не штампају, а ни оне ни просветне и научне власти у Србији не реагују на моје иницијативе. Кад се појавило *Слово о српском језику*, у првом реаговању на њега, које је потписао потпредседник Вукове Задужбине академик Павле Ивић, са групом лингвиста и књижевника, потписницима *Слова* цинично је добачено: иза вас не стоји ниједна национална институција. И то је сасвим тачно. Али је тачно и следеће: да ниједна садашња српска национална институција не стоји на ставовима српске филолошке традиције, поготово оне чији је Вук главни представник. То тренутно није најактуелнији српски проблем, јер се не тиче стомака. Али то је најдубљи српски проблем, јер се тиче главе. Као такав треба га и решавати.

Како на Ваше ставове реагују студенти?

Углавном позитивно, чак веома позитивно. И они схватају да је неприродно да се од сваке верске заједнице или нове државе одмах прави нови народ. Они су разноликог порекла али су међусобно блиски и повезани заједничким студијама и језиком. Као студенти српске књижевности они немају отпора према српском имену. Кад питам: да ли би било право решење да на престолу барске надбискупије, тј. на месту Примаса српског (односно Примаса Србије) стоји Србин римокатоличке вере (а не један Шиптар, како је сада), они веома свесно одговарају да би било боље да стоји Србин католик. На питање: да ли би било добро да на челу верске заједнице муслимана у Србији стоји један Србин и српски патриота муслиманске вероисповести а не, рецимо, Бошњак, моји слушаоци имају јасан одговор: треба да стоји Србин. Верујем да би већина Срба разних вера, разних нивоа образовања и свих друштвених слојева, на сличан начин одговорила.

Држао сам 2000. године серију предавања у Коларчевој задужбини о србистици. Било је међу мојим слушаоцима избеглица из Босне и Хрватске. Многи од њих, у верском рату, страдали су од муслимана и римокатолика, истог етничког порекла. Али су и они, на директно питање: да ли је боље да се према тим људима са којима су се сукобили односимо као према Србима разних вера, или као према Турцима, Бошњацима, односно Хрватима, ипак на крају закључили: да је боље да се односимо као према Србима различитих вера. То би требало да буде српска стратегија: да, уз један језик, и верску толеранцију, нико ни од кога не страда, да сваком појединцу, било које вере или социјалног статуса, национална заједница буде пространа докле се и његов језик протеже. Бар они који се сматрају Србима не би требало да се одричу таквих ставова, него да их заступају часно и јавно, па и када се налазе на истакнутим положајима.

Готово сви европски народи имали су своје верске ратове у прошлости. Али су сви они те сукобе превазишли тако што су се интегрисали на основу језика и на принципу верске толеранције. Ни на Балкану не би било друкчије да нема геостратешких планова и интереса светских моћника. Па ако то знамо и имамо у виду,

дужност нам је да у своје душе и поимање односа не уносимо маглу и страсти, да не правимо сукобе који су увек у туђем и никад у нашем интересу и то ниједног балканског народа и ниједног њиховог дела. Срби треба и у овој области да се понашају и раде онако како то чине други европски народи. А од европских народа треба тражити да се и у случају Срба примењују исти критерији као и другде у Европи.

Ставови које управо износим били су ставови и Вука Караџића и слависта 19. века. Тих ставова се није одрекао ниједан други европски народ. Срби који гласно славе Вука, историјски су кажњени што његове ставове нису спроводили и не спровode у дело.

Па ипак, последњих година, ту и тамо, млади доста негативно пишу о Вуку?

Вук је био заштићен од јавних напада док је био на снази симулакрум да је он творац српскохрватског језичког јединства, односно да он стоји у темељима сербокroatистике. Откако су неки српски филолози, међу којима сам и ја, показали да је Вук имао ставове другачије од оних који му се неосновано приписују, примењује се стара тактика: да Срби сами оспоравају Вука и да га се сами одричу. Притом се то покушава некако везати за духовни препород православног српства. Верујем да данашњи испади против Вука немају и да не могу имати извориште у СПЦ. Неки други центри моћи убацују то антивуковско расположење међу младе и најватреније бранитеље српства. Циљ је јасан: ако се Срби дистанцирају од Вука, практично ће се дистанцирати од ијекавице, српских народних песама, Његоша, Срба католика и Срба муслимана, од српске филолошке традиције, па и од латинице, коју је, баш по Вуку, требало уз ћирилицу поштовати као друго српско писмо. На чију би то било штету, а у чију корист, јасно је. Надам се да пројекат рушења Вуковог угледа неће успети. Он само може да успори обнову србистике, али не може да је спречи.

Хоћемо ли успети да одбранимо идентитет језика и књижевности?

Последњих година у нас је све више књига које се баве овим питањима и које у основи имају решења иста као и у мојим текстовима. Уверен сам да смо блискомишљеници и ја успели да решимо овај проблем у теоријском смислу. Али, ми који овако мислимо нисмо могли да, под слоганом *обнова србистике*, анализирамо српски филолошки програм. Националне институције и даље су у власти оних који, у ствари, стоје на позицијама сербокроатистике. Часопис *Србистика/Serbica*, који сам покренуо и уређивао заједно са проф. др Слободаном Костићем у Приштини, престао је да излази после најновијег прогона Срба са Косова и из Метохије. Никако да се нађе неко да подржи (финансијски) његово даље излагање.

А када је реч о часопису *Србистика* да кажем још ово. Јавиле су се личности и снаге које су се одупрле идеји обнове србистике, па самим тиме и часопису који је гласноговорник те идеје. У часопису *Књижевна историја*, 1998. нападнута су прва два броја часописа. Речено је: србистика – то је нешто застарело, што не треба обнављати. Редакција *Књижевне историје*, чији је главни уредник професор Филолошког факултета на којем се предају и германистика, и англистика, и албанистика и друге сличне филолошке дисциплине, мој одговор у одбрану србистике није објавила. (Одговор је објављен у мојој књизи *Српски филолошки програм*). После оне критике у *Књижевној историји* уследило је укидање тек основане Катедре за србистику на Филолошком факултету у Београду. Сасвим јасно: неко је стао иза политике по којој на Филолошком факултету у Београду може да постоји германистика, англистика, русистика, албанистика итд., али не може да постоји србистика.

Неке друге појаве још потпуније осветљавају однос према србистичности у Србији. Почетком 2001. у Београду је изашао часопис *Књижевни гласник*. Часопис је веома лепо и богато ликовно уређен, изузетан за наше прилике; могло би се рећи на светском нивоу. Графички ниво часописа могао је да обезбеди велики српски сликар Драган Мојовић, који је био главни уредник. Екипи

која уређује часопис мора се признати да стручни део посла обавља на завидном професионалном нивоу. Али има нешто што је у часопису дубоко неприхватљиво. То је тачка гледишта. Она је исказана у наслову једне од најзначајнијих његових рубрика: *Yugoslavica*. Та тачка гледишта је у уређивачком смислу у гласилу доследно спроведена. А ту се отвара питање око кога се Срби, као организован народ, морају преломити. Питање је: сербика или југославика, србистика или сербокроатистика?

Мој одговор је јасан: Срби су историјски погрешили што су напустили србистику ради сербокроатистике, односно југославистике. Политички је ствари преломио 1918. регент Александар Карађорђевић, опредељујући се за Југославију, а самим тиме и за сербокроатистику и за југославистику. Али, истине ради, мора се казати и да се он определио за одговор који су му били припремили први интелектуалци његове државе. Са првом, а поготово са другом Југославијом, Срби су жртвовали *serbicu* ради *yugoslavice*, србистику ради сербокроатистике. Зар треба доказивати да је прихваћена формула била лоша? Крајем 20. века рат је у Европи вођен само на подручју којим се бавила *yugoslavica* и *serbokroatica*, јер само ту ствари у основи нису биле бистре.

Као тачке гледишта и као дисциплине за мене нису спорне ни сербика, ни јужнославица, ни славика, ни балканика. Спорна је и тачка гледишта и дисциплина која је изграђена на Штросмајеровој идеји југословенства, дакле на идеји на којој су Срби у 20. веку тешко пострадали. Спорна је југославика. Управо нам се та лоша формула, у научном смислу неприродна, а као тачка гледишта неприхватљива, опет потура. Кад о десетак књига српских писаца пише десетак српских критичара, онда је то сербика, а не југославика. Питање је, затим, зашто се из југославјанског обзора опет изостављају Бугари? Срби су, с Бугарима, преко хиљаду година имали живе односе, а са Словенцима и Хрватима тек последњих двеста година. Хоћу да кажем ово: сербика је нешто природно и потребно; сербокроатика и југославика су нешто неприродно.

Српски књижевни гласник, на који нови часопис именом подсећа, био је и српски и европски; управо за њега се највише везује израз „европеизација српске културе“. Не можемо у Евро-

пу, и са Европом, ако одбацујемо европске моделе. А европски модел или формула јесте: италијанистика, еспањолистика, нидерландистика, бохемистика, србистика. Србистика не значи никакво затварање. Никад Срби у овој области нису толико сарађивали са светом као у доба Вука Караџића.

Не учествујем у страначком политичком животу. Па ипак, у првој половини 2000. године упозоравао сам: не треба само подизати порушене мостове, куће и болнице; треба обнављати и порушену српску филологију. Сада опет упозоравам: *највећа српска инвестиција у непосредној будућности била би обнова србистике*. За њу није потребан велики новац. Али је потребна добра политичка воља, интелектуално поштење и велики рад у науци и просвети.

СЛАВИСТИКА, СРБИСТИКА И СЕРБОКРОАТИСТИКА – И ЊИХОВЕ СТРАТЕГИЈЕ

Најважнију улогу у формирању слике о Словенима и слике о повезаности словенских народа има славистика. Славистика се као наука конституисала почетком 19. века, истовремено када и филологије других европских народа. У оквиру славистике развиле су се националне филологије појединих словенских народа као што су русистика, полонистика, бохемистика, србистика и друге. Славистика, заједно са националним филологијама појединих словенских народа била је део општих кретања у Европи која су довела је до формирања модерних нација, па и словенских.

1. Србистика и славистика у систему филолошких дисциплина

Словенска филологија (славистика) полазила је од сазнања да су Словени у давној прошлости имали један књижевни језик, словенски, на који је преведена Библија и на којем је писана црквена књижевност. Тај језик је био веома развијен и богат и сведочио је о високој култури и духовном животу оних којима је служио. Словенски је језик, по схватању првих слависта, временом подељен на разна наречја. Наречја су означавана етничким именима као: руско, пољско, чешко, словачко, словеначко, хрватско, српско, бугарско итд. Вук Караџић је, међу првима, поједина словенска наречја схватао као посебне националне језике. Тај став је победио. Већ од прве половине 19. века сматра се да словенски језици чине једну природну језичку заједницу посебних националних језика. У систематизацији словенских језика и народа, које су правили, на пример, Добровски, Копитар, Шафарик, доследно је поштован принцип да се народи разликују и идентификују на основу наречја/језика.

Србистика као филолошка дисциплина јавила се крајем 18. и на почетку 19. века упоредо са филологијама словенских и других европских народа као што су русистика, полонистика, бохемистика, словенистика, или германистика, англистика, италијанистика... У конституисању и развоју славистике, али и србистике, учествовали су највећи слависти: Добровски (који је тој дисциплини дао име *serbica*), Копитар, Шафарик, затим Пипин и други. Најзначајнији допринос утемељењу србистике дао је Вук Караџић. Србистика је заснована на истим принципима као и остале националне филологије које полазе од језичке посебности сваког народа. Славистика и србистика су већ у првој половини 19. века биле узорно развијене филолошке дисциплине.

Први слависти су јасно одвајали српски језик од хрватског и по језику разликовали су Србе и Хрвате. Они су сматрали да је српски језик штокавски, а хрватски кајкавски. Уколико су говорили о чакавском, они су га третирали или као део српског језика или као неку врсту прелаза између српског и хрватског. Вук Караџић, који је био ближе изворима, сматрао је да је штокавски исто што и српски језик; да је чакавски прави хрватски језик, а да је хрватски кајкавски нека врста прелаза између српског и словеначког. За њега није било спorno да и Хрвати могу онај (хрватски) део кајкавских говора (који су им, као целина, заједнички са Словенцима) да називају својим именом. Вук је под Србима подразумевао све штокавце, без обзира на веру коју исповедају и на писмо којим се служе; Хрватима је сматрао чакавце и популацију хрватског кајкавског која се на то име (хрватско) „обикла“. Ни код њега, као ни код других слависта, нема ни помена о томе да су Срби и Хрвати један народ, односно да говоре једним наречјем/језиком.

Српска филолошка традиција

Српска филолошка традиција има корене још од „језичке реформе“ из времена Светог Саве, тј. од када сигурно постоји српскословенски језик. Али су корени те традиције још старији; на њих се Свети Сава могао надовезати. У старим словенским и срп-

ским текстовима *народи* су означавани именом *језици*. Израз *језици* се на савремени језик преводи изразом *народи*. Јер је он означавао нешто што је објективно уједињавало једну популацију и истовремено је разликовало од других популација. Такав поглед на народе имамо и у *Житију светог Симеона*, који је написао Свети Сава. Моштима монаха Симеона (Стефана Немање) поклањали су се једноверни православци, али разних језика: Грузинци, Грци, Руси, Бугари, Срби.

Један од најстаријих српских филолошких списа потиче од Константина Филозофа, тј. од Константина Костенечког, пореклом Бугарина, који је живео на двору деспота Стефана Лазаревића и писао српскословенски. То је познати спис *Сказанија о писменех* из 15. века. У њему се први пут код нас срећемо са нечим што би се могло назвати систематизација словенских језика. У поглављу 4. Константин говори о томе како је дошло до тога да солунска браћа, свети Ћирило и Методије, створе књижевни језик Словена па каже:

Просудивши о томе, они добри и дивни људи изабраше најтананији и најлепши руски језик, којему је уз припомоћ дошао и бугарски, и српски, и босански, и словенски, и део чешког и хрватски језик, како би се уобличице свете књиге; и сачинише се тако.

У тој реченици, коју доносимо у преводу Гордане Јовановић на савремени српски језички израз (из едиције *Стара српска књижевност*), сви називи језика имају национално одређење сем босанског који има локално. Време у којем је тај текст писан никако није могао да има у виду језик босанских муслимана, који се данас називају Бошњаци, јер муслимана тада у Босни никако није било; могао је да мисли само на језик становника Босне. Индивидуалитет неког босанског језика никад касније озбиљно није потврђен; он је у основи исти са српским језиком. Српски језик је, у тексту Константина Филозофа, очигледно схваћен као један од словенских језика, различит и од руског, чешког, али и бугарског и хрватског.

Скоро четири стотина година касније, Доситеј у *Мезимицу* прави нешто као преглед словенских народа и њихових језика. За тај подухват посебно је важно место које ћу управо навести:

...Сербљи се по различним краљевствима и провинцијама различито и називљу: по Србији Србијанци (не Сервији и Сервијанци; ово су страни народи од Греков узели, зашто Грци не имаду б), по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре, совершенно се ласно разумевају, развје што се мало у провинцијалном изглашенију распознају и по гдекојој речи, које су у Турској од Турака, а у приморју од Талијана, приобикнули и присвојили.

Слави, или боље рећи Славјани, то је всеобште име; под овим именом узимају се Руси, Пољаци, Бо/х/еми, Хорвати, Словаци или Тоти у Мађарској, Србљи и Болгари. Ови/х/ свију народа матерњи језик је славјански, који је сад у благополучној Росији у всевисочајше совершенство доведен, будући да онде царствује: све високе науке и знања на њему се издају. Сви ови народи не могу се ласно међу собом разумети. Прости Србин и Болгарин потребују најмање три месеца да су међу сами Руси за моћи се с њима разумевати и разабирати. А најпростији Србин из Баната или из Бачке, он је у Србији, у Босни, у Херцеговини, у Далмацији, поготову у Хорватској, у Славонији и у Срему у својем истом рођеном језику и народу, био он восточнога или римскога исповеданија. (*Почеци српске књижевне критике*, приредио Јован Деретић, 1979:64)

За ове Доситејеве ставове карактеристично је да је национално издвојио од локалног (покрајинског, државног) и верског. Словенске народе је идентификовао на основу блискости језика којим говоре, а српски народ на основу идентитета његовог језика, без обзира на веру и на покрајине и државе у којима живи.

Једна од последица таквог става јесте елиминисање појма босански језик (који је постојао код Константина Филозофа). Босански језик по њему је само део српског језика. Босанци (и Херцеговци) само су Срби разних вера који живе у двома покрајинама, као што су Срби и они који живе у другим покрајинама, а говоре истим језиком.

Доситеј у својим позним годинама, у погледима на словенски свет и на српски народ нашао се на принципијелно истим позицијама на којима ће концем 18. века опат Јожеф Добровски засновати словенску филологију (скраћено: *slavica*, славистика). Добровски, Копитар, Шафарик, као и други слависти тога времена, градили су своју слику о словенском свету на научним претпо-

ставкама и на научним принципима, понекад и слутњама о научној истини; готово никад са задњим намерама. Временом је та ситуација постајала све бистрија. То се посебно може показати на примеру бугарског језика и народа. У најранијим текстовима првих слависта слика о том народу била је мутна, неконкретна, неодређена; у неким текстовима бугарски језик и народ третирали су као део српског језика и народа. Временом су сазнања постајала све конкретнија и одређенија, не само што се тиче Бугара, већ и других словенских народа и етничких група.

У време рађања славистике, а то значи крајем 18. и почетком 19. века, ситуација код Срба је била сложенија него код других словенских народа. Језик којим су говорили Срби имао је више назива: српски, рашки, илирски, славонски, далматински, дубровачки. Новоформираној дисциплини, славистици, није, међутим, било тешко да схвати да је разним именима назван један језик. Тај језик је званична Аустрија називала илирски. Они који су се јасно осећали Србима називали су га српски. Вук Караџић се јавио кад је славистика већ била формирана као дисциплина. Његов допринос је био у томе што је већ постојеће ставове конкретизовао, и потврђивао радом огромних димензија и значаја на скупљању народних умотворина. Касније, у време превласти сербокроатистике, био је наметнут став да је Вук имао неке ексклузивне и неприхватљиве ставове. Пунија је истина да ниједан од кључних Вукових ставова (о односу језика и народа, о односу народа и вере) није био неки његов особени став, већ став европске филологије.

Славистика тога доба настојала је да систематски изложи своја знања о словенским језицима и народима који њима говоре. По тим систематизацијама словенски језик схваћен је, најпре, као један језик, са више наречја која су имала национална имена. Колико је било националних наречја (у значењу језика) било је толико и припадника тих народа. По овом принципу деобе било је много Руса, а мало Словака или Словенаца. Бројност тих народа није приказивана произвољно или зато што су научници више волели Русе од Словака, већ зато што је објективно било много више људи који су говорили руским језиком него словачким. По истом принципу деобе било је, такође, много више Срба него и

Хрвата и Словенаца. То се најбоље може видети из Шафарикових статистичких приказа у његовој *Историји словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1926) и у *Словенском народопису* (1842).

Филолошки покрет међу Србима, чији је највиши израз Вук Караџић, био је аутентични израз европске и словенске филологије. Покрет је прихватио опште принципе и ставове актуелне филологије. Вук је те принципе доследно спроводио.

Илирски покрет и одступање од поделе словенских народа по језицима

Илирски покрет настао је 30-тих година 19. века као нека за-каснела хрватска паралела покрету српске обнове који је имао у Вуку свог главног представника. Овај покрет, међутим, није настао да би задовољио општеприхваћене принципе у европској и словенској филологији, већ да би задовољио тадашње хрватске националне и аустријске државне интересе. То је јасно обелода-нио Славко Јежић у књизи *Хрватска књижевност*, која је штампана 1944. у Загребу у време НДХ.

Име илирско није у први мах изгледало ни противницима хрватских народних идеала опасно, јер је имало иза себе дуготрајну и неопасну употребу, изгледало је неутрално, а осим тога је, барем пролазно, уклонило и хрватско име из јавног живота. Али илирско је име имало једну неслућену предност: од 650.000 Хрвата под банском влашћу, а свега 1. 300.000 житеља Хрватске и Славоније, *постало је готово преко ноћи око дванаест милиуна Илира*, што је већ импозантан број према Мађарима којих се број тада рачунао на три до три и по милијуна!

Тиме се силно дизала народна самосвијест, или како се онда говорило „народност“, код Хрвата. То је давало смисао Гајевој крилатици „Народ без народности јест тиело без кости“. У ту сврху нарочито је служила *књижевност*. То је већ у оно доба јасно истакнуо Иван Кукуљевић речима: „Као што и код осталих Славена, тако је и у Хрватској и Славонији народност пробуђена књижевношћу. Да овој није дано хрватско или славенско, него *далеко разширено илирско име, лежи у самој нарави ствари*. Тако и народност нису хрватском или славонском, него илирском називали, јер без те би

народности Хрватска и Славонија можда већ престале бити, што је-су; шест жупанија, или како се радо говорило *Regna Pigmaea*, било би с провинцијално-хрватско-славенском књижевношћу и народношћу извргнуто смеиху и доскора покопано; *али сада, када се хрватски и славонски пук осјећа диелом великога илирско-славенског племена, с којим хоће да се духовно повеже, он је јак и побуђује пажњу, ако не у Европи, а оно у читавој аустријској монархији.* (Die Nationalität in Kroatien und Slavonien. Luna, 1842., Nr. 77., 24 Sept.).

Овај цитат са стране 209. Жежићеве књиге требало је навести не само због илирског покрета. Наведен је зато што, у ствари, представља кључ за разумевање хрватске политике и филолошке традиције у току наредних век ипо. У тој традицији сматра се пожељним да се наука стави у службу националних политичких интереса.

Илирски покрет није стварно и извор такве стратегије. Кључ је у још једној старијој појави великог значаја: у великохрватском пројекту Павла Ритера Витезовића.

Павле Ритер Витезовић

Када је аустријском победом над Турцима под Бечом 1683. дошло до одлучујуће промене историјске ситуације на југоистоку Европе, на словенском југу јавиле су се две државнополитичке идеје: српска и великохрватска. Оне су се испољиле тако што је (прво) српски првак и аустријски гроф Ђорђе Бранковић написао мемоар аустријском цару Леополду Првом. Главна идеја тога писма јесте: да он поведе Илире, тј. Србе у рат са Турцима на страни Аустрије, а да Аустрија Србима, после протеривања Турака из традиционалних српских земаља, гарантује њихове етничке границе те да Срби буду једна од јединица аустријског царства. Аустријски двор је у почетку имао разумевања за предлог грофа Бранковића. Али убрзо се предомислио и 22 године га држао у затвору, без суда и осуде.

Исти двор је деценију касније затражио од Паула Ритера Витезовића, похрваћеног Немца, који је живео у Загребу, да сачини пројект стављања Балкана под аустријску власт после протеривања Турака. Витезовић је тај пројекат сачинио и објавио га у књизи

Croatia rediviva (1700; репринт издање са упоредним преводом, Загреб 2000). Витезовићев пројект полази од измишљене чињенице да је некад у прошлости на Балкану постојала Велика Хрватска коју треба обновити. Велика Хрватска, по њему, обухватала је Белу Хрватску (Словенија, Истра, Хрватска, Славонија и Далмација) и Црвену Хрватску (Босна, Мекедонија, Србија и Бугарска). По Витезовићу, Хрвати на овом простору говоре хрватским језиком, а овај језик има више наречја. Та наречја Ритер Витезовић у поменутој књизи не помиње; вероватно то чини на другим местима. Његови тумачи (нпр. Бранко Водник у *Повијести хрватске књижевности*, 1913: 299) истичу да је он имао у виду чакавско, кајкавско и штокавско наречје. Водник изричито истиче да је Витезовић сматрао да би најраширеније, штокавско наречје, требало узети за наречје те државе. Такав став у наведеној Ритер Витезовићевој књизи није истакнут. Али он сигурно није противан његовој концепцији.

Пошто Аустрија није успела да цео Балкан стави под своју контролу, Витезовићев пројект стављен је *ad acta*. А како је аустријски двор убрзо занемарио овога аутора, он се приближио врховима српске прасвославане цркве и за њене потребе направио је књигу *Serbia illustrata* (никад није објављена). За разлику од Ђорђа Бранковића, који је био истински и природни заступник српске идеје, Витезовић је разне идеје заступао по поруцибини.

Између два пројекта, Бранковићевог и Витезовићевог, постоје суштинске разлике. Бранковић је Србе видео у њиховим етничким и некадашњим државним границама о којима је имао некакву представу. Поред Срба, он је помињао и више других балканских народа. Супротно од тога, Витезовићев пројект је претпостављао брисање Словенаца, Срба и Бугара као народа. Цео Балкан му је био хрватски. На целом словенском делу Балкана говорило се само хрватски; ниједан други језик сем хрватског он не види и не помиње.

Сасвим је лако видети огромне принципијелне разлике између Бранковићевог и Ритер Витезовићевог пројекта. Бранковић је тражио да се Срби у Аустрији принципијелно третирају као и други народи царевине; Витезовић је тражио да се Хрвати, мимо

принципа, третирају другачије од свих других народа, на основу посебних или заједничких интереса аустријско-хрватских.

На Павла Ритера Витезовића се често позивао вођа илирског покрета Људевит Гај. Гај, међутим, није негирао српски идентитет илирског језика. Чак је понекад умео и да истакне да су Хрвати „пригрлили“ српски језик за свој књижевни језик. Али је идентитет српског језика негирао један други, млађи илирац, Анте Старчевић. Његов програм је јасан: да Срба нема, да су они Хрвати, и да је српски језик, тј. наречје штокавско, у ствари хрватско наречје, да спада у хрватски језик. Хрватску филолошку традицију, а то значи хрватску филолошку стратегију, настављали су и Гај и Старчевић. Разликовали су се само у тактици. Старчевић је ту традицију отворено заступао. Гај је примењивао само тактику која ће бити прихватљива и за Србе, али и за словенски и славистички свет уопште.

Све до краја постојања Аустријске царевине, до 1918, у њој је словенски живаљ био у већини. Процеси који су се одвијали у словенској филологији непосредно су се тicali ове царевине. А посебно су јој могли сметати успеси србистике. Појава илирског покрета, на чијем је челу био Људевит Гај, за кога се зна да је био повезан са аустријским државним структурама, може се најпоузданије објаснити упливом моћне државе. Циљ илирског покрета био је да сузбије деловање супротног покрета Вука Караџића и његових истомишљеника и да наметне другачија решења. Нађен је и истакнути слависта који ће дати теоријске основе за појаву илирског покрета. То је био Словак Јан Колар, већ прослављени аутор *Kъери Славе*, великог песничког циклуса заснованог на пансловенским основама. Колар је пошао од оваквог става: Ако словенски филолози не могу да се договоре око тога које ће наречје да узму за заједнички језик свих Словена, нека бар узму четири главна словенска наречја/језика као заједничке за међусловенску комуникацију: пољски, чешки, руски и илирски. Коларова идеја је била делотворна: пољски језик је постао главно наречје за пољски, кашубски и полабски; руски је све до распада СССР био главно наречје у односу на малоруски (украјински) и белоруски; а тако је било и са чешким у односу на словачки. (Сам Колар, као и

Шафарик, иако Словаци, писали су на чешком, а тако су чинили и неки други њихови савременици).

За данашњег читаоца, међутим, проблем је како схватити израз илирски језик у овом низу који је Колар употребио. Коларов текст под насловом *О књижевној узајамности словенских народа*, који је садржао ове идеје, са немачког језика превео је из рукописа и објавио најпре Теодор Павловић у свом *Србском народном листу* (1835). Он је израз илирски превео изразом српски. Тај превод је био тачан. Аустрија је, у то време, Србе доследно називала Илирима, а њихов језик илирским. Треба, међутим, имати у виду, да се изрази Илири и илирски додуше већ од 16. века у ширем смислу употребљавају као ознака за Јужне Словене некадашњег Илирика и за њихов језик. Али, у ужем смислу, они су се односили само на Србе и на српски, а не, рецимо, на Хрвате и Словенце, на хрватски и словеначки језик. На питање: у ком значењу је Колар тај израз употребио? – сасвим је јасно да га је употребио у ужем смислу. Као што је требало да се разне популације Словена окупе око пољског, руског и чешког језика, тако је требало и Јужни Словени да се окупе око најраширенијег јужнословенског језика (или наречја), наречја српског, тј. илирског.

Оно што ће се у наредним деценијама десити на словенском југу имаће другачије последице од оних које је примена ових идеја имала на осталим словенским подручјима. Тамо где су пољски, руски, чешки били прихватани као главни регионални језици, они нису губили свој идентитет. Илирски покрет, међутим, ударио је на сам идентитет српског језика. Гласило илирског покрета, *Новине хорватске, славонске и далматинске*, са подлистком *Даница*, које су се појавиле 1835, било је, у почетку, штампано хрватским језиком. Хрватски језик је онда и за Хрвате, за Аустријску царевину, и за тадашње слависте, био исто оно што ће се касније називати кајкавским наречјем. У Гајевим *Новинама* и у *Даници*, већ на почетку, јављали су се спорадично и текстови на српском језику (штокавском наречју). Овај је језик после неколико година сасвим преовладао и у хрватској штампи. Али илирци тај језик нису називали српским, већ су га називали његовим алтернативним именом, илирским. Показало се да тако није чињено без разлога.

Аустрија је 1843. године забранила не само илирски покрет као политички покрет већ и само илирско име. Али, од тога тренутка, практично све што је носило илирско име преименовано је и добило је хрватско име. Па је тако и израз илирски језик, као синонимно име за српски језик, преведено са: хрватски језик. Од тада се јавља нонсенс: да један за све исти језик почиње да носи двонационално име: српскохрватски, хрватски или српски. Али тај нонсенс ће временом постати стварност.

Словакиста Јан Кмећ у књизи *Југословенско-словачке славистичке везе* (1987), открио је нешто важно за разумевање аустријске политике која се тиче илирског покрета. По Кмећу, илирски покрет десио се истовремено када се међу Словацима десио покрет Људевита Штура и трајао је исто толико колико и илирски покрет (1835-1843). Не треба одбацити претпоставку да су та два покрета могли имати подстицај из истог извора. Штуров покрет имао је програм супротан од Коларовог. По томе програму је требало језички одвојити Словаке од Чеха, одвојити словачки од чешког језика. И Штуров покрет, као и илирски покрет, после неколико година трајања, победили су. Показаће се, много касније, у историји, да су та два покрета имала различите последице. Али ће се показати и да је Штуров покрет био у основном сагласју са словенском филологијом, а да је илирски покрет деловао у супротном правцу.

Будућа Чехословачка, која је настала на крају Првог светског рата, имаће елементе идеје Јана Колара (да треба неговати јединство Чеха и Словака) и идеје Људевита Штура (да их језички и етнички треба јасно разликовати). Кад су Чеси и Словаци, крајем 20. века, одвајали своје државне заједнице, то је учињено на безболан начин, јер су се они, век и по раније, већ јасно одвојили и то на принципијелним основама. Такво одвајање једноставно није било могуће учинити на простору језика који је стара славистика и србистика називала српским. Ствари су у овој области биле замућене у идејама. А замућивање је утемељено на политици илирског покрета.

На отпору према илирском покрету настала је српска идеја југословенства. Она је тежила ка томе да се негује посебност југо-

славјанских народа: Бугара, Срба, Хрвата и Словенаца, али и да се негује њихово заједништво. Та идеја је била сагласна са основним ставовима славистике и србистике. Убрзо, међутим, појавила се у круговима око бискупа Штросмајера хрватска идеја југословенства, која је, под другим именом, наставила идеје и праксу илирског покрета. Обе идеје југословенства, као и идеје србистике и сербокроатистике, непосредно су се одразиле на судбину популације која говори језиком којим пишем овај текст.

Рађање сербокроатистике и ревизија словенске филологије

До драстичног нарушавања основних принципа славистике доћи ће тек са Ватрославом Јагићем (1838-1923). Јагић, који је по рођењу био Хрват кајкавац, јавља се на историјској и филолошкој сцени у години Вукове смрти (1864). Он ће од тада, па током пола века, бити доминантна фигура не само у хрватској филологији, већ и у славистици. За њега је било карактеристично да је словенским проблемима прилазио са позиција бечко-берлинске историјске и филолошке школе. Али номинално, деловао је као следбеник Вука Караџића и осталих слависта из претходног периода. Другим речима значи да је и стратегију и тактику подређивао уским хрватским и аустријским интересима. Јагић је својим деловањем разарао ставове и принципе које су славистика и европска филологија биле успоставиле. Негирао је практично и тадашњу србистику и кроатистику. Из његовог деловања проистекле су две дисциплине: сербокроатистика (у области језика) и југославистика (у књижевности и другим областима) – обе мимо принципа славистике и осталих европских националних филологија. Србистика је у Јагићево време била маргинализована и принуђена да се бори за опстанак. Само крајем 19. и почетком 20. века ова дисциплина је била нешто делотворнија. После Јагића и Октобарске револуције славистика је само симулакрум озбиљне дисциплине.

Највећи ударац, који је сербокроатистика задала славистици и србистици, тичао се принципа идентитета народа и језика. У старијим словенским текстовима народи су увек идентификовани са језицима којима говоре. Језик, а не вера, или држава у којој по-

пулација живи, био је основни критериј идентификације посебно-сти неког народа. На тај принцип често је подсећао Никита Толстој, један од водећих слависта у 20. веку. А од тога принципа пошла је европска филологија под Хердеровим утицајем крајем 18. и у првој половини 19. века. Потврђивању таквог става највише је допринела немачка филологија. Немцима разних вера (католици, протестанти, калвинисти), који су тада живели у 38 држава и државица, требало је да њихова филологија каже да су они сви један народ јер имају један језик, немачки, (без обзира на разлике у покрајинским наречјима). Тај став прихватили су и родоначелници славистике: словенска филологија утемељена је на тим принципима.

Сербокроатистика је одступила од принципа да народ идентификује на основу језика који га је створио и којим говори. Она је тезу: један језик – један народ, сасвим релативизовала. То се нарочито јасно види у чланку *Југословени*, који је Ватрослав Јагић написао за потребе чешког *Научног словника* у којем је његов текст објављен 1864. године. Сасвим супротно од дотадашње славистике, Јагић је наметнуо став да два народа могу изградити један језик а остати посебни народи. До таквог става он је дошао околишним путем. У поменутом чланку он је тврдио да су Југословени, односно Хрвато-Срби, један народ са два имена, јер говоре једним језиком. Којим језиком? Језиком српскохрватским, односно хрватским или српским: дакле једном фиктивном конструкцијом која одудара од свих европских и славистичких стандарда. Јагић је тим ставом спојио дотле у науци раздвајане језике Срба и Хрвата; прецизније спојио је српски језик (штокавско наречје) са кајкавским и чакавским наречјем (којим су тада говорили они који су се осећали као Хрвати) и вештачки је направио један нов народни језик, са двонационалним именом. Ни тада, ни данас није било и нема Срба који говоре чакавским и кајкавским, па је посве неоправдан став да та наречја понесу српско име. Хрвати штокавци настаће тек касније, кад се Срби римокатолици буду кроатизирали. Пишући о српскохрватском језику, Јагић није имао у виду постојећу стварност, већ пројектовану стварност.

Нарушавајући основне принципе филологије, Јагић се послужио нечим што ће много деценија касније француски филозоф Жан Бодријар назвати симулакрумом, нарочито у књизи која се зове *Фаталне стратегије*. Фаталне стратегије Јагићевог симулирања о томе да и он наставља посао родоначелника славистике и србистике Вука Караџића, показале се тек крајем 20. века. Тада се Југославија, разбијана и споља и изнутра, распадала у крвавој драми, а словенски свет, разбијен и посвађан, пасивно је посматрао шта се на простору српског језика дешава, а понекад је и активно учествовао у тој драми доливајући уље на ватру.

Политички мотиви рађања сербокроатистике

Јагић је имао политичке мотиве да крши принципе славистике. Они су проистицали из интереса Аустрије и њеног програма ширења на Балкану. У циљу задовољавања тих интереса Аустрија је тражила ослонац у јачању хрватског елемента на рачун српског. У послу остваривања овог програма, Јагић није био први; он је већ постојећим пројектима само дао научну обланду.

Замућивање језичко-етничке слике о Балкану почело је, заправо, са великохрватским пројектом Павла Ритера Витезовића. Новија хрватска историографија је овај Витезовићев пројект оценила као великохрватски самим тиме што је признала постојање и других словенских народа на Балкану, конкретно: и Словенаца, и Срба и Бугара. Хрватска филологија је, такође, признала и постојање словеначког и бугарског језика. Али она није изменила став: да хрватски језик има она три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. Ма у какве обланде завијан, тај став не признаје постојање српског језика. Јер ако је и штокавски хрватски, онда српског језика никако нема. Гласноговорник тога става био је у другој половини 19. века „отац хрватске нације“ Анте Старчевић. Било је хрватских филолога који су јавно осуђивали Старчевића али, у суштини, нису одбацивали и његове тезе да је штокавски хрватски језик. Они су и на тај начин протурали став да српски језик може да постоји само као нека подврста хрватског језика. Витезовићеве тезе је, наравно, у 18. веку тешко било доказати. А поготово је те-

шко било доказати у 19. веку, у време деловања Вука Караџића када је српски језик и српско народно стваралаштво, који су били само штокавски, доживело пуну афирмацију у Европи. Хрватска филологија, међутим, од свог стратешког циља никада није одустајала. У тај циљ се, на жалост, често уплитао аустријски па и немачки интерес. Ти интереси су се показали нарочито делотворни при разбијању Југославије почетком 90. година.

Политичке последице сербокроатистике и југославистике

Југословенска ратна драма крајем 20. века није подједнаком жестином захватила цео простор државе и све југословенске народе. Она се, у ствари, одвијала само на простору на којем се говори српским језиком, у другој терминологији: на простору штокавског наречја словенског језика. Језичка подручја: словеначко и македонско, али и хрватско (кајкавско и чакавско), остала су ван ратних сукоба. Главно поприште ратне драме било је у Босни и Херцеговини и у оном делу Хрватске који је био насељен претежно Србима, односно на територији бивше Републике Српске Крајине. То су они крајеви који, према дијалектолошким картама, припадају једном ширем подручју централног и западног Балкана које се назива подручје новоштокавских говора. А да штокавски представља један и јединствен, недељиви, словенски језик, то је у лингвистици и филологији одавно утврђено.

Уочи разбијања Југославије важио је став да српскохрватским/хрваткосрпским језиком, као властитим, говоре четири државно-правно признатих народа: Срби, Хрвати, Муслимани и Црногорци. После разбијања Југославије испало је да та четири народа, који су тобоже учествовали у стварању једног језика (иако се о Црногорцима и Муслиманима, као народима говори тек од Титове Југославије), имају не један него три „међународно призната језика“: српски, хрватски, бошњачки/босански (како је назван језик Муслимана који су од 1992. преименовани у Бошњаке); питање озваничења и четвртог, црногорског језика постало је актуелно са покретом за осамостаљење Црне Горе.

На питање: зашто се крајем 20. века десило да популација која говори штокавски (у другој терминологији: српским језиком) буде посвађана, и да разни делови те популације буду супротстављени једни другима, мој одговор је једноставан, логичан. Он гласи: у битним проблемима идентитета језика и народа та популација је одступила од критерија, стандарда, норми које важе за друге европске народе.

На крају ратног процеса (1991-1995) Европа позива унесрећену популацију држава западног Балкана у Европску унију постављајући јој мноштво услова који други европски народи већ задовољавају у области демократије, права, економије итд. Једино што не чини јесте: да популација Западног Балкана усагласи своје филологије са стандардима, нормама, правилима који важе за друге европске народе.

Ја сматрам да разбистравање (европеизацију) ове популације треба почети од тога што би се она најпре у филолошкој сфери подредила стандардима који важе за друге европске народе. Ако игде у Европи један језик може да има четири национална имена, нека тако буде и код нас на брдовитом Балкану. Ако се народи у Европи деле према вери нека тако буде и код нас. Такође, ако се народи идентификују према покрајини у којој живе, нека тако буде и код нас.

Демократско право је појединаца и народа да одаберу језик којим ће се служити. Свако може субјективно да се политички и национално опредељује како и куда жели. Али у том понашању морају се поштовати одређени принципи и стандарди. Европа те критерије и стандарде има. Нико нема права да старим језицима измишља нова имена. Не сме се другачије поступати ни када је у питању српски језик. Сви појединци који говоре српским језиком, баш као и они који говоре другим језицима, говоре га унеколико особено, својим стилем. Посебне језичке особине имају друштвене, социјалне, професионалне, конфесионалне, као и регионалне језичке заједнице у оквиру једног националног језика. Са тог становишта се могу посматрати и језички стандарди прописани у појединим административним срединама на српском језичком простору.

Према стандардима који важе у Европи, а не према некој субјективној процени, не може се говорити о муслиманима српског језика као о посебном народу. Они могу да буду само једна етничка подзаједница српског народа са истим статусом какав имају Срби православци и Срби римокатолици. Са истог становишта се о Хрватима штокавцима не може говорити као о популацији која припада хрватском корпусу. Према европским стандардима – то су Срби римокатоличке вероисповести који су у одређеним околностима попримили туђу, хрватску, националну свест.

Подсећањем на европске стандарде не иде се на руку само једном делу популације: конкретно православној популацији (којој припада аутор овога текста). Проблем се третира принципијелно. Европски народи, по правилу, имају по више верских заједница. Све те заједнице су, у принципу, равноправне. Тамо где су важили европски стандарди крајем 20. века није било ратних сукоба. Било их је само на српском језичком простору где се од тих стандарда одступило.

Подсећањем на европске стандарде, којима се не укида индивидуалитет верских заједница (рецимо муслимани, римокатолици), нити регионални или државни индивидуалитет (рецимо Црногорци, Крајишници), већ се тај индивидуалитет третира као и сви други слични индивидуалитети. Европски модели су се показали као функционални. Показало се да је одступање од тих модела, као што је било у случају бивше Југославије, имало трагичне последице по верске и регионалне заједнице.

Уместо међусобног оптуживања делова једнојезичке популације, која само води продубљавању сукоба, мислим да је исправније оптужити сам модел који је такве сукобе производио. Тај модел је садржан у Штросмајеровој идеји југословенства и у Јагићевој идеји сербокроатистике. Оба та модела (или један модел са два подмодела) патолошки су у односу на европске стандарде. Они су и довели до патолошке ситуације која је водила ка братоубилачким ратовима у 20. веку.

Шансе за србистику и славистику

Природно је очекивати да овакво неприродно стање не може да траје вечно. Из њега се мора некако изаћи; у то хаотично стање мора се увести некакав ред. Најприхватљивије је решење да се тај ред уведе на начелима који важе за све друге народе, а не опет на неким само за ову популацију створеним начелима.

Најпре да кажем за шта би се требало борити у области србистике.

У области која се тиче србистике треба реafirмисати став о српском језику који је важио у првој половини 19. века.

а) Штокавско наречје је још у 19. веку идентификовано као посебан језик једне од словенских популација, а касније је увек потврђивано као једна језичка целина. Њега и данас треба третирати као један језик.

б) Популација која говори штокавски, без обзира на различите вере и на однегована национална осећања, једна је језичко-етничка заједница. Интерес је те језичко-етничке заједнице да постоји као природна целина и да се развија онако како су се развиле и развијају друге европске језичко-етничке заједнице које не живе у истој већ у више држава.

в) Уместо поделе и идентификовања народа на основу вере (на чему је инсистирала сербокroatистика) треба доследно подржавати став о идентификовању народа на основу језика, како то чини европска филологија.

г) Овако схваћена језичко-етничка заједница, подразумева да постоје и конкретне језичко-етничке подзаједнице: верске, регионалне, традицијске итд. Србистика не треба да тежи да их укине или маргинализује већ да их третира у њиховом конкретном постојању, онако како се оне третирају и код других европских народа.

д) Афирмација штокавске језичко-етничке заједнице пружа шансу за обнову српске идеје југословенства, као природне заједнице југословенских (у данашњем значењу: јужнословенских) народа који су упућени да негују како заједништво, тако и своје посебности, и своје природне језичко-етничке подзаједнице.

Као што са србистиком, треба обновити свест о језичко-етничком јединству народа који на Балкану говори српским језиком, тако треба реafirмисати и ставове славистике из прве половине 19. века о природној језичко-етничкој заједници словенских народа. Славистика више не постоји на начин на који је постојала у 19. веку. Словенски народи се данас недовољно повезују и зближавају. Међу њима данас делује мање кохезивних фактора него у другим великим светским заједницама, као што су, на пример, западноевропске земље, афричке земље, јужноамеричке или муслиманске земље. Они данас имају мање кохезивних фактора него што их имају поменуте велике светске заједнице. То за словенске народе није добро, и не обећава им бољу перспективу.

Треба очекивати да процес обнове србистике, као једног дела славистике, подстакне и процесе обнављања славистике у целини.

СРПСКИ УСТАНЦИ НА ПОЧЕТКУ 19. ВЕКА И СРБИСТИКА

Немачки историчар Леополд Ранке објавио је 1829, у својој 33. години, књигу под насловом *Српска револуција*. На овој књизи радио је у сарадњи са Вуком Караџићем. Вуков удео у том подухвату био је знатан. Отуда је било и јавно изражаваних мишљења да је та књига заједничка. Почев од те књиге Ранке је начинио велику научну каријеру; сматра се за највећег немачког историчара 19. века. У старости Ранке се са топлином сећао свога пријатеља Караџића. Ранкеова научна величина почива на једном карактеристичном методу. Он на српске устанке са почетка деветнаестог века није гледао као на изоловану појаву; гледао је на њих као на део и израз светских процеса.

Српски устанци на почетку 19. века, под Карађорђем и Милошем, сложени су историјски догађаји. Они имају своју историјску позадину, као и своју политичку, војну, економску, социјалну, верску, дипломатску димензију. Такође, имају и своју филолошку димензију.

Филолошка димензија српских устанака на почетку 19. века најбоље се може сагледати кроз деловање двојице великих филолога и књижевника који су својим животима и дугим деловањем повезани са српским устанцима. Први од тих филолога је Доситеј Обрадовић, а други Вук Караџић. Они нису једини међу српским филолозима који су везани за устанке. Али су међу њима најистакнутији.

Доситеј Обрадовић је био један од оних Срба из Аустрије и Угарске, као што су били гроф Ђорђе Бранковић, Павле Кенгелац, Симеон Пишчевић, Теодор Миријевски, Захарија Орфелин, Јован Рајић, Сава Текелија који су мислили о српском народу као целини, и који су се разумевали у његову прошлост а хтели су да ути-

чу на његову будућност. Ти српски мислиоци и делатници у својим делима и понашањима такође су били део светских процеса. Доситеј је још био у животној снази кад је од Карађорђа добио позив да се прикључи устаницима. Одазивајући се позиву, он је напустио своје топло гнездо у Трсту и дошао у устанички Београд. Тамо је убрзо постао министар просвете и основао је две школе: Велику школу и Богословију „Свети Сава“. Умро је у још слободној Карађорђевој Србији 1811.

Вук Карацић је био дечак када је почео Карађорђевог устанак. Још увек се описмењавао. Једно време се школовао у Сремским Карловцима, где му је један од учитеља био Лукијан Мушички, а једно време био је и Доситејев ђак у Великој школи у Београду. Вук ће се укључити у светске токове тек после пропасти Првог српског устанка, кад 1813. стигне у Беч. Открио га је већ значајан слависта Јернеј Копитар, Словенац, на основу једног чланка у којем је Вук говорио о разлозима пропасти Првог српског устанка. Вукова веза са Копитарем имала је карактер личног пријатељства. Са неке тачке гледишта, која је блиска Ранкеу, та веза је значила и нешто друго: млади филолог, који ће убрзо постати у тој области првак међу Србима, најкраћим путем, преко једног од најутицајнијих људи у Аустрији, Копитара, укључио се у светске процесе који су се тада одвијали у филологији.

У телевизијској серији о Вуку Карацићу (1987), за коју је сценарио написао Милован Витезовић, а режирао је Ђорђе Кадиевић, има сцена које показују личну нетрпељивост између двојице српских великана, старог Доситеја и младог Вука. Таква интерпретација њихових односа није без основе. Доситеј и Вук били су и различити темпераменти; имали су различита образовања; у идејном и стилском погледу припадали су различитим оријентацијама. Међутим, Доситеј и Вук су у једној ствари били сасвим сагласни: у дефинисању српског народа и српског језика. И Доситеј и Вук су сматрали да су Срби они који говоре српски, без обзира на веру коју исповедају и на државе у којима живе. Обојица су српски језик разликовали од других словенских језика, па и од хрватског. На основу тих ставова могли су да основу српске књижевности виде у српском језику.

Доситеј и Вук – то су два чина истог догађаја. Њихово деловање је део процеса који су довели до Првог и Другог устанка. Али, њихово деловање је и део европских и светских процеса у области филологије који су, почев од друге половине 18. века, захватили европски свет. На филологију не треба гледати као на неко уско поље стручних активности у којем се научници баве стварањем речника, граматика, правописа итд. Филологија јесте све то, али је и далеко више од тога; она се налази у темељу националних наука. Она дефинише национални језик, дефинише народ, дефинише националну књижевност. Такав значај дао јој је, крајем 18. века, тадашњи првак немачке филологије, Хердер. Све до Хердера у филологији се није много инсистирало на националним особеностима разних популација; инсистирало се више на општим особеностима, а најпримамљивија дисциплина је била класична филологија. Хердер је 1774-1791. објављивао своју главну књигу *Идеје о филозофији историје човечанства*. На темељима идеја ове књиге сачинио је једну антологију *Гласови народа у песмама* (1778-9). Ова књига је специфична по томе што је донела песме разних европских народа, међу њима и четири које потичу са српског језичког подручја (*Хасанагиницу* и три из књиге Андрије Качића Миошића *Разговор угодни народа словинског*). Хердер је реафирмисао начело да се разни народи разликују по језицима које су створили и које говоре. Тај став је победио у немачкој филологији. Немци су тада живели у четрдесетак државица, припадали су разним религијама (римокатоличкој, протестантској, калвинистичкој). Хердерови следбеници схватили су да та разнолика популација чини један народ, немачки народ. Они су Немци, јер говоре немачким језиком.

Доситеј Обрадовић (1738-1811), иако нешто старији од Хердера (1744-1803), појава је која постоји паралелно са овим прекретничким немачким филологом. И у његовим текстовима, поготово у *Писму Харалампију* и у *Мезимицу* има идеја које су сагласне са Хердеровим. Али и пре Доситеја, сличне идеје његовим и Хердеровим постоје и код Орфелина и код Рајића. Та сагласност се не може објаснити Хердеровим утицајем, већ аналогним укључивањем у опште процесе чији су израз били и Хердер и Доситеј. Од-

нос Вука према Хердеру био је другачији. Вук је већ стварао под Хердеровим утицајем. Тај утицај је он најпре примао преко Копитара, који је, по својим ставовима, био хердеровац. Прихватајући се посла скупљања и објављивања српског националног блага, у својим најплоднијим годинама, Вук је постао вероватно највећи реализатор Хердерових идеја у једној европској језичко-етничкој заједници.

Процеси у филологији, које је највише обележио Хердер, посебно су се одразиле у једном великом подручју: у словенској филологији. Обично се сматра да словенска филологија (славистика), почиње са чешким опатом Јожефом Добровским, посебно од његове књиге *Историја чешког језика и књижевности* која се појавила 1792. године. Ако се има на уму да се Доситејево *Писмо Харалампију* појавило девет година раније, 1783, онда би се у претпочетке словенске филологије могло убројати и деловање аутора овог знаменитог дела српске књижевности. За Доситеја, писца ширег спектра интересовања, могло би се рећи да је деловао паралелно са Добровским, и да је био неко ко је имао исте или сличне идеје. Добровски је, међутим, био велики систематизатор знања о словенском свету, што Доситеј није био нити је покушавао да буде.

Добровски и Доситеј представљају прву генерацију слависта. Другу генерацију представљају Копитар, Востоков, Вук, Шафарик, Колар, Палацки, Ханка и други. У тој генерацији Вук Карацић је једна од најплоднијих личности. Нико међу ондашњим славистима није обавио толико разнородних послова колико је обавио Вук Карацић. Он је доживео опште поштовање код свих слависта. То се нарочито читовало на Словенском конгресу 1848. године у Прагу.

Сви слависти бавили су се општесловенским темама. Посебно су то чинили Добровски, Копитар, Шафарик. Већина их се бавила темама које су се тицале њиховог властитог народа. Постојао је, међутим, један који се бавио општесловенским темама, али и посебно српским. То је био Словак Павел Јозеф Шафарик. Живот је учинио да он као младић од 24 године дође 1819. за директора гиманзије у Новом Саду, главном тадашњем српском центру.

После 14 година отишао је из Новог Сада у Праг као једно од највећих имена славистике. Иако на периферији аустријског царства, Шафарик је то могао да постане у Новом Саду, јер је у околини Новог Сада, на Фрушкој Гори, било пуно српских православних манастира са богатим библиотекама.

У најкрупније резултате славистике може се издвојити неколико спознаја. Прва је: да постоји једна веома распрострањена популација која се протеже од Тихог океана до Балтичког и Јадранског мора коју повезује словенски језик. Али, као и код других народа, и језик те популације има више посебних наречја: руско, пољско, чешко, словачко, словеначко, хрватско, српско, бугарско итд. Први слависти су зато истицали потребу веће интеграције словенског света. Неки међу њима истицали су и потребу за неговањем посебности сваке популације која говори једним наречјем (то јест језиком). Славистика се јавила у тренутку када је процес индивидуализације словенских народа већ био одмакао. Зато она и није могла да учини да сви који говоре словенским језиком постану један народ. Могла је да се избори за свест да постоји природна заједница словенских језика и природна заједница словенских народа.

Процес ослобађања српског народа који се десио на самом почетку 19. века, као део светског процеса, има везе са идејама славистике. Глас о српским устаничким борбама учинио је да су српске теме и у словенском и у општеевропском свету избиле у први план. И то је била једна од значајних потпора славистици у рађању и настајању. У време рађања славистике, у време српских устанака, само је један словенски народ имао своју државу. То су били Руси, који су заједно са Малорусима и Белорусима чинили једну етничко-државну заједницу. Сви други словенски народи у то време нису имали своје националне државе. Стварање Пољске, Чехословачке, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, на крају Првог светског рата, између осталог, резултат је и славистике и формирања посебних националних филологија словенских народа. Тај процес је трајао више од стотину година. Он је довео до заједничког ступања на историјску сцену словенског света као целине, али и ступања на историјску сцену појединих словенских народа.

Баш у ово време формирања националних филологија, тече и међузависан процес формирања модерних европских народа. То је било истовремено и доба када је у уметности преовладавао романтизам. У том процесу Срби нити касне нити имају неки другачији пут од других европских народа, поготово словенских. Из чињенице да су имали и устанке за национално ослобођење, и да су имали једног од најзначајнијих филолога онога времена, може се извући закључак да су у понечему чак и предњачили.

У визијама вођа Првог и Другог српског устанка не постоји пројекција о било каквом заједништву Срба са Хрватима. Српски, као и други словенски филолози, видели су словенску заједницу са мноштвом блиских етничких индивидуалитета. Али су понеки од њих, као на пример Словак Јан Колар, у свесловенској заједници народа видели четири основне подзаједнице. Њих су чиниле популације окупљене око бројнијих народа: око Великоруса, око Пољака, око Чеха и око Илира (друго име за Србе). Вук Караџић, као ни други Срби његовог времена, нису прихватили име Илири које су Аустријанци давали Србима. Вук је стално и доследно указивао на посебности српског језика и српског народа у корпусу словенских језика и словенских народа.

Сви европски народи свој национални живот градиће касније на принципима који су били установљени у процесу формирања националних филологија. Тако ће се, по правилу, понашати и словенски народи. То значи да су се популације, које су говориле једним језиком, идентификовале као један народ. У поштовању тога принципа није било разлике између словенских и других европских народа. Јер сви они су се идентификовали по истом принципу, по принципу: један језик, један народ. Припадника једног народа има онолико колико има људи који говоре и чији су преци говорили тим језиком. Практично, нема оних који говоре мађарски, и чији су преци такође говорили мађарски, а који нису Мађари. Тако је и са другим народима: Немцима, Пољацима, Чесима и другима. Изузетке чине само држављани неких земаља који се идентификују према државама у којима живе: Аустријанци, Швајцарци, Белгијанци.

Код Срба се ствар закомпликовала. Тачно се зна кад се то десило. То се десило у време појаве илирског покрета. Илирски покрет, а затим Штросмајерова идеја југословенства, нарушавали су принципе европске филологије. Они су стајали на становишту да су два народа могла да створи један језик а да остану посебни народи. Говорећи да су Срби и Хрвати један народ, Хрвато-Срби, али и да су и два народа, јер се разликују по вери, Штросмајер и Јагић и њихови следбеници кршили су европске принципе, не само филолошке него и верске. Кршењем тих принципа успели су, током 19, а поготово у 20. веку, да кроатизују највећи део популације српског језика римокатоличке вере. Српски језик су успели да преименују у српскохрватски, а да србистику, као дисциплину, замене сербокроатистиком и југославистиком. Практично, и да те дисциплине држе под својом контролом.

Српски прваци (Вук, Стерија, Сарајлија, Теодор Павловић, Јован Суботић и други) одбацивали су идеје илирског покрета. Уместо његовог унитаризма (да сви на словенском југу постану Илири), они су понудили нешто друго: идеју југословенства, по којој би Југо-Славјани (тј. Југословени), односно Срби, Бугари, Хрвати и Словенци неговали своје националене посебности, али и југославјанско заједништво. Иза тог њиховог залагања стајало је настојање да се очува самосталност српског језика, српског народа и српске књижевности, доследно, на тековинама европске и словенске филологије. Последње деценије Вуковог живота обележене су изразитом борбом за идентитет српског језика и књижевности.

У другој половини 19. века, међутим, почиње да побеђује Штросмајерова идеја југословенства и Јагићева сербокроатистика. То се десило неколико година после Вукове смрти када је његов најистакнутији сарадник, Ђуро Даничић, отишао да живи у Загребу и да ради као тајник ЈАЗУ и као уредник *Рјечника хрватскога или српскога језика*.

Не сасвим јасно и изрично, али ипак одлучно, крајем 19. века дошло је у српској филологији до супротстављања оваквом смеру развоја. Томе је тон давала нарочито новооснована (1886) Српска краљевска академија. Поводом стогодишњице Вуковог

рођења она је радила на томе да се приреди тзв. државно издање Вукових дела и да се Вукове кости пренесу из Беча у Београд. Пренос Вукових костију, као општесрпска свечаност, догодио се 1897. године. Вукови земни остаци били су сахрањени тада на улазу у Саборну цркву у Београду, наспрам Доситејевог гроба. Ту чињеницу треба посебно имати у виду у данашње време. Данас су ставови ових српских првака о Србима три вере практично напуштени, а такође су напуштени и општеевропски ставови о овом принципу кад су Срби у питању. Тако се десило да су се Срби нашли мимо света или ван европског контекста. Управо гробови Доситеја и Вука пред Саборном црквом у Београду најречитије сведоче да је Српска православна црква о њима двојици, и о њиховим ставовима, пре стварања Југославије имала сасвим позитиван однос.

Доситеј и Вук пред црквом, а Свети Сава у цркви – то је значило да Срби имају јасне и недвосмислене оријентире. Све три велике личности и делом и духом везане су за српске устанке почетком 19. века. Показало се да ће, неколико година касније, 1904. приликом прославе стогодишњице Првог српског устанка, на најјаснији начин оживети и српска идеја југословенства. Прво су два пута одржани конгреси југословенских књижевника (у Београду и Софији, 1904. и 1905), а на тим конгресима су учествовали представници четири *југословенска* народа: Бугара, Срба, Хрвата и Словенаца. Затим је Надежда Петровић више пута, све до Првог светског рата, приређивала изложбе *југословенских* уметника, на којима су учествовали представници Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара.

Југославија, каква је створена 1918, није утемељена на идејама српских устанака са почетку 19. века, односно на принципима који свуда у Европи важе и данас. Иза ње нису стајали изворни ставови славистике и србистике. Грађена је на хрватским (тачније: аустро-хрватским) идејама југословенства, чак и на резолуцији Првог хрватског римокатоличког конгреса у Загребу (1900). Један од главних ставова који је заузео тај Први хрватски римокатолички конгрес био је да се Хрватима имају сматрати сви римокатолици који говоре хрватским или српским језиком (то је био званич-

ни назив језика). То је значило да нема Срба римокатоличке вере, да се сви они имају сматрати Хрватима. Тај став је две деценије касније, у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, био прихваћен у науци (на пример у *Балканском полуострву* Јована Цвијића, 1918), прећутно и у држави а, такође прећутно, био је прихваћен и од врха Српске православне цркве. У првој, а нарочито у другој Југославији, стицајем разних историјских околности, доминантне су биле хрватске филолошке идеје. Да би се тако нешто уопште могло десити, ставови Доситеја и Вука морали су да буду прилагођавани па и кривотворени. И у Титово време прослављани су српски устанци са почетка 19. века. Смисао тих устанака прилагођаван је према владајућој идеји југословенства.

Разбијање Југославије крајем 20. века нанело је Србима један од најтежих пораза у историји. Они су се поново нашли раздвојени у више држава и расејани по свету. Хрватска страна, која је разбијање Југославије припремала практично од њеног стварања (чак и пре тога), ипак није све решила у своју корист. Она је сасекла грану на којој је опстајала и на којој је заснивала све своје успехе против Срба, што значи да је она сасекла у корену хрватску идеју југословенства. А то опет значи: у стратешком смислу, ову идеју склонила је Србима с врата. Иако су Срби стварање Југославије (1918), и њено обнављање (1941-45), као и њено разарање (1991-92) скупо платили, њима се бар нешто добро десило: отворен им је пут да се врате основним идејама својих устанака за национално ослобођење, и својих најзначајнијих филолога, и стандардима словенске и европске филологије.

Крајем 20. века, далеко пре икаквих припрема за прославу двестагодишњице Првог српског устанка, јавила су се међу Србима настојања за обнову србистике. Та настојања су касније прерасла у Покрет за обнову србистике који је и основан у Приштини 1997. По ставовима које тај покрет има, он се може на природан начин довести у везу са ставовима српских филолога са краја 19. века који су организовали пренос Вукових костију из Беча у Београд и који су их сахранили на улазу у Саборну цркву. Покрет за

обнову србистике при крају 20. века, наступао је као и онај при крају 19. века, који је протекао у знаку обнове Вукових идеја. Али овај садашњи није имао подршку од државних органа, а поготово не од главних српских националних институција. Он је производ једног дела српских интелектуалаца који сматрају да, после пропасти хрватске идеје југословенства, Срби треба да се врате својој традицији и у овој области. А то значи и властитој идеји југословенства, и властитој филолошкој традицији, оној повезаној са српским устанцима. То је једини пут да се српски народ из историјског беспућа, у који је доведен, врати себи. Јасан показатељ да српска ситуација данас није добра, јесте и наше садашње духовно стање. Треба само обратити пажњу на програме прославе Првог српског устанка. У њима се заборавља на србистику, тј. на читаву једну димензију српских устанака са почетка 19. века. Надајмо се да тако неразуман однос према овој научној дисциплини о Србији, какве о себи имају сви европски и други народи, неће моћи да остане још дуго.

ВУК КАРАЏИЋ И СРПСКА МИСАО

Проблем

Деценијама, после Другог светског рата, испред Савезне скупштине у Београду одигравала се првомајска парада. Испред огромне бине на којој су стајали друг Тито и остали најважнији руководиоци, дефиловале су поворке радника. Једна од обавезних тачака у програму параде било је *Коло*. Оно се играло уз композицију Николе Херцигоње по тексту Бранка Радичевића, односно одломку песме *Ђачки растанак*.

Радичевићеви стихови, певани у оним околностима, нашавши се у новом контексту, попримали су ново значење апотеозе југословенског заједништва. Затамњен је њихов прави и првобитни мисао. Песник средине 19. века у братско коло звао је „Србе витезове“, поименце: Србијанце, Хрваћане (назив за Србе из Хрватске), Босанце, Ере, Сремце, Црногорце, Далматинце, Дубровчане, Славонце, Банаћане, Бачване. То како је Бранко Радичевић певао о Србима није била његова ексклузивна идеја. Док је Бранко живео у Бечу и кретао се у кругу Вука Караџића, овај је већ више деценија радио на описивању српског народа и на представљању његовог националног блага са циљем успостављања духовног јединства Срба из разних крајева. За Бранкова живота (1824-1853) Вук ће објавити свој чувени текст *Срби сви и свуда* (1849), који је већ био написан 1836. године. Овај Вуков програмски чланак и Бранково *Коло*, то су два вида изражавања једне те исте идеје. Идеја о свесрпском окупљању сигурно не почиње од Вука и Бранка. Она има корене у делима и деловању Светог Саве, Мавра Орбина, Ивана Гундулића, Ђорђа Бранковића, Јована Рајића и других. И буквално је та идеја наговештена у *Писму Харалампију Доситеја Обрадовића*, а посебно у његовом *Мезимцу* у којем се набрајају готово сви они делови српског народа које Бранко позива

у *Коло*. Текелија, Сарајлија, Стерија, Теодор Павловић, млади Јован Суботић, па и Вуков опонент Јован Хаџић, мисле исту ту мисао, српску мисао. Та мисао се више не може звати индивидуалном, јер је практично мисле и на различите начине изражавају многи српски прваци. Овако предочена и изражена једна национална мисао није нешто што је било својствено само Србима. Српска мисао израсла је по моделу који је важио и за друге европске народе; на пример, за Немце, Италијане, Мађаре и за све словенске народе. Сви европски народи окупљали су се на основу језичког јединства односно посебности. У време када се мисли овако представљена српска мисао, Немци живе у 40-так државица. Немачки филолози на разне начине стално позивају немачки народ на духовно и политичко уједињавање. На сличан начин и идеолози других народа позивају једнојезичку браћу на међусобно окупљање и повезивање. Идеје о националном повезивању имају, дакле, првенствено филолошку основу. На тој основи израсле су модерне европске нације. Процеси стварања националне свести код појединих европских народа на језичкој основи нису били усмерени против интереса других народа. Национална мисао у Срба најизразитије се пројавила у Вуковом поменутом чланку и у Бранковој поменутој песми.

Моја вишегодишња бављења херменеутичким питањима, нарочито поводом песме *Santa Maria della Salute* Лазе Костића (објављена у књизи о тој песми 1981) довела су ме до закључка, да дело није семантички аутономна категорија, већ да представља *јединство текста и контекста*. Тај закључак потврђује и пример са Бранковим *Колом*. Песма којом је Бранко позивао Србе из разних крајева да се окупе у братско коло, била је стављена у време Титове власти у нови контекст: у контекст титовски схваћене идеје братства и јединства, односно југословенства. У новом контексту Бранкова песма је послужила другим циљевима од оних којима је првобитно била намењена. Она је сада служила не само идеји „југословенског заједништва“ него и деконструкцији српске мисли. Бранковом песмом у новом контексту призивала се једна друга мисао, која је по карактеру антисрпска: мисао илирског покрета и штросмајеровско-титовска идеја југословенства, дакле,

једна изразито хрватска програмска оријентација. Последице такве интерпретације досезале су дотле да су чак неки историчари српске књижевности стару и познату Бранкову песму тумачили као одјек идеје илирског покрета, а не Вукове идеје српског језичког и етничког јединства.

Да се изразито српска мисао може приказати као несрпска показује и једна секвенца из игране телевизијске серије *Вук Караџић* (1987) сценаристе Милована Витезовића и редитеља Ђорђа Кадијевића. Ово је једна од најбољих серија српске телевизије. У целини, она је на прихватљив начин представила Вука и његово доба. Али у једном битном детаљу она је Вукову српску мисао замаглила на начин који је карактеристичан за Титово доба. У секвенци која представља настанак *Књижевног договора* у Бечу 1850. године приказано је како се Вук Караџић, са још неколицином млађих људи, у једном бечком салону бави састављањем текста *Договора*. У приказаној сцени, Вук исказује један став из текста будућег договора, затим, рецимо, Иван Мажуранић исказује други став, Иван Кукуљевић трећи и тако редом, све док се цео *Договор* не сачини, односно саопшти. На крају исте секвенце појављује се песник Бранко Радичевић и рецитије стихове свога *Коло*. Бранково *Коло* и у контексту ове телевизијске серије има исти смисао као и кад се изводио испред Савезне скупштине, пред другом Титом, у складу са проиљирском или прохрватском интерпретацијом овог текста. На примедбу да се на Бечком договору ствари нису тако одвијале, сценариста Витезовић је одговорио да се он, у представљању Вука и његовог доба, ослањао на науку. Његов одговор је био тачан. Витезовић се ослањао на тада најкомпетентнију књигу о овој теми, на обимну монографију *Вук Ст. Караџић* (1964) угледног београдског универзитетског професора Миодрага Поповића.

Много година касније, појавила се моја књига, хрестоматија *Срби и њихов језик* (1997, 2002) у којој је један од главних јунака Вук Караџић. Она је показала да није тачан став да је Бечки договор био договор Срба и Хрвата о заједничком језику, како се раније најчешће тумачило, и како је чинио и професор Поповић. На овом Договору учествовао је и један Словенац, Франц Миклошић,

тада најчувенији компаратиста међу славистима. Такође, приложени аргументи су показали да није тачно ни да је текст *Договора* заједничко дело оних који су га потписали. Све идеје *Књижевног договора* већ су садржане у једном делу Вукове књиге *Писма Платону Атанацковићу* (1845); чак су структура текста и поједине формулације на оба места подударне. То је и природно јер се текст *Договора* у целини ослања на Вукове ставове. Кад се текст *Договора* стави у контекст Вуковог деловања, његових ставова и идеја, показује се да је то, у целини и у појединостима, Вуково дело и да је, као такав, у пуној мери израз српске мисли (српске свести, српске традиције и српске стратегије). Али кад се текст *Договора* стави у неки други контекст, он може привидно да добије и друго значење. Наука на коју се ослањао сценариста Милован Витезовић у питању *Књижевног договора* и Бранковог *Кола*, није била израз вуковске српске мисли него њеног антипода.

И Павле Ивић, водећи српски лингвиста у другој половини 20. века, тумачио је Вуков текст *Срби сви и свуда* изван контекста српске мисли и српске филолошке традиције. У својој главној књизи *Српски народ и његов језик* (1971) пишући о овом чувеном Вуковом чланку, он као да је хтео да се огради од Вукових принципијелних филолошких ставова проглашавајући их романтичарским, пристрасним и малтене антиправославним. Ивић пише:

Средином прошлог века било је изражено схватање да Србе и Хрвате треба разликовати по језику, а не по вери. Сам Вук је у познатом чланку изашао са тврђењем да су само чакавци (односно кајкавци) Хрвати, док су штокавци у ствари Срби, мада се они „римскога и турскога закона“ таквима не осећају, као што се не осећају ни Хрватима. Ово гледиште је почивало и помало на романтичарском поимању језика као темељу народности, помало на ширини погледа тога овејаног антиклерикалца који је с искреном љубављу прилазио браћи „сва три закона“, донекле и на чуђењу, с позиција образованог Европљанина, према „оваком нашем дијељењу народа у данашње вријеме“, али свакако и на жаркој жељи да Срба буде што више (182).

Најутицајнији српски лингвиста у другој половини 20. века био је непрецизан и у навођењу чињеница. Схватање о Србима „сва три закона“ Вук није први пут изнео средином 19. века, како

би се дало закључити из Ивићевог исказа, већ у својој првој објављеној књизи из 1814. године. Исти став је Вук понављао и варирао много пута, па и у једном од последњих својих текстова из 1863. године који се зове *Очитовање*. Штавише, ови ставови нису били само Вукови, већ општи филолошки ставови његовог доба. Те општеприхваћене филолошке ставове, Ивић, следбеник Александра Белића, релативизовао је везујући их за половину 19. века. Српски научник из Титовог времена уклапао се у хоризонт очекивања; писао је онако како је владајући естаблишмент допуштао да се мисли.

Израз *српска мисао* свакако је шири од израза српска политичка мисао, или српска друштвена мисао, или етичка мисао, или филозофска мисао или антрополошка мисао. Тај израз уз Вуково име значи да је Вукова српска мисао, иако у основи филолошка, свеобухватна и дубока, да она има крупне импликације на разне видове стваралачке праксе, па и на политику, социологију, етнологију, антропологију. Сличне идеје нације, са сличним изразом, постоје и у других народа. Једна од чувених књига која је израз ове парадигме мишљења је *Руска идеја* Николе Берђајева (1946). Виктор Новак има обимну *Антологију југословенске мисли и народног једионства* (1930).

Израз *српска мисао* (без додатка: политичка, философска итд.) у другој половини 20. века употребљаван је ретко и то углавном међу Србима у емиграцији. Србин из Срема Урош Станковић уређивао је, у Аустралији, после Другог светског рата, часопис *Српска мисао*, и библиотеку књига *Српска мисао*. Године 1998. у Београду Вера Милосављевић објавила је књигу *Сава Текелија и српска мисао, I, II*. Овај мој текст наставља традицију употребе ове синтагме која је утемељена и артикулисана, али није довољно позната и раширена.

Српска мисао у интерпретацији Вука Караџића

Вук Караџић је више него иједан други Србин у време обновљене српске државности формулисао српску мисао која изражава стратегију опстајања и напретка српског народа; мисао српског

индивидуалитета, српске културе, српске традиције. Вукове главне идеје могу се овако изложити:

1. Народи се идентификују и разликују по језику којим говоре. Срби су они који говоре српским језиком. Пошто они који говоре српским језиком припадају различитим вероисповестима, онда се Србима морају сматрати припадници сва три „закона“: грчкога, римскога и турскога. Срби, као и други народи, живе и могу да живе у разним државама.

2. Српски језик је исто што и штокавско наречје. Српски језик се разликује од других словенских језика па и од суседних: бугарског и хрватског.

3. Српски народни језик није у свему јединствен, него се може поделити на три основна наречја (изговора): екавски, ијекавски и икавски (односно: источно, јужно и западно наречје).

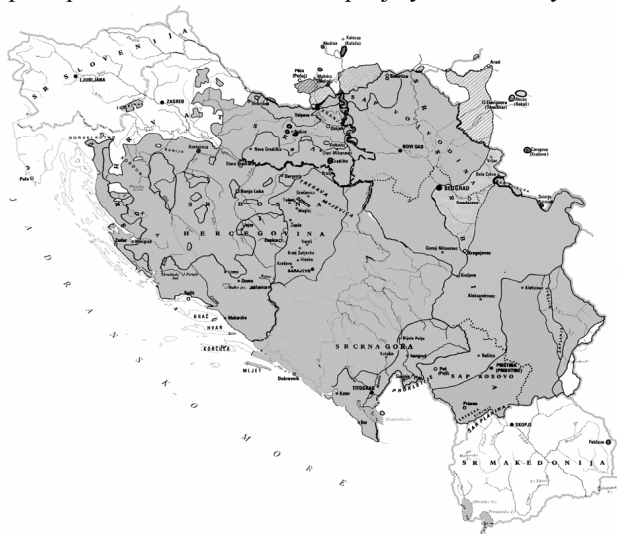
4. Вук је нашао највише разлога да се за српски књижевни језик узме ијекавско (јужно) наречје (изговор). Али је дозвољавао да се свако од три наречја (изговора) узме за књижевни језик, само да се употребљава правилно, тј. без мешања са другим.

5. Основу српске књижевности, по Вуку, чине дела која су настала на српском језику. Својом поделом српских епских народних песама на песме о старим, средњим и новим временима, он је дао идеју да се укупна српска књижевност дели на стару, средњу и нову, као и да се народна усмена књижевност издвоји у посебну, четврту целину. Идеја да српска књижевност има поменута четири дела одржала се до после Другог светског рата.

6. Српски језик у Вуково време користио је два писма: Срби православци, по традицији, користили су ћирилицу, а Срби римокатолици користили су латиницу коју је Вук називао или српска латиница или илирско писмо. На основу претходних реформи ћирилице Саве Мркаља и Луке Милованова, Вук је сачинио реформи српске ћирилице у *Српском рјечнику* (1818). Године 1827, у *Првом српском буквару* сачинио је реформу илирске латинице. Та Вукова реформисана латиница идентична је са садашњом латиницом којом се служе Срби и други Јужни Словени, сем у слову *đ*, које је Вук писао као *dj*. Латиничко слово *đ* увешће касније Ђуро Даничић.

7. Оснивач словенске филологије (slavica) Јозеф Добровски, филологију посвећену Србима назвао је *serbica*. Изрази *славистика* и *србистика* су српски изрази за именовање ових филолошких дисциплина. Вук Караџић је употребљавао израз словенска филологија уклапајући у њега и бављење српским темама. *Serbica* или *србистика* из његовог времена била је ужи појам у односу на славистику. Вук је деловао у пуном складу са принципима те филологије.

У време Вуковог деловања, дијалектолошка знања о распрострањању појединих словенских језика нису била тако прецизна као што су данас. Непосредно пред разбијање Југославије, Југословенски лексикографски завод у Загребу објавио је публикацију под насловом *Језик српскохрватски, хрваткосрпски, хрватски или српски* (1988) чији су аутори Павле Ивић и Далибор Брозовић. Међу картама, објављеним у тој књизи постоји и једна која се зове *Дијалектолошка карта штокавског наречја* (аутор Павле Ивић). Карта представља штокавско наречје у овом обиму:

Павле Ивић: Дијалектолошка карта штокавског наречја српскохрватског језика. По Вуку Караџићу и славистима његовог времена на означеном подручју живе Срби све три вероисповести.

Ова карта показује на шта су и Вук и други слависти конкретно мислили кад су говорили о штокавском наречју. Она илуструје Вукове ставове о распрострањености Срба као народа једнога језика а три вере.

Вук Карацић се никад није залагао за стварање једне државе на просторима популације српског језика, нити се бавио питањем уређења неке будуће српске државе. Он се понекад и изричито залагао за лојалност Срба према државама у којима живе. Али политичких импликација својих филолошких ставова није се одрицао. И у томе је ишао у корак са филолозима других народа.

Шафарик и српска, словенска и европска мисао

Вуков став да је српски језик исто што и штокавско наречје није само његов. Онако како је мислио Вук мислили су и сви други слависти његовог времена. То се донекле може видети из поменуте хрестоматије *Срби и њихов језик* у коју сам унео више текстова знаменитих слависта. Међу најзначајнијим славистима, а најбољи познавалац српских и јужнословенских прилика, Павле Јосиф Шафарик, мислио је исто као и Вук. То није чудно: полазили су од истих филолошких идеја, били су део исте славистичке, односно европске филолошке школе. Неки од главних немачких представника те школе (нпр. браћа Грим) Вука су изразито и без устезања подржавали.

Шафарик је своје ставове изнео у више својих капиталних књига. Посебно су значајни они у његовим синтетичким прегледима словенског света: у *Историји словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826) и у *Словенском народопису* (1842). У овој другој књизи, која је развојније представила Шафарикова сазнања, постоји текст под називом *Илирски језик* (превод тог текста објављен је у мојој књизи *Срби и њихов језик*, 1997, 2000). Шафарик овде јасно разликује српско, хрватско и словеначко наречје (у значењу језици), као и књижевности сва три народа. Он је и у овој књизи јасно представио границе српског језика. Те границе се у основи и у детаљима поклапају са онима које

је имао у виду Вук Карацић, и какве представљају садашњи дијалектолози као границе штокавског наречја.

У Шафариковом *Словенском народопису*, који (сем наведеног одломка) још није преведен са чешког на српски језик, постоји и једна табела под називом *Преглед народа словенског стабла*. Она је у оригиналу, скенирањем, пренета у мојој поменутој књизи.

У првој половини табеле (А) приказују се словенски народи према наречју/језику и према државама у којима живе. То значи да Шафарик, као и Вук, народе идентификује према језику којим говоре, а не према неким другим критеријима. Само два од 11 словенских народа, имају по два имена: *Srbowe čili Illygowe* и *Korutanšti čili Slowenci* (Срби или Илири, Корутанци или Словенци). Срби или Илири живе у Русији (100.000), у Аустрији (2.594.000), у Турској (2.600.000). Има их укупно 5.294.000.

У другој половини ове табеле (В) приказују се 11 словенских народа према вероисповести. Шафариков преглед словенских народа по језику и вероисповести показује да већина словенских народа има две или три вере. Изузетак чине Руси, који су сви православци, и Хрвати који су сви католици. Сви Руси живе у Русији и има их 35.314.000. Сви Хрвати живе у Аустрији а њих има 801.000. Срба или Илира, има по Шафарику, као и по Вуку, у три вере: православаца има 2.880.000, католика 1.864.000 и мухамеданаца 550.000. Дакле, укупно 5.294.000.

Шафарикова табела сигурно представља релативно објективан снимак ондашњег стања у словенском свету. Према томе, табела не изражава само Шафариково мишљење, већ и мисао његовог доба. Шафарик је био репрезентант славистичке школе из које је израстао, али и европске филологије на великом и значајном сектору који се тицао Словена.

Од Шафарикових времена до данас геополитичка ситуација се променила. Аустрија и Турска нису више оно што су биле. Оне су опстале као државе, али без словенских народа који су формирали своје државе. На својим просторима остали су готово сви словенски народи, који су и некада постојали. У погледу вероисповести дошло је до неких промена: појавиле су се секте, атеи-

сти; делови неких вероисповести су увећане на рачун других вероисповести. Али се у самим тим народима нису десиле драстичне промене које би угрозиле њихов идентитет. Што је најбитније, језици тих народа задржали су своја имена; зову се како су се и некад звали.

Једина крупна и драстична промена десила се на подручју оног народа који је Шафарик звао Срби или Илири. Срби римокатоличке вере преименовани су у Хрвате, муслимани српског језика преименовани су у Бошњаке, неки становници српског језика у Црној Гори постали су Црногорци, Хрвати и Бошњаци, док су други остали Срби. Српском језику данас се званично дају називи: босански/бошњачки, хрватски, српски, а има залагања да му се дају још два имена: црногорски и буњевачки.

Судбину различиту од других словенских народа Срби су доживели захваљујући деструкцији која је извршена у филологији помоћу идеје о хрватском народу као једином репрезентанту католичанства на подручју не само хрватског него и српског језика. Ова хрватска мисао, у чијој основи је антисрпство, наступала је у почетку потајно, маскирана кроз идеју илирства, а затим југословенства, да би у другој половини 20. века, после више покушаја, дефинитивно одбацила маске. Главни представници те маскиране хрватске идеје су Људевит Гај, Јосип Јурај Штросмајер, Ватрослав Јагић, Иван Броз, Виктор Новак, Мирослав Крлежа, Јосип Броз Тито. Она је побрала највеће успехе стварањем Југославије. Ни прва ни друга Југославија нису створене на српској, већ на хрватској идеји југословенства. По природи противречна, та хрватска идеја настала је са циљем да се Југославија и створи и разбије. Хрватска идеја југословенства била је разорна по идентитет и опстанак Срба. У самој идеји било је нешто што је имплицирало трагедију и за православне Србе, и за неправославни део истојезичке популације на тлу бивше Југославије.

Све до разбијања Југославије крајем 20. века међу Србима је „одозго“, преко политичког и школског система, и преко медија, негован позитиван однос према овој проблематичној идеји југословенства. Искључиване су друге опције, као што је српска идеја југословенства, која је блиска Вуковом концепту и ни у којој ва-

ријанти (сем по имену) није кореспондирала са штросмајеровском идејом југословенства. После трагичног слома Југославије, више се не намеће (штросмајеровска) идеја југословенства. Али права природа и стварни корени те идеје још нису осветљени, што значи да она још није и побеђена или заувек одбачена.

У српским срединама није општеприхваћен став да Срби имају свој народни језик а Хрвати свој, да српски језик не може да буде истовремено и хрватски језик, иако се Хрвати њиме служе. Такође, међу Србима није побеђен штросмајеровски, а неевропски, став да је „вера вододелница нација“. Исто тако није општеприхваћен став да српску књижевност треба сагледавати у оним оквирима који су за њу важили до стварања Југославије. Међу Србима још није у пуној мери уврежено мишљење да су и ћирилица и латиница, по пореклу и по употреби, писма којима се служи српски језик (српска писма). И, што је главно, није у пуној мери победио став да Срби треба да следе своју филолошку традицију, да негују србистику као филолошку дисциплину, а не сербокроатику.

После скоро два века компликованих хрватско-српских односа могу се, бар у глобалу, сагледати хрватска стратегија и тактика на плану филологије. Хрватска је стратегија: одузети Србима језик, проширити хрватски етнички простор на рачун српскога, одузети Србима што више њихове књижевности, ануларити српску филологију, србистику. Хрватска тактика је: наћи начина да се ова стратегија оствари кроз идеју братства и јединства, да се српске националне институције ставе под хрватску контролу, да се многи ауторитативни Срби разним средствима доведу у стање послушности итд.

Илирци, Штросмајер, Јагић, Иван Броз и деконструкција српске, словенске и европске мисли

Срби и Хрвати су стари народи. Али су се њихови односи посебно усложнили тек од појаве илирског покрета. Да би се ти односи, колико је могуће укратко, приказали, треба обратити пажњу на неколико момената: на илирски покрет, на Штросмајерову иде-

ју југословенства, на филолошку доктрину Јагића, Ивана Броза и других хрватских „вуковаца“, на стварање Југославије, на Титову Југославију.

а) Супротно од ставова слависта, да се на Балкану народи разликују по наречјима/језицима, па тако имамо Словенце, Хрвате, Србе и Бугаре као посебне језичко-етничке заједнице, илирци наступају са ставом да сви Балканци словенског порекла представљају један народ, Илире, који говоре једним језиком, илирским. Хрвати-илирци напуштају свој хрватски језик и узимају најраширеније и најизграђеније српско наречје (српски језик) за књижевни језик свих Илира, па и Хрвата. Али то наречје/језик не називају српски језик, већ илирски језик како га и званична Аустрија назива.

Словенци и Бугари се оглушују о ову идеју. Пошто су Хрвати узели српски језик за свој књижевни језик, остало је тако Србима да се трајно носе са Хрватима. Српски прваци (Вук, Текелија, Сарајлија, Стерија и други) одбацују идеју илирства. Прваци Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић, супротно од унитаризма илирског покрета, формулишу идеју југословенства. По њима четири *југословенска* (у данашњем значењу *јужнословенска*) народа: Бугари, Срби, Хрвати и Словенци, треба да се развијају као посебни народи али и да негују узајамност, јер су сви Југо-Славјани, Југословени.

б) Средином 19. века, ђаковачки бискуп Штросмајер, претходно каноник бечког Двора, преузима име југословенства и под тим именом развија своју идеју, различиту од српске. Полазећи од стања у Хабзбуршкој монархији, он од четири југо-славјанска народа има у виду само три: Словенце, Хрвате и Србе. Он ће настојати да ова три народа, под заједничким именом Југославени, у реформисаној и федерализованој Аустрији, добију једну федералну јединицу са седиштем у Загребу. Његов циљ је да се Србима католицима не призна њихово национално име, да се они прогласе Хрватима, а да се православни Срби изложе унији и покатоличењу.

Уз све тактичке финесе, које је умео да употреби, Штросмајер је за живота међу Србима имао достојне противнике и међу

државницима (кнез Михаило) и међу црквеним људима (владика Никодим Милаш, патријарси Герман Анђелић и Георгије Бранковић), али и важне присталице (београдски митрополит Михаило, кнез Никола Петровић до пред крај 19. века). Међутим, пресудну улогу Штросмајерове идеје у стварању Југославије обезбедиће српски интелектуалци задојени јагићевском филолошком доктрином.

в) Филолог Ватрослав Јагић, главни Штросмајеров ослонац у филолошким питањима, ступио је на јавну сцену у години Вукове смрти (1864). Из тактичких разлога Јагић се представљао као следбеник Вука Караџића и других великих слависта. Иако је још за живота стекао славу великог слависте, он је задао тешку рану и славистици и србистици својом доктрином о Хрвато-Србима као једном народу који има један језик (хрватскосрпски, српскохрватски, хрватски или српски), али и о народу који се дели по вери на два народа па су сви римокатолици, наводно Хрвати, а православни су – Срби. Ову доктрину, непримерену филолошким принципима, Јагић је најпре изнео у некрологу Вуку (1864), као и у чланку *Југословени*, објављеном у *Чешком научном словнику* (тј. у чешкој енциклопедији). Пун вербалних похвала за Вука, Јагић је овим потезом, супротно Вуковој српској идеји, из српског корпуса одузимао Србе римског закона и концепцијски их припајао Хрватима. А какве су последице његовог деловања може се уочити ако се обрати пажња на поменути Шафариков преглед словенских народа. Броју од 801.000. Хрвата, он је додавао 1.864.000 хиљада Срба римокатолика или Илира којима је српско, односно штокавско наречје било матерњи језик. Стално ласкајући Вуку и Србима и тако тактички заварavajuћи противника, Јагић је доследно спроводио своју стратегију увећавања хрватског корпуса. И у својој првој књизи *Хисторија књижевности народа хрватског или српског* (1867) он је наметао своју концепцију о Хрвато-Србима као једном народу, који се дели по вери, па тако испада да под православцима треба подразумевати Србе, а под католицима Хрвате. (Муслиман су тада били маргинални чинилац). Та његова рачуница је, својим импликацијама, драстично умањивала број Срба и

повећавала број Хрвата, али је и драстично сужавала обим српске културне баштине.

Све до моје књиге *Срби и њихов језик* (1997), Јагић је био представљан као један од најзначајнијих хрватских вуковаца (у значењу следбеника Вука Караџића). У Предговору тој мојој књизи, у седам тачака, показане су разлике у деловању ове двојице филолога. Показано је да је Јагић, супротно од Вука, уместо о три наречја (изговора): екавског, ијекавског и икавског (источног, јужног и западног) српског језика, говорио о три наречја српскохрватског (хрватског или српског) језика: о кајкавском, чакавском и штокавском наречју. У првом, Вуковом, случају реч је о једном језичком систему, док у Јагићевом случају реч је о вештачкој конструкцији. Спајајући неспојиво, наречја која чине различите језичке системе, Јагић је истовремено имао у виду будућу поделу те вештачке конструкције – српскохрватског језика, на источни и западни део. У његовој пројекцији будуће поделе српског језика, два изговора штокавског, икавски и ијекавски требало је да буду проглашена хрватским. Осим западног или икавског, како је било по Вуку, као западно проглашено је ијекавско (по Вуку јужно) наречје. Подела „заједничког“ српскохрватског језика није планирана по линијама како је он састављан: на штокавски, с једне стране, и на кајкавски и чакавски, са друге, него по линији цепања штокавског на српски и хрватски део, односно на источну и западну варијанту. Таква подела подразумева разградњу српског језика, губљење његовог идентитета.

Главни заступници ове нечестите радње око језика, Штро-смајер и Јагић, поставили су водећег српског филолога Ђуру Даничића за тајника новоосноване Југославенске академије знаности и умјетности (1867) који на тој функцији никада није званично потврђен, и поверили су му дужност уредника *Рјечника хрватског или српског језика* (прва свеска изашла 1882, у години Даничићеве смрти). Најзначајнији српски филолог онога доба, Даничић, тим чином, напустио је Вукову српску мисао, да би следио тзв. југословенску, а у ствари, хрватску мисао. Његовим деловањем у Загребу постављена је основа за даљу разградњу српског језика.

г) Било је Срба нашег доба који су схватили да се „крађа српског језика“ (израз из наслова књиге Лаза М. Костића, 1964) одвила у време илирског покрета. Та крађа је, међутим, имала неколико чинова. Један од преломних чинова одиграо се крајем 19. века и везан је за име Ивана Броза, који је по рођењу био кајкавац, а живео је и деловао кратко (1852-1893). За Брозово деловање везана су три значајна потеза које је хрватска страна повукла ради властите афирмације и ради деконструкције српске мисли.

По налогу Хрватског сабора Иван Броз је 1892. урадио *Хрватски правопис*. По његовим речима, овај правопис је рађен на материјалу језика Вука Карацића и Ђуре Даничића, и на Вуковим *Главним правилима за јужно наречје* написаним као анекс за *Књижевни договор* у Бечу 1850. Уколико би се поштовале европске норме, право име овом *Хрватском правопису*, требало би да буде: *Правопис српског језика*.

Иван Броз је почео да прави *Рјечник хрватског језика*. После његове смрти његов посао наставио је и довршио његов ујак Фрањо Ивековић. Тај *Рјечник* је издат 1901. године. У предговору, који писао Ивековић, јасно се каже да је тај *Рјечник* настао на материјалу Вукових, Даничићевих, Његошевих и дела Милана Ћ. Милићевића. По устаљеним нормама, тај *Рјечник* би требало да зове *Рјечником српског језика*. Став (тачка 10) да је то *Рјечник хрватског језика* зато што су га правили Хрвати, са принципијелног становишта је неприхватљив.

Иван Броз је иницирао покретање великог и значајног издавачког подухвата под називом *Хрватске народне пјесме*. Едицију је почела да издаје Матица хрватска 1894. и она је излазила до 1941. године. Издато је 10 књига у 13 томова. Ваљда све песме у овим књигама испеване су на штокавском наречју, тј. на српском језику. Право да их назову хрватским, Иван Броз и Матица хрватска заснивали су на чињеници да су те песме скупили Хрвати.

Греси српских првака и срозавање српске мисли

На питање зашто су Срби доживели крај 20. века као свој историјски пораз, може се дати кратак одговор. У српском дру-

штву ослабила је, изгубила се, расточила се српска мисао. Народ Светог Саве, Доситеја и Вука, у дугом периоду, није следио њихове ставове, нити је уважавао ставове Добровског, Шафарика и других слависта о српском језичком и етничком идентитету, него је прихватао идеје Гаја, Штросмајера, Јагића, Ивана Броза, Крлеже и Тита. На тај погрешни пут српски народ су изводили не само политичари него и научници.

Године 2005. прослављена је 140. годишњица рођења Јована Цвијића (1865-1927). Цвијић је по пореклу био Дробњак као и Вук, велики научник у области географије, као што је Вук био у области филологије. Када славитељи упоређују Цвијића са Вуком, испада да су Вук и Цвијић били израз исте мисли, исте српске идеје и стратегије. Таква површна поређења, без стварног истраживања, иду ка пожељној, а не ка истинитој слици о једном и другом научнику. На жалост, по филолошким идејама, које је заступао, Јован Цвијић је био на супротној страни од Вука. Он се нашао у Бечу када је у славистици била преовладала Јагићева филолошка парадигма. Јован Цвијић, пријатељ Ватрослава Јагића, постао је међу Србима главни и ауторитативни заступник Штросмајер-Јагићеве идеје југословенства. И Цвијић је, супротно од Вука, тврдио да су *Србо-Хрвати* један народ, јер имају један језик, али да се разликују по вери. Та његова заблуда, као последица несналажења у филолошким питањима и слепог уважавања Јагићевог ауторитета, видљива је у многим Цвијићевим чланцима, али и у *Балкаском полуострву* (1918), његовом најзначајнијем делу. То се најбоље може видети са странице 331 издања од 1987, где се Јагићеви ставови буквално понављају. Док је идеја југословенства била у моди, стално је наглашавано да је Цвијић, као пријатељ и саветник регента Александра Карађорђевића, био један од најзаслужнијих људи за настанак Југославије. Данас се та чињеница преглуткује и сва одговорност за стварање Југославије сваљује се на Александра који је 1918. имао 30 година. Утицај његовог саветника Јована Цвијића остаје у сенци. Тај пример показује да српска наука често није била спремна да разграничи Вукову српску мисао од оне која је антисрпска.

У периоду комунистичке диктатуре, хрватска страна добила је шансу да спроведе многе своје амбиције. У том контексту треба видети *Новосадски договор* (1954) који је одржан у време постојања Голототока. Текст овог *Договора* позива се на континуитет са *Бечким договором* од пре сто година иако су та два документа супротна по њиховим основним усмерењима. То показују моје анализе у књизи *Срби и њихов језик*. Мада се у *Новосадском договору* истиче верност Вуковим ставовима, у њему су практично примењени Јагићеви ставови, који су супротни Вуковим. Као главни резултат Новосадског договора појавиће се (1960) два правописа „једног и јединственог језика“: *Правопис српскохрватског језика*, који је издат екавицом и ћирилицом у Матици српској, и *Pravopis hrvatskosrpskog jezika* који је издат ијекавицом и латиницом у Матици хрватској. Ови правописи „једног и јединственог језика“ српскохрватског/хрватскосрпског имплицирали су његову поделу на две варијанте: источну и западну, српску и хрватску, београдску и загребачку. По тој стратегији испадало је: што је писано ијекавски и латиницом хрватско је, што је писано екавицом и ћирилицом српско је. Шта је таква подела значила у геополитичком погледу види се на *Карти хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића (1984): све западно од линије Лозница-Ваљево-Краљево-Дечани покрива, наводно, хрватски језик, а само крајеве источно од те линије покрива српски језик. У новој подели на источну и западну варијанту Вуково јужно наречје постало је западно, а српски језик је постао нека подврста хрватског језика.

Овако нешто могло се дешавати не само због политичких неслобода оличених у Голототу, већ и зато што је претходно потиснута српска филологија, србистика (serbica), а њено место су заузеле новонастале, вештачки конструисане, дисциплине: сербокроатистика и југославистика, које нису постојале у време када се рађала славистика и националне филологије словенских народа. Ове вештачке дисциплине за чији настанак је заслужан и одговоран Ватрослав Јагић, путем своје вишедеценијске превласти у српским институцијама, учиниле су да се српска мисао пригуши, маргинализује, одстрани.

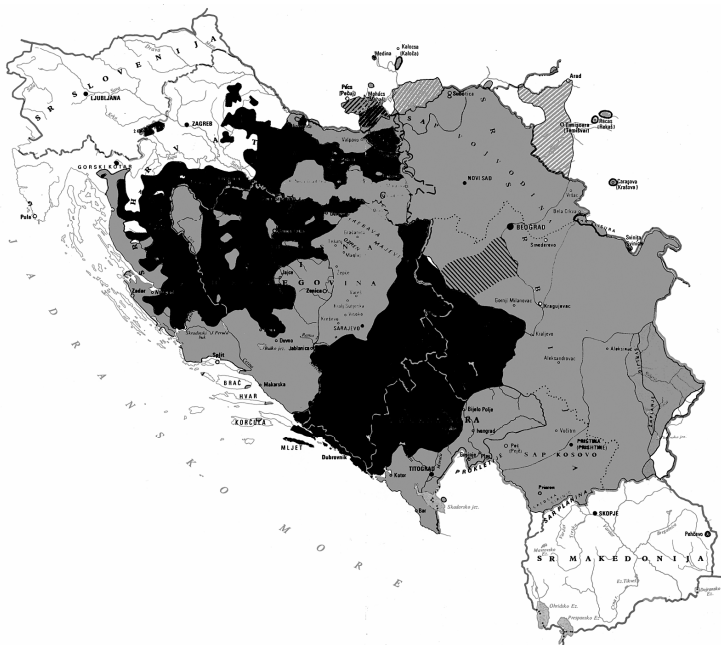

Томо Матасић: Карта хрватског језика са додатком српског (Минхен 1984). Карта у ствари приказује Велику Хрватску на основу поделе српскохрватског језика на његову западну и источну варијанту.

Крајем 20. века и Србима је постало јасно да је Југославија била само пролазна страница за Хрвате и Словенце који су преко ње желели да остваре своје државотворне циљеве, односно да створе самосталне државе. Словеначки сепаратизам није толико повредио српске интересе као хрватски. Овај други покушај у 20. веку стварања хрватске државе издвајањем из Југославије, користио је иста средства као и први: обесправљивање, протеривање и уништавање православних Срба и језичку дисеминацију. Језичка подела између Хрвата и Срба припремљена Новосадским договором и приказана на поменутој *Карти хрватског језика* Томе Матасића је застрашујућа и она наговештава хрватске територијалне претензије у будућности.

Језичка стратегија хрватске провенијенције, која подразумева поделу српског језика на српски и хрватски део, по линији екавског и ијекавског стандарда, није прошла на Другом конгресу српских интелектуалаца (Београд 1994). Таквој подели српског језика супротставио се затим и Покрет за обнову србистике (основан 1997) и документ *Слово о српском језику* (1998) који је потписалио 14 филолога и књижевника. Међу Србима је победио традиционални став да је српски језик (са сва три изговора: екавски, ијекавски, икавски) недељива целина, да српски стандардни језик има два изговора: екавски и ијекавски. Такав вуковски став, који је у Српској краљевској академији наука потврдио један од стварних оснивача те институције – Стојан Новаковић, нису следили српски академици последњих деценија. Тако је испало да се за идентитет српског језика више не бори Српска академија наука и уметности. Али су се међу Србима нашле снаге које су доследно следили српску мисао у овој области и мимо Академије и других српских репрезентативних институција.

Било је прилика, нарочито у време разбијања Југославије, да српски лингвисти напусте Јагићеве и Белићеве ставове о српско-хрватском језику и да оживе традиционалне ставове српске филологије о српском језику, чији су репрезентанти Вук и Новаковић. Али то се још није десило, јер су антивуковске снаге у тим институцијама односиле превагу. Одељење језика и књижевности САНУ, 16. фебруара 1999, одлучило је да Академија настави са издавањем *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. Том погубном одлуком, у новом историјском контексту, укинута је самосталност српског језика. Он је испао нека подврста хрватског језика. Ту превару треба отклонити правилним називом за српски језик који је овај *Речник* имао до Новосадског договора.

Павле Ивић: *Дијалектолошка карта штокавског наречја српскохрватског језика*. – Из ове карте, штампане у боји, овде су у црнобелој техници тамном бојом приказане површине које означавају простирање источно-херцеговачког наречја, које је Вук предлагао за основ српског књижевног језика, а Иван Броз крајем 19. века узео као основ књижевног језика Хрвата. То наречје захвата део Црне Горе (Стара Херцеговина) и део Србије. У Босни и Херцеговини обухвата простор на којем је формирана Република Српска. У централном и источном делу Републике Хрватске обухвата простор на којем је била формирана Република Српска Крајина. На свим тим просторима доминантан је српски православни живаљ. Једино у дубровачком подручју, где су некад били доминантни Срби римокатолици, данас су у већини Хрвати по националном осећању. Источно-херцеговачко наречје је, дакле, и по најужем националном одређењу, српско. Нема никакве основе да се назове хрватскосрпском варијантом истог језика, а поготово не хрватским језиком.

Вук Караџић и српски национални програм

Научни скуп *Друштвена и политичка мисао Вука Караџића*, који је одржан у САНУ 16. и 17. новембра 2005, потврдио је још једном да је Вук једна од темељних вредности српског народа, његове историје, науке и културе. Накнадно, пошто сам саслушао све реферате на овом скупу, спознао сам да је на њему било места за још једну велику тему: *Вук и српски национални програм*.

Питање српског националног програма испливало је као веома актуелно у годинама разбијања Југославије. Тада се појавило више текстова разних аутора који су, експлицитно или имплицитно, говорили о том питању. Међу њима је била и једна моја књига: *Српски национални програм и српска књижевност* (Приштина 1995). Пет година касније, део текстова из ове књиге, допуњени другим текстовима, појавило се у облику знатно обимније књиге под насловом *Српски филолошки програм* (Београд 2000). У њеном *Уводу* речено је:

Порука коју читаоци ове књиге треба да приме једноставна је и гласи: у основи сваког националног програма је филолошки програм. Срби треба да напусте сербокroatистику, треба да се врате својој филолошкој традицији, другим речима да обнове србистику. А да би се тај програм успешно спровео, потребно је да се на томе усаглашено ради у науци, у просвети и издаваштву (10).

Из овога мога реферата јасно се види: да је главни ослонац српског филолошког програма дело Вука Караџића; да су Срби стекли филолошки програм када и други европски народи; али и да су Срби, прихватајући ставове хрватских филолога и идеолога, напустили своју филолошку традицију, што практично значи да су били стављени у ситуацију да спроводе туђ филолошки програм. Данас Срби у Србији, и у другим држава у којима живе, могу да се окупе и да за себе нађу историјски излаз обнављањем српског филолошког програма и неговањем србистике.

Исте 2000. године, када се појавила моја поменута књига, београдски историчар Никола Поповић објавио је у Бања Луци

књигу *Српски национални програм*. Ова књига садржи више важних докумената. То су: *Начертаније* Илије Гарашанина, *Катехизис српства*, *Нишка декларација*, *Крфска декларација*, *Адреса изасланства Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба престолонаследнику Александру и његов одговор*, *Хомогена Србија*, пројект Стевана Мољевића, *Резолуција Светосавског конгреса у селу Ба 1944*, *Декларација Конгреса српских интелектуалаца БиХ, Сарајево, 1992*, *Резолуција Другог конгреса српских интелектуалаца о српском питању данас, Београд, 23. 04. 1994.* и, са истог Конгреса, *Протест против неправедне сатанизације и санкција*. Као прилоге изградњи српског националног програма, ова књига доноси и текстове из пера појединих истакнутих Срба: Добрице Ћосића, Милорада Екмећића, Михаила Марковића, Василија Крестића, Драгана Недељковића и Смиље Аврамов.

У мојој књизи и у књизи професора Поповића трага се за српским националним програмом, али на различитим странама. Док се ја залажем за српски програм у обнови филологије, србистике, Поповић такав програм тражи пре свега у историјским документима који су се појављивали у прошлости са амбицијом политичког националног програма. Наша трагања имају само једну заједничку тачку: то је Вуков програм из текста *Срби сви и свуда* чија се бледа парафраза о Србима три вере и њиховом етничком простирању налази у тексту *Катехизис српства* од 17. 04. 1888, који је био доспео у руке руске дипломатије. На овај текстић компликоване провенијенције руски политички кругови су обратили пажњу, па је он сачуван у руским архивама. Сматрам да је Поповић, у својој иначе коректно приређеној књизи, трагање за српским националним програмом усмерио у погрешном правцу. Ниједан од историјских докумената које је донео не може Србима ни данас ни у будуће да буде путеводитељ. Вукова мисао то може и треба да буде. На сличним програмима као што је био Вуков (а не на онима типа *Начертаније* или *Крфска декларација*) изграђене су друге европске нације.

На симпозијуму у Академији најчешће су спомињана два Вукова текста: *Писмо кнезу Милошу* из 1832. и *Срби сви и свуда* из 1849. Иако су се сви реферати бавили Вуковом друштвеном и

политичком мишљу, ипак су се међу њима испољиле дубоке разлике око тога како треба схватити Вукову политичку (и друштвену) мисао. Једни су се реферати ограничавали на Вуково виђење актуелних друштвених прилика у Милошевој Србији. Полазна основа за таква виђења било је *Писмо кнезу Милошу*. Други реферати су Вукову политичку мисао видели превасходно у његовом националном пројекту израженом највише у тексту *Срби сви и свуда*. У време превласти сербокroatистике и идеје југословенства, тај текст је био на неки начин проскрибован. Наметан је негативан однос према Вуковом ставу о мултиконфесионалности српског народа (тј. став о Србима три вере), као да тај став не важи за све друге европске народе. Текст *Срби сви и свуда* чак је био нападан и као шовинистички иако се строго држао европских начела у питању одређења језика и народа, па и у одређивању српског језика и српског народа. Овом симпозијуму чини част што је тај текст реактуализован и што му је враћено достојанство озбиљног пројекта.

Вукови погледи на политичко уређење Срба у Милошевој Србији данас имају само историјску вредност. Али Вукови филолошки погледи данас, после разбијања Југославије, постали су посебно актуелни. Они, у ствари, представљају суштну српског националног програма. Поново принуђени да живе у више држава, Срби своје национално биће могу да испољавају тамо где су га одувек испољавали: пре свега у језику и књижевности, а затим и другим видовима националне културе. Мада је српски народ издвојен на основу тезе о томе да је (само код нас) „религија вододелница нација“, није било могуће да се уништи оно основно што један народ повезује: језик и дела на том језику. На готово истом простору на којем се говорило штокавским наречјем, тј. српским језиком, говори се и данас; на том простору живи популација која, упркос свим политичким променама чини једну језичку (а то значи и етничку) заједницу. Витални је интерес те популације да се понаша као и други европски народи. Сви смо сведоци шта је томе простору донела не-српска и анти-српска мисао, мисао која је не-научна и анти-научна, нарочито у Босни и Херцеговини и то на платформи Штросмајеровог става да је „религија вододелница на-

рода“. Српска мисао, оличена у Вуку Карацићу, која је у пуном смислу европска мисао, никад такво стање не би произвела. Заснована по европском моделу, она и за ту популацију нуди европска решења.

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ И ОБНОВА СРБИСТИКЕ

Љубомир Стојановић је сложена и крупна личност српске културе и историје, па и политичког живота. Она се у пуној мери може појмити и разумети са становишта србистике, дисциплине којој је Стојановић дао огроман допринос. Србистика је, међутим, у југословенском периоду, све до пре неколико година, била потпуно потиснута од стране двеју других сродних дисциплина – сербокроатистике и југославистике, са којима се мешала. Да би се осветлио Стојановић, потребно је указати на јасне разлике између србистике, с једне стране, и сербокроатистике и југославистике, с друге стране. У књизи *Срби и њихов језик* (1997) ја сам кључ за решење овог проблема нашао у критичком односу према ставовима Виктора Новака, једног од најзначајнијих представника идеје југословенства и српскохрватског језичког заједништва у 20. веку.

Виктор Новак рођен је 1889. у Доњој Стубици близу Загреба, дакле у кајкавској средини. Своју научну каријеру почео је у Загребу. Већ од 1924. он је постао београдски универзитетски професор. У Београду је живео и радио до смрти 1977. Био је угледни члан САНУ, један од оснивача и први управник Историјског института САНУ, и главни уредник *Историјског часописа*. Поред несумњивих личних вредности, за свој углед он има да захвали и двама идејама за које је животно био везан: идеји југословенства (јужнословенско јединство без Бугара) и идеји српскохрватског језичког јединства. Пошто су и једна и друга идеја биле по пореклу хрватске, а пре Првог светског рата нису биле доминантне међу Србима, Новак је имао особите заслуге за њихово ширење у српској средини. Његово вишедеценијско присуство у Београду, на кључним местима, може се схватити и као израз идејне премоћи Хрвата у самом српском културном центру. Новак је објавио више књига, али и две које се посебно тичу ових идеја: *Антологију југословенске мисли и народног јединства* (1930) и *Вук и Хрвати* (1967).

1.

Односи Срба са Хрватима замућени су у 20. веку онако како нису замућени односи ни са једним другим народом. А замућени су управо идејама иза којих је стајао и Новак и други представници ове струје: идејом о српскохрватском језичком јединству и идејом југословенства. Не могу се односи Срба и Хрвата размрсити све док се не размрсе ставови на којима ове идеје почивају. Иако доследан заступник тих идеја, Виктор Новак је у својим обимним књигама ипак дао добру подлогу за њихово критичко превладавање.

Доследан у заступању става да Срби и Хрвати имају један језик, Новак је у књизи *Вук и Хрвати* уштивавао чињенице тако да потврде ту тезу. По њему, и Вук Караџић је радио у корист језичког јединства Срба и Хрвата. У последњем одељку књиге, *Post mortem – vita gloriosa*, који је посвећен рефлексима дела Вука Караџића, Новак је посебно инсистирао на континуитету језичке мисли на српскохрватским просторима и представљао тај континуитет именима: Вук – Даничић – Јагић – Маретић – Белић. Новак је сматрао да може да оправда српскохрватско језичко јединство само позивањем на Вука Караџића. И он је то учинио по цену насиља над истином. Али је ишао и даље од тога тврдећи, на пример: „Код Срба је преко Стојана Новаковића и Љубе Стојановића било спремљено и рашчишћено тло за дело Александра Белића, иначе одлучног чувара и неговатеља Вук-Даничићеве баштине и најлепших тековина језичке науке“ (513). Ова тврдња је, међутим, без дубље подлоге.

У уводном делу моје књиге *Срби и њихов језик* изражено је пуно неслагање са Новаковим виђењем језичке ситуације. Оно је документовано обиљем текстова које је та књига-хрестоматија донела. Показано је да у схватањима српског језика којим говоре Срби, а којим се од 19. века служе и Хрвати, постоје, у ствари, две језичке парадигме: она чији је репрезентант Вук Караџић и она чији је репрезентант Ватрослав Јагић. Вуковска и јагићевска парадигма представљене су тако што је у седам тачака наведено какве су разлике у ставовима око истих питања и једне и друге стране (36-37). У том делу текста каже се:

За мање од последњих двеста година, по мојим сазнањима, српски, односно српскохрватски језик, може се сагледати у две основне парадигме: вуковској и илирско-јагићевској. Оне би се именима могле представити овако:

Прва: Вук – Даничић (до одласка у Загреб) – Лаза Костић – Љубомир Стојановић.

Друга: илирци – Јагић – Даничић (после одласка у Загреб) – Маретић – Белић. (35)

Љубомир Стојановић је код мене означен као истински настављач линије Вука Караџића, али не и линије Ватрослава Јагића. Тако није представљен његов студент, а касније колега са Универзитета и из Академије, Александар Белић; Белић је представљен као настављач илирско-јагићевске линије. У Новаковој књизи о Вуку Стојановић је био потпуно маргинализован, иако је он једно од кључних имена за разумевање и српске и хрватске језичке ситуације у 11-12 последњих деценија. У време доминације ставова за које се залагао Виктор Новак, природно је што се Стојановић нашао у таквом потиснутом положају. Такво место њему је припало због основног значења његовог дела и због природе његових ставова који су нарушавали концепцију иза које је Новак стајао. Пошто Новакова интерпретација није заснована на релевантним чињеницама, мења се ситуација у односу на Стојановића. У процесима обнове србистике десиће се оно што је природно: да све већи значај добију и Стојановић и његово дело.

2.

Љубомир Стојановић (1860-1930) јавио се у филологији осамдесетих година 19. века. У то време међу Србима већ је била почела борба око превласти двеју научних парадигми о језику. Тадашњи српски филолози већ су били у ситуацији да одлуче: да ли да следе линију Јагић-Даничић, или да се врате аутентичним Вуковим ставовима. И они су преломили: започели су процес обнове србистике, односно почели су да делују у правцу обнове Вукових ставова. Љубомир Стојановић се укључио у те процесе и постао је њихов најаутентичнији израз, са највише конкретних резултата.

У време када је двадесетогодишњи Стојановић ступио на филолошку сцену, а то значи осамдесетих година 19. века, ситуација у односу према идеји југословенства и идеји српскохрватског језичког заједништва била је већ знатно бистрија него шездесетих и седамдесетих година. Постало је јасно, бар кључним личности међу Србима, да са идејом југословенства и са политиком бискупа Штросмајера нешто дубоко није у реду. Углед бискупа Штросмајера, као заступника југословенства, био је међу православцима озбиљно уздрман већ од књиге задарског владике Никодима Милаша *Свети апостоли Ђурило и Методије и истина православља* (1881). Владика Милаш је аргументовано откривао да бискуп Штросмајер, под маском југословенства, води уско верску и уско хрватску националну политику, а не политику југословенску.

Истовремено са губљењем поверења у Штросмајерову идеју југословенства, дошло је до тихе али поуздане преоријентације у тадашњем српском естаблишменту која је водила ка обнови србистике. Као датум за почетак обнове србистике могла би се узети 1877. година када је водећи филолог у Србији, Стојан Новаковић, у опширном тексту о Ђури Даничићу, поводом тридесетогодишњице његовог *Рата за српски језик и правопис* (1847), обазриво али и критички, испољио негативан однос према Даничићевом одласку у Загреб и његовом деловању на месту тајника ЈАЗУ. У том тексту Новаковић се, са доста такта, дистанцирао од свог учитеља Даничића, из његовог загребачког периода. Новаковић се, у истом тексту, јасно опредељивао за Даничића из времена када је овај следио Вука и заступао вуковске погледе на српски језик. Овај Новаковићев гест проистицао је, такође, из спознаје српске средине да постоји раскорак између програмских циљева ЈАЗУ (основане 1867) и стварне политике те институције. Јер се та институција, за две деценије свога постојања, није показивала као стварно југословенска, већ као институција хрватска која делује под југословенским именом. После те спознаје, неколико година касније, дошло је до оснивања Српске краљевске академије (1886). Да се новооснована институција дистанцирала истовремено и од деловања ЈАЗУ, и од сербокроатистике, можемо закључити више по

догађајима који су следили, него по изјавама званичника: јавно дистанцирање од Хрвата нико међу српским првацима није желео. Два најважнија догађаја, који су пратили оснивање Српске краљевске академије, биле су академске беседе Матије Бана и Стојана Новаковића. Дубровчанин и Србин римокатолик Матија Бан говорио је 1888. у Академији поводом 300-годишњице рођења Ивана Гундулића, кога је, у беседи, представио као великог српског песника а Дубровник као српско средиште. Академска беседа Стојана Новаковића (1888) била је уприличена поводом стогодишњице рођења Вука Стефановића Караџића (1887). То је била згодна прилика да се тада водећи српски филолог, Стојан Новаковић, јасно определи за вуковски идентитет српског језика. У опширном тексту на око 80 страна он је, међу осталим, изнео и два значајна става. Један од њих је: да Срби треба да кодификују и екавски и ијекавски изговор као српски књижевни језик, тј. као српски језички стандард (тај његов став важи и данас). Уз много објашњења, која су водила рачуна о тадашњим приликама, Новаковић је у својој беседи, исто тако, предложио да се Српска краљевска академија прихвати посла израде *Речника српског књижевног и народног језика*, који ће се касније скраћено називати, по угледу на Вуков, *Српски речник*. Овим је показано јасно дистанцирање од *Рјечника хрватског или српског језика* ЈАЗУ на којем је радио Ђуро Даничић, али и јасно опредељивање за вуковску концепцију српског језика. Филолози који тврде да садашњи „Академијин речник“, од којег је САНУ до сада издала 15 томова, води порекло од оне Новаковићеве иницијативе, не приказују научно коректно историјске чињенице. Новаковићева иницијатива је била другачија; она се по имену и садржају речника надовезивала на Вука и била је на линији очувања идентитета српског језика. То је било у супротности и са Даничићевим лексикографским ангажовањем у Загребу и са Белићевим наметањем сербокроатистике почев од Првог светског рата. Другим речима, по Стојану Новаковићу, речник који издаје САНУ никако не би могао да носи наслов *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. И за Новаковића, као и за Вука, то би могао да буде само *Српски речник*.

Наведене чињенице показују да су онда водећи људи међу Србима настојали да проблем српског језика, српске књижевности и српског народа реше независно од Загреба и од језичког и политичког јединства са Хрватима. Овај правац окретања властима идентитету показаше се ускоро као плононосан. У наредних неколико деценија биће основано више институција и часописа са српским предзнаком: Српска књижевна задруга (1992), Српско етнолошко друштво (1894), *Српски преглед* Љубомира Недића (1895) и *Српски књижевни гласник* Богдана Поповића (1901). У истом раздобљу покренуто је и неколико значајних српских публикација у Дубровнику (часопис *Срђ*, и алманах *Дубровник*), а 1909. у Дубровнику основана је и Матица српска. По именима и програмима свих тих институција јасно је да је њихов програм био српски, а не српскохрватски или југословенски.

Чињеница је да су сви српски филолози онога времена говорили да Срби и Хрвати имају заједнички језик. Али су сви они и знали и истицали да су Хрвати, у време илирског покрета, прихватили српски језик за свој књижевни језик. Зато су сасвим јасно и прецизно називали тај језик српским. (Као што, на пример, Енглези и Американци имају исти језик, а тај језик називају енглеским, поштујући сазнање о његовом пореклу).

3.

Најранији текстови Љубомира Стојановића углавном нису непосредно карактеристични за његово опредељивање у погледу вуковске или јагићевске парадигме. Текст у којем се он сасвим јасно определио је *Пристапна академска беседа* младог академика Стојановића (1896). Питање на које је у беседи хтео да одговори он је овако формулисао: „Од када живи *српски* језик, од кад је он добио све оне особине, којима се разликује од осталих сродних му језика, и тиме стакао право, да се назове самосталним језиком?“ Да би одговорио на то питање, Стојановић се позивао на најновије идеје из области лингвистике. Али самим постављањем питања о посебности српског језика, он се сучелио са опречним ставовима, са ставовима сербохрватистике, па и са њеним главним пред-

ставником, кајжавцем Ватрославом Јагићем, који је деценијама заступао тезу о томе да Срби и Хрвати имају један народни језик састављен од три наречја: кајавског, штокавског и чакавског. Ево главног места из Стојановићеве беседе:

Да није било Гајева илирског покрета, опет би се како тако могло разграничити српско од хрватског. *Хрватски* дијалекти били би они којима говоре и пишу они који себе Хрватима називају, а *српски* би били они којима Срби говоре. И као год што ја никад *чакавски* дијалекат не могу назвати српским у оном смислу у коме то велим за овај дијалекат којим ово пишем, јер знам да нема ниједног човека који чакавски говори, а Србином се зове; исто тако и Хрвати не треба да се љуте, кад им се рече да је онај дијалекат, којим говоре или пишу, или боље рећи, којим се труде да говоре и пишу у Загребу, дијалекат *српски*, јер до илирског покрета није било човека који је тако говорио и писао а Хрватом се називао; напротив, тим дијалектом говоре Херцеговци, народ који се од старине само Србима називао. Ко би хтео тај дијалекат звати хрватским зато, што у најновије време има и Херцеговаца Хрвата, могао би га са највећим правом назвати и турским, јер има још више Херцеговаца који себе Турцима називају, и то не одскора већ од три-четири стотине година. Како је бесмислена сва ова препирка о имену, најбоље ће се видети ако претпоставимо да су у исто доба кад и Хрвати примили херцеговачки дијалекат за свој књижевни језик и Бугари и Словенци, и назвали га Бугари бугарским, а Словенци словеначким. Зар ми не бисмо изгледали смешни, кад бисмо им стали доказивати да то није језик ни бугарски ни словеначки већ српски. (*Срби и њихов језик*, 1997: 331)

Стојановићева академска беседа била је индивидуални чин једног младог, истакнутог филолога. Али она није изражавала само његов став о језику Срба и Хрвата; изражавала је и ставове његових савременика, српских филолога. Била је, у ствари, израз духовног стања на размеђи 19. и 20. века када су се обнављале вуковске основе српске филологије, када се обнављала србистика. Истовремено, она је била и јасан израз супротстављања илирско-јагићевској парадигми. Није отуда чудо што је из Беча, од самог Јагића, дошла критика Стојановићевих ставова и што је млади Стојановић на ударац одвратио ударцем, не одступивши ни за

длаку од својих ставова. Цела та полемика прештампана је у мојој књизи *Срби и њихов језик*.

4.

Критички однос, који је Љубомир Стојановић испољио према илирском покрету, тицао се и идеје југословенства, коју су заступали двојица тада најзначајнијих људи међу Хрватима: бискуп Штросмајер и Ватрослав Јагић. Идеја југословенства Штросмајера и Јагића била је непосредни наставак идеје илирства Људевита Гаја. Та идеја је била у основи унитаристичка. Илирци су полазили од става да сви Словени Балкана чине један народ. У Штросмајеровој идеји југословенства та идеја је коригована; по њој су само Срби, Хрвати и Словенци (дакле без Бугара) чинили један народ. На концепцији таквог југословенства и створена је прва Југославија, као заједница једног, троименог и троплеменог народа. Штросмајерову и Јагићеву идеју југословенства, и у првој и у другој Југославији, доследно је заступао и српски академик Виктор Новак. Између осталих чинилаца, и он је знатно допринео да се у српској средини развије позитиван однос према тим идејама. Предговор његовој *Антологији југословенске мисли и народног јединства* написао је сам краљ Александар.

У мом реферату под насловом *Две идеје југословенства: српска и хрватска*, који је саопштен на 15. Конгресу славистичких друштава Југославије октобра 2001. у Нишу, показано је да идеја југословенства није једноставна и јединствена, како се обично приказује. По налазима из тога реферата, треба разликовати две идеје југословенства. Једна од њих, српска, настала је у отпору према илирском покрету; друга, хрватска, јавила се као легитимни наставак илирског покрета. Новак није указао на ову разлику. Може се само утврдити да је у својој *Антологији*, намерно или случајно, предност давао текстовима који су ишли у прилог хрватске идеје југословенства. Па ипак је у књизи објавио и доста текстова који су карактеристични за српску идеју југословенства. Новак је донео и један текст Теодора Павловића из *Сербског народног листа* (1839) који је био објављен под насловом *Име рода*.

Из тога текста вреди навести његов последњи део у којем се Павловић обраћа илирцима:

...ми браћу нашу молимо, нека се илиризирања ману, чим и тако друго ништа учинити неће, него баш противно намјеренију, т. ј. између јединоплеменика неслогу ће подићи. Сваком је своје најмилије; сваком своје дакле нека и буде, то је и право и нужно; зовимо се сваки својим рођеним именом; Крајнци нека буду Крајнци, Хорвати Хорвати, а Србљи Србљи по особ, кад је пак о свима заједно реч, зовимо се сви онако, како се по природи зовемо и звати морамо: рођена, једноплемена, мила браћа Југославјани, Југослав! (78-79)

На жалост, у Новаковој књизи нису заступљени и текстови Павловићевог сарадника и настављача Јована Суботића који су писани у сличном духу и који српску концепцију југословенства још јасније представљају. Па ипак, и на основу текстова које садржи Новакова књиге можемо јасно да сагледамо шта је српска идеја југословенства нудила. Она је нудила посебност сва четири југословенска народа (Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара) као и њихово заједништво. Штросмајерова, односно аустријско-хрватска идеја југословенства полазила је од става да су само Словенци, Хрвати и Срби један народ, односно три чврсто повезана народа, а Бугаре је из тога корпуса изостављала.

Српска идеја југословенства није престала да живи са текстовима Теодора Павловића и Јована Суботића. Она је у интелектуалном и политичком животу Срба била присутна кроз читав 19. век. Почела се интензивније обнављати поводом прославе стогодишњице Првог српског устанка (1904). Тада је у Београду био одржан Први конгрес југословенских књижевника, а следеће 1905. године, у Софији, и Други конгрес југословенских књижевника. Учесници конгреса били су представници словеначких, хрватских, српских и бугарских књижевника. У сличном духу прављене су и изложбе југословенских (у значењу јужнословенских) уметника. Четврту од тих изложби 1912. посетио је и краљ Петар Карађорђевић. Управо се у Новаковој књизи, на стр. 624, може прочитати део извештаја о тој посети пренет из листа Пијемонт. Кад је краљ био у словеначком павиљону, свирала се словеначка химна, кад је био у хрватском, свирала се хрватска, кад је био у

бугарском – бугарска, а у српском - српска. Такође у Новаковој књизи може се наћи и један Стојановићев текст из *Словенског југа* (1909) који се зове *Југословенска четворна коалиција*. Чланак је политичке природе. Писан је у духу српске идеје југословенства, а Стојановић је под четворном коалицијом подразумевао савез четири југословенска народа: Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара.

Из прегледа објављених текстова у Новаковој *Антологији* види се да је српска концепција југословенства била на делу све до 1913. године. После те године она готово да није више присутна. Јер је таква концепција југословенства доживела удар у Другом балканском рату (1913), када је Бугарска, без објаве рата, напала Србију, а у Првом светском рату се сврстала међу непријатеље Србије. На крају Првог светског рата Срби су изашли као војнички победници. Али српска концепција југословенства била је избачена из игре. Победила је она коју су заступали Штросмајер и Јагић, и коју ће у првој и другој Југославији заступати Виктор Новак.

Радован Самарџић, у тексту о Љубомиру Стојановићу (*Писци српске историје, III*, 1986:144) каже: „Деловање Љубомира Стојановића припада најцветнијем времену нове српске културе, ономе раздобљу које је почело деведесетих година XIX века, а завршило се истрошено, под притиском сила немерљивих, тридесетих година XX века.“ Самарџић, на истој страни, назива тај период „српском ренесансом“, али не налази прави одговор на питање: каква је то била ренесанса, односно шта се то поново рађало међу Србима. Из чињеница које су овде наведене природно би било закључити да је то била ренесанса вуковских ставова о српском језику и књижевности и о српском народу; другим речима, била је то обнова србистике. Та обнова србистике као филолошке дисциплине широког спектра била је основа за све друге промене набоље. Негативан однос према илирском покрету, према хрватској идеји југословенства, резервисан однос према Ћури Даничићу из његовог загребачког периода а, с друге стране, позитиван однос према Вуку Караџићу, били су знакови опредељивања против парадигме сербокроатистике а за парадигму србистике.

После Стојановићеве смрти, неку врсту рекапитулације његовог рада дао је тада највећи ауторитет у српској филологији Александар Белић. Он је подсетио како је програм за Стојановићев студиј у иностранству правио Стојан Новаковић: „...годину дана да остане у Бечу код Миклошића, годину – у Петрограду код Јагића, годину – код Лескина у Лајпцигу, и годину да путује по библиотекама“ (*О великим ствараоцима*, 1998:471). Белић је према томе програму имао извесне резерве јер је он Стојановића усмерио ка бављењу старим споменицима а не и ка „другим пољима испитивања језика“ (473). Као што није видео вредности Новаковићевог програма за једног талентованог студента, Белић поготово није видео ни Новаковићев програм у области националне филологије. Отуда и није схватио да је прави смисао тзв. „државног издања“ Вукових *Сабраних дела* био израз настојања да се српска средина темељито врати вуковским концепцијама. Он зато није ни схватио, или није хтео да схвати, прави удео Стојана Новаковића и Љубомира Стојановића у том пројекту.

Иницијатива да се издање Вукових Сабраних дела појави јавила се у време прославе стогодишњице Вуковог рођења (1887). Њено јављање поклапало се са иницијативом Стојана Новаковића да Српска краљевска академија почне да ради на *Српском речнику*. У време објављивања Вукових Сабраних дела десио се још један значајан догађај: кости највећег српског филолога пренесене су из Беча у Београд и сахрањене у порти Саборне цркве, поред Доситејевог гроба. То је био израз јасног опредељења тадашњих најзначајнијих Срба и Српске православне цркве о томе ко су стубови нове српске културе. Тај гест је сигурно значио: да се треба вратити Вуку и вуковским погледима на идентитет српског језика, српске књижевности и српског народа. А тај гест је истовремено значио и дистанцирање од сербокroatистике, као оријентације у филологији. Он је значио и дистацирање од идеологије југословенства у политици.

Једну од најзначајнијих улога у томе чину имао је млади Љубомир Стојановић. Он није био обичан члан одбора за издавање Вукових Сабраних дела. Његово ангажовање је било таквог

обима да је целом пројекту дало и обележје личног подухвата. Стојановић је сам приредио девет књига Вукових народних песама и седам томова укупне Вукове преписке. Он је сигурно најзаслужнији српски филолог који је учинио да се Вуково дело сачува и представи. Указана му је част да у свечаној седници Академијског савета Велике школе говори на дан преноса Вукових костију из Беча у Београд, 20. септембра 1897. Из тога чина проистекла је његова студија под насловом *Вук Стеф. Караџић. Његов рад на српском језику и правопису*, која је објављена у Гласу СКА, LV, 1898.

Али Стојановићев филолошки рад из тога времена се није ограничио само на издавање Вукових списа. Стојановић је обавио више филолошких послова за које српска култура и наука треба да су му посебно захвални. Међу њима је и фотолитографисано издање *Мирослављевог Јеванђеља* (1897).

Такође из тога времена су и *Каталог рукописа и старих штампаних књига С.К. Академије* (1901) и *Каталог рукописа и старих штампаних књига Народне библиотеке* (1903). Стојановићев *Каталог Народне библиотеке* био је драгоцен и у време кад се појавио. Постао је још драгоценији кад је Народна библиотека изгорела запаљена бомбама немачких авиона 6. априла 1941. У Стојановићевом *Каталогу* сачувена је бар представа о целини националног књижног блага ове Библиотеке сакупљеног до краја 19. века, са најважнијим библиографским подацима. По тој књизи Стојановића треба памтити као једног од најважнијих српских библиографа.

У исто време Стојановић је наставио да ради један важан посао започет у Вуково време, а у духу србистике. То је био посао који је започео дубровачки парох Ђорђе Николајевић: сакупљање и објављивање старих српских споменика. Тај посао настављали су: Медо Пуцић, који је објавио *Споменици србски, I, II*, као и Франц Миклошић који је објављивао српске споменике из дубровачких и бечких архива под именом *Monumenta serbica* (1858). Љубомир Стојановић је објавио две дебеле књиге таквих споменика, под насловом *Старе српске повеље и писма*. У уводним деловима прве књиге он се позивао на своје славне претходнике

(прва од ових Стојановићевих књига се појавила 1930; друга, недовршена, постхумно, 1934).

Стојановић је у шест књига објавио *Старе српске записе и натписе*. Три од њих су се појавиле на почетку века (1902-1905), а три пред крај његовог живота (1923-1926). То је обимна колекција кратких текстова писаних углавном на старосрпском језику. Стојановићеви *Записи и натписи* нису значајни и чувени као крупнија дела српске средњовековне литературе: на пример житија и службе светима. Али они, поготово тако скупљени на једном месту, драгоцене су ризница српске културе. Све се више цитирају као историјски документи. На обим и значај овог Стојановићевог дела посебно је подсетио Радован Самарџић разматрајући Стојановићев допринос српској историји. Он је укупан Стојановићев филолошки допринос, као прилог изучавању српске историје, оценио као огроман. На Стојановићеве књиге се често позивају и други историчари и представници српске филологије. Стојановић је у темеље српске филологије уградио своје значајно дело, кавих у српској науци нема много.

Академик Павле Ивић у говору главне Стојановићеве књиге, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића* (1924), високо је оценио ове његове филолошке подухвате. „Нема у прошлости наше науке ниједне личности која би тај посао могла да обави тако добро и којој би тај подухват тако „лежао“. Изванредно трудољубиви, истрајни Љуба није презао од замашних задатака, од послова који захтевају да се савлада огромна количина појединости“, каже он (1987:787). Побројане особине су заиста красиле Стојановића. Али иза тих особина стајао је и један велики мотив: не само да се сачува и обнови Вуково дело, већ и да се настави са деловањем у вуковском духу, онако како су то чинили и Вукови савременици Пуџић и Миклошић. Стојановић у својим књигама, а поготово у онима филолошког карактера, није више полемисао с Јагићем. У суштини он је поступио другачије него што је то чинио Јагић у својој првој књизи која се зове *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (1867), у којој је српску и хрватску књижевност приказивао као једну. Стојановић је на делу показивао да се стара српска култура и књижевност никако не мо-

же схватати као једна целина са хрватском културом. Овај његов став био је израз општег расположења и код српских филолога и код државних првака на самом крају 19. века: да се не тежи ка стварању српскохрватског језика, српскохрватске културе или југословенског политичког јединства, већ да се тежи неговању српског језика, српске културе и српског јединства.

6.

Стојановићев радни век одвијао се у два посебна периода српске историје и културе: у периоду када је преовладавао смер обнове Вуковог дела и србистике, и у периоду победе идеје југословенства, и победе сербокростистике, који су се десили током и после Првог светског рата. Сербокroatистика и идеја југословенства имале су још на самом почетку 20. века значајне заступнике међу првим српским интелектуалцима какви су били два Јована: Јован Цвијић и Јован Скерлић. Као што је у првом периоду Стојановићевог живота и рада доминантна оријентација била духовно и политичко окупљање Срба, тако је у другом периоду доминантна оријентација била идеја југословенског окупљања у политици и сербокroatистика у филологији. Оба ова периода су на Стојановићевом делу оставили трага. Нема знакова да је Стојановић примећивао да акције Цвијића и Скерлића и других српских интелектуалаца значе негацију србистике и вуковске оријентације и да се њима намеће сербокroatистика и јагићевска оријентација у филологији, нити пак има знакова да је Стојановић био потпуно свестан дубине разлика те две оријентације.

За други период Стојановићевог рада карактеристична је његова књига *Живот и рад Вука Ст. Караџића*. То је обимна монографија са укупно 50 глава на 780 страна великог формата, са још педесетак страница ликовних прилога: репрезентативно дело српске културе у области филологије. Она је плод вишедеценијског Стојановићевог рада. Такву књигу могао је да напише неко ко је до детаља већ упознао Вуков живот и рад.

Ова књига, међутим, не може да репрезентује и највиши домет Стојановићевог духа. У својој академској беседи, и у одгово-

ру Јагићу, Стојановић се бавио идејама о језику: служио се највише духовнонаучним методом. У монографији о животу и раду Вука Караџића служио се више биографским методом. У првом случају је кристалисао идеје; у другом случају је, на основу биографских података осветљавао живот и рад свога јунака; ставови и идеје Вука Караџића нашли су се у другом плану. Отуда је примена позитивистичког метода, на осветљавање Вуковог рада, могла да има и имала је и лоше последице.

Александар Белић није имао само похвалне речи за ово Стојановићево дело; имао је и критичке. „Очекивали смо да ће нам у широким потезима приказати целу епоху Караџићеву и насликати портрет овог великог човека и реформатора. Место тога имамо хронику живота и рада; више материјал за један такав посао него сам рад“, каже он у наведеном тексту (1998:478). И заиста, ако се Вук посматра у широкој панорами његове епохе, као што сам ја покушао да је сагледам у књизи *Срби и њихов језик* (1997) преко текстова и идеја Добровског, Копитара, Шафарика, Колара, Гаја, Миклошића и других, Вуков лик и значење његовог дела постају идејно јаснији и одређенији. Из те широке панорме се јасно може видети да Вук није усамљена и изузетна појава већ да је он један од великих слависта 19. века који се превасходно бавио српским темама. Такође се, из те панораме, лакше може видети и да су сви Вукови релевантни ставови о српском језику, српској књижевности и о српском народу били општи ставови његових савременика и његовог времена. Лишено таквог неопходног контекста, Вуково дело се могло лакше произвољно тумачити. То се, на жалост, и десило и при самом крају Стојановићеве књиге, и то посебно у делу поглавља 46. које носи назив *Вук и Хрвати*. То поглавље је, у књизи, случај за себе; њега треба посебно изучавати. Оно има три дела која су графички неодојена. У првом се говори о Вуку и Брлићу, у другом о Вуковом односу према илирском покрету и Бечком договору, у трећем о Вуковим чланцима *Срби сви и свуда* и *Срби и Хрвати*. Грубог нарушавања истине има само у одељку посвећеном бечком Књижевном договору. У књизи је тачно наведено кад је и где Договор начињен и ко је на њему учествовао и оно главно што је на њему закључено. Дато је, дакле, пуно основа

да се закључи да је Бечки договор Вуково дело. Али онда је дописано и следеће:

Све је, дакле, примљено што је Вук тражио, па и у мотивацији зашто се то чини, наведени су готово од речи до речи разлози које је Вук износио у својим чланцима и писмима. У исто доба умолили су Вука да напише Главна правила за јужно наречје, што је он и учинио. (Грам. Сп. III, 301-303).

Тако је радом Гајевим и Вуковим дошло до јединства књижевног језика Срба и Хрвата. Иако је договор потписао и Миклошић, Словенци су остали при свом језику. Свака се сад књига може од слова до слова прештампати с ћирилице на латиницу и обратно.

Али се није дошло до јединства књижевности за чим се тежило. Остале су две буквице, и латиницом штампане књиге читали су Хрвати и католици, а мало Срби; ћирилицом пак читали су Срби и православни, а врло мало Хрвати. Обе књижевности развијале су се упоредо и без осетног утицаја једне на другу. У превођењу с туђих језика трошило се двогубо време и двострук трошак. Тако је било досад, а тако ће – и поред државног јединства – бити и одсад докле год будемо имали две буквице, или бар дотле, док се и код Хрвата не распростре ћирилица као и латиница, и код Срба латиница као и ћирилица. А дотле ће проћи још доста, доста времена! (686-687)

По оваквом приказу Бечког договора испало је да Стојановић тврди исто што је и Јагић тврдио пре њега (рецимо у *Историји словенске филологије*, објављене на руском 1910. и другде) да је Бечки договор био договор Срба и Хрвата о заједничком језику, и о приближавању њихових књижевности писаних разним писмима. Испало је, такође, и да је књижевни језик Срба и Хрвата био плод некаквог заједничког рада Гаја и Вука. Такви ставови нису у складу ни са Вуковим схватањима ни са његовим делом, али ни са материјалом који је Стојановић пружио на претходних девет десетина његове књиге. Гај се у претходним поглављима књиге нигде и не спомиње (поменут је први пут на 681. страни), а онда, наједном, испада да су Гај и Вук створили заједнички књижевни језик Срба и Хрвата. У наведеном одломку затурена је истина која се у истом поглављу, у деловима посвећеним Вуковим чланцима *Срби сви и свуда* и *Срби и Хрвати* може јасно видети, а та је: да је Вук стално и мислио и тврдио да Срби и Хрвати

имају посебне језике. И затурена је истина о ћирилици и о латиници као о српским писмима. Црно на бело, испало је да је, у новим историјским околностима, у тек створеној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Стојановић за 180 степени променио однос према илирском покрету. И то је учинио практично без икаквих обраложења, арбитрарно или апологетски.

На питање: зашто је некада доследни Вуков следбеник Љубомир Стојановић одступио од вуковске концепције, одговор би се, евентуално, могао наћи у једној дисциплини коју настоји да конституише филозоф Никола Милошевић а коју зове *психологија знања*. Са становишта те концепције, могло би се схватити да је и несавитљиви Стојановић, у новим историјским околностима, прилагођавао своје ставове. Да је донекле тако могло бити, сведочи и његова брошура која се зове *Срби и Хрвати* (1928). Стојановић у њој више није инсистирао на „четворној коалицији“, већ је прихватио као реалност државну заједницу Срба, Хрвата и Словенаца. Али се и у њој, доследно српској идеји југословенства, залагао за политичко-територијалну аутономију сва три народа. У књизи је, и поред прилагођавања, сачуван континуитет и у односу на Вука и у односу на Стојановића из младости. Такав прагматизам се може схватити као природан и нормалан.

Али, у његовим текстовима су се јављали и ставови који се не могу правдати ни на овај начин. То се може показати на његовим школским граматикама. Те граматике он је почео да издаје крајем 19. века и оне су деценијама живеле у наставној пракси. Свака од књига је имала наслов *Српска граматика*, са поднасловом: за први, други, трећи и четврти разред гимназије. Језик је у њима називан само српски и тумачен као само српски. Исте те граматике Стојановић је објављивао и после Првог светског рата уз извесне допуне и дотеривања. Једна од тих граматика, за први разред, прештампана је 1936. године, дакле шест година после његове смрти. Али она се више није звала *Српска граматика*, већ *Српскохрватска граматика*. У књизи није промењен само наслов. Извршен је ретуш и то на најважнијим местима. То се може лепо уочити ако се упореди текст двају ставова из уводног дела, рецимо у издању из 1924. и оног из 1936. године.

Српска граматика за први разред гимназије (1924, стр. 3. и 4) овако дефинише проблеме:

3. **Језик и народ.** Сви људи не говоре једнако. За људе који једнако говоре каже се да имају један *језик* и сачињавају *један народ* н. пр. Срби, Руси, Французи и т. д. то су они људи који говоре *српским, руским, француским* и т. д. *језиком*.

6. **Српска граматика** је наука која учи како се српски правилно (књижевно) говори, чита и пише.

Српскохрватска граматика за први разред гимназије (1936, стр. 3) исте проблеме дефинише овако:

3. **Језик и народ.** Сви људи не говоре једнако. За људе који једнако говоре каже се да имају један језик и сачињавају *један народ*. Н. пр *Срби, Руси, Французи* итд. то су они људи који говоре *српско-хрватски, руским, француским итд. језиком*.

6. **Српскохрватска граматика** је наука која учи како се српскохрватски правилно (књижевно) говори, чита и пише.

Ове промене у Стојановићевим граматикама по простору нису велике; оне су само редакторске. Али оне су велике по томе што су донеле сасвим другачије ставове од оних које је Стојановић заступао. Њима је потпуно нарушен његов став (који је и научни став) да људи који говоре једним језиком чине један народ и да један језик може да има једно име а не два. По постхумно објављеној граматици, испало је да само Србе не одређује њихов језик, чак и да Срби не говоре више својим српским већ да говоре неким српскохрватским језиком. Тако нешто не може да следи из укупног Стојановићевог дела. Да ли је промене у издање из 1936. године унео сам Стојановић или је то учинила нечија туђа редакторска рука?

Нешто слично је могло да буде учињено и у његовој монографији о Вуку. Редактура Стојановићевих ставова у поглављу о Србима и Хрватима могла је да буде изведена и Стојановићевом руком, али и руком неког нама за сада непознатог редактора. И у овој Стојановићевој књизи могу се наћи реченице које иду у прилог ставовима супротним онима које је он целог живота заступао. Неке од њих су таквог карактера да су несагласне са материјалом који књига доноси. Тих реченица, или делова реченица нема мно-

го; све оне стале би на неколико страница. Према њима се истраживачи морају односити с дозом опреза. Без тога опреза се може учинити онако како је учинио Новак: да се у Стојановићу види филолог који је припремао пут Белићу, који је стварно, већ од Првог светског рата, био стављен у функцију наметања идеје о српскохрватском језичком заједништву, односно у функцију одбране штросмајеровске идеје југословенства.

Уосталом, и сам Белић, у свом обимном тексту о Стојановићу, подсетио је на нешто битно што се овога филолога тиче: на Стојановићев тестамент и на фонд који је тестаментом основао. По Белићу, Стојановићев фонд треба да „помаже да се купи грађа: 1. из српске дијалектологије; 2) из историје српског језика, 3) из српске књижевности; 4) из политичке историје; 5) из других старина српских“. Последња, тестаментарна Стојановићева воља била је, дакле, да се поштује српски, а не српскохрватски програм.

7.

Полемика каква се водила крајем 19. века између Стојановића и Јагића, поновила се у неком облику на самом крају 20. века поводом појаве *Слова о српском језику*. Овај документ је и у целини и у детаљима понављао Вукове ставове о српском језику, као и ставове његових савременика, светских слависта. Једна од кључних реченица *Слова* гласи: „Све до друге половине 19. века у славистици је важио општи став да Срби и Хрвати имају посебне језике. Тај став, између осталих, заступали су Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић, а најпрецизније га је формулисао Вук Караџић.“ (Политика, 1. август 1998). Критичари *Слова*, у тексту *У одбрану српске језичке науке*, чији је најзначајнији потписник био академик Павле Ивић, цитирали су то место, и одмах затим додали: „Крупна је погрешка ослањати се данас на ставове из прве половине 19. века“ (Политика, 8. август 1998). Што значи: треба се ослањати на ставове из друге половине 19. века, када је славистичком сценом суверено владао Јагић.

За полемику Јагића и Облака са Стојановићем знао је и академик Павле Ивић. То се види из његове књиге *Преглед историје*

српског језика (1998), која је настала на основу његових текстова објављених у десетотомној *Историји српског народа* у издању СКЗ. Полемика се тамо помиње, мада се не коментарише. Али се у дугачкој фусноти, која прати информацију о полемици, Ивић ипак приклања Јагићу (291). Такав његов став није неочекиван. Писац *Дијалектологије српскохрватског језика* могао је бити само следбеник Јагића и Белића, а не Карацића, Новаковића или Стојановића.

Још даље од академика Ивића, отишао је у негирању вуковске линије познати српски италијаниста Иван Клајн. У књизи Тодора Росића, једног од потписника *Слова*, која је објављена под насловом *Оковани језик* (2000), штампан је текст његовог разговора са професором Иваном Клајном, који је 1998. вођен на ТВ Политика. Професор Клајн на неколико места критикује ауторе *Слова* зато што нису навели ниједно име српских лингвиста који су следили Вукова схватања српског језика. Помиње, при томе, Даничића, Стојана Новаковића, Белића, Бошковића, Белићеве ученике (87-88). На једном месту каже: „Нисте навели ниједно име, ниједног лингвисту од 1864. до данас. Нико по Вама није био довољно паметан него је требало да дођете Ви и Ваше колеге“ (89). Што, другим речима, значи: нисте ни могли да наведете ниједно име филолога који би следио Вукове ставове после његове смрти.

Састављачима *Слова о српском језику*, међу којима сам био и ја, не може се замерити што се у том тексту, који има свега седам страница, нису бавили подробније историјом српског језика и језичке науке која се бавила том историјом. Али то не значи да су њихови ставови у овом домену без научног покрића. Годину и по пре појаве *Слова*, појавила се моја хрестоматија која се зове *Срби и њихов језик* (Приштина, јануар 1997). Она садржи бар три прилога који се изразито критички односе према сербохрватистичкој оријентацији. То су: одломак из дела Лазе Костића *Основи лепоте* (1880), у којем се највећи српски песник и филозоф тога раздобља критички односи према раду Ђуре Даничића у Загребу; затим део књиге *Ето, шта сте нам криви!*, једног од најплоднијих српских историчара на размеђу векова Димитрија Руварца (1895), најзад блок од три текста везаних за Љубомира Стојановића и за његову

академску беседу. Поменути текстови, а поготово блок о Стојановићу, оповргавају тезу оне оријентације у савременој српској лингвистици коју репрезентује академик Клајн, да Вук после смрти није имао следбеника. За Јована Бошковића или Јована Живановића се не може рећи да су били велики лингвисти, али се не може порећи да су били Вукови следбеници. У новом издању књиге *Срби и њихов језик* (Београд 2002) овим текстовима придружио сам и кључни део реферата Стојана Новаковића одржаног у новооснованој Српској Краљевској Академији поводом стогодишњице Вуковог рођења (1888). Једном речи: српски филолози с краја 19. и 20. века су у целини подржавали вуковску парадигму. Уколико су неки вербално подржавали Јагићеву, чинили су то зато што нису јасно разликовали те две парадигме.

8.

Љубомир Стојановић се током живота, поред филологије, страсно бавио и политиком. Једном је чак био и председник Владе Краљевине Србије (1905-6). Главнина његовог дела, међутим, остварена је у области филологије. Он је у тој области остваривао више монументалних пројеката зачетих у младости. Сви они су се у целини одвијали у знаку србистике. После Првог светског рата у његовим књигама могу се уочити извесни редакторски ретуши у правцу тада преовлађујућих идеја сербокroatистике. Али ти ретуши, према којима треба имати резерве у погледу ауторства, не могу ипак да наруше основну природу његовог дела и ставова на којима је оно засновано. После Вука и Даничића (пре његовог одласка у Загреб), а уз Стојана Новаковића, Љубомир Стојановић је најзначајнији српски филолог вуковске оријентације. Он је један од најзначајнијих представника вуковске парадигме српског језика, и један од најзначајнијих опонената илирско-јагићевској концепцији српскохрватског језика.

После разбијања Југославије, која је изграђена на основама штресмајеровске идеје југословенства, међу Србима су се јавили филолози који заступају програм обнове србистике. Програм обнове србистике подразумева повратак вуковским ставовима о срп-

ском језику, српској књижевности и српском народу. На путу ка том повратку неминовно се морало подсетити на филологе који су крајем 19. века деловали на вуковским основама и који су на тај начин ставове србистике из прве половине тога века већ обнављали. Међу тим филолозима били су и Стојан Новаковић, и Јован Бошковић, и Јован Живановић, и Лаза Костић и Димитрије Руvara. А један од најтемељнијих и најплоднијих српских филолога, не само тога периода него уопште, био је Љубомир Стојановић. Србистика која се данас обнавља и која ће се развијати у будућности, има у њему један од својих најзначајнијих ослонаца.

СРБИ И МУЛТИКОНФЕСИОНАЛНОСТ

Данашњи Срби немају јасан и усаглашен одговор на питање да ли они могу да буду само православци или могу да припадају и другим конфесијама, сектама, као и да буду атеисти. Расправи о томе питању посвећен је овај текст.

Нама Србима православне вере највећи ослонац у стварима идеја које се тичу српског народа био је и остаће Свети Сава. Свети Сава је сматрао да више народа могу да имају једну веру (нпр. православну), али и да у једном народу може да буде више вероисповести (нпр. припадника Источне и Западне цркве). Отац Светог Саве, Стефан Немања, био је прво крштен у Римокатоличкој цркви, па затим у Православној. Хиландарски монах Сава био је дошао у ситуацију да мири једног брата православца (Стефана) са другим братом римокатоликом (Вуканом). Немањићка држава, коју је он утемељивао, имала је у државним саветима и православце, и римокатолике, и богумиле. За однос верских заједница у немањићким државама била је карактеристична верска толеранција. Православље се у тим државама није ширило насилним путем, како је једно време било у доба Стефана Немање, већ деловањем у духу светосавља.

У Европи средњег века било је много верских ратова који су дуго трајали и односили велике жртве. Таквих ратова на простору српских заемања није било. Патент о верској толеранцији, који је објавио 1780. године аустријски цар Јозеф други, био је кључ за решење проблема у његовој мултиетничкој и мултиконфесионалној држави у којој су добрим делом живели и Срби. У први план више нису истицане разлике верске него националне, установљаване на филолошким принципима разликовања народа по језику. Филологија крајем 18. и у првој половини 19. века доноси нову спознају народног идентитета: по њој се народи идентификују и међусобно разликују на основу језика којим говоре и којим су говорили њихови преци. Та истина је сасвим блиска оној коју је о

народима и верама у средњем веку имао Свети Сава. У *Житију светог Симеона* он употребљава израз *језици* за православне Русе, Грке, Бугаре, Грузијце, Србе. Израз *језици* из тог текста данас се преводи речју *народи*. То што је та истина била утиснута у самом српкословенском језику, довољно говори о њеној древности у односу и на време Светог Саве. По овој истини Немци су они који говоре немачким и чији су преци говорили немачким језиком; Мађари су они који говоре мађарским, Пољаци пољским, Срби српским, Хрвати хрватским, Словенци словеначким, без обзира на државе и покрајине у којима живе и без обзира на веру коју исповедају. Национални корпус једног народа сачињава популација која говори једним језиком и чији су преци говорили тим језиком.

Срби, који у време јозефинских реформи немају властиту државу, активно се укључују у тај европски процес националног самоосвешћивања и идентификовања. Прави српски прваци тога времена, Доситеј и Вук, могу се сматрати настављачима Светог Саве у схватању српскога националног корпуса по језичком идентитету. Они су, као и Свети Сава, јасно опредељени за поштовање принципа верске толеранције. Истовремено, они међу Србима најизразитије заступају европска становишта. То значи да и они, као и други репрезентанти европске мисли, сматрају да су Срби сви који говоре српским језиком; да Срба има у разним покрајинама и државама; да и међу Србима има припадника разних вера: православне, римокатоличке и муслиманске. Овакво дефинисање српског корпуса идентично је са дефиницијама других народа: Немца, Италијана, Француза, Мађара, Руса, Пољака, Чеха, Словака, Бугара и других.

Сви управо поменути народи, држећи се ових принципа, одржали су свој национални корпус у највећој мери. Мађара, на пример, и данас има онолико колико има људи који говоре мађарским језиком и чији су преци говорили мађарским, без обзира на веру коју исповедају и државе у којима живе. А то важи и за друге поменуте и непоменуте европске народе. Срба, међутим, данас нема колико би било природно да их има на основу истих принципа. Оних који се осећају Србима далеко је мање него што је и данас велика популација која говори српским језиком. Историја је

Србе драстично казнила што су суделовали у кршењу принципа који важе за све друге народе.

Ко је кад и како прекршио принципе

Опште принципе, који важе за све европске народе, почела је од треће деценије 19. века да крши хрватска страна уз сарадњу са аустријским политичким структурама. Још тачније: почела је да их крши Аустрија преко Хрвата. Чинили су то и још чине са много вештине и еластичности.

Вође илирског покрета говорили су: Ми Хрвати, Словенци, Срби и Бугари смо један народ; сви смо Илири, јер сви говоримо илирским језиком. Треба да се ујединимо тако што ћемо сви узети једно наречје за свој књижевни језик. И они узимају наречје српско, односно илирско, како званична Аустрија назива српски језик. Седам година касније Аустрија забрањује илирски покрет, па се све оно што се називало илирским именом преименује у хрватско. У новој ситуацији испада да Срби и Хрвати говоре једним језиком, али тај језик има два назива: српски и хрватски. То је јединствен случај да један језик има два титулара. Једном добро смишљеном филолошком заврзламом са политичком позадином испало је да језик који је био само српски очас постаде и српски и хрватски.

Оваква унитаристичка илирска идеја није била прихваћена од српских првака: Вука, Текелије, Сарајлије, Стерије, Теодора Павловића и других. Хрватска страна, међутим, није одустала. Јавио се аустријски дворски каноник а затим бискуп Јосип Јурај Штросмајер са екипом која спроводи идеју југословенства. Они кажу: Срби и Хрвати су један народ, коме пристоји двоимени назив: Хрвато-Срби (израз Ватрослава Јагића из 1864). Али тај народ није јединствен. Хрвати су католици, Срби су православци. На околишна врата тако се уводи нови принцип: идентификовање народа на основу вере. На подручју српског језика тако „вера постаје вододелница нација“. Тај принцип Српска православна црква још није прихватала у време српског патријарха Георгија Бранковића (1890-1907) и касније. Муслимани су тада маргинал-

ни чинилац и штосмајеровци се њима још не баве. Али у другој половини 20. века, на основу истих мерила конфесионалне различитости, муслимани српског језика ће бити проглашени за народ.

Прва Југославија, односно Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, устројена је на штросмајеровској идеји југословенства. По тој идеји не само да су два народа схваћена као један (Србо-Хрвати, израз Јована Цвијића из 1918), већ су и три народа: Срби, Хрвати и Словенци, схваћени као један „троимени и троплемени народ“, који говори једним језиком, српско-хрватско-словеначким. Тако нешто било је могуће и постало је стварност у еуфорији победничке идеје југословенства. У тој еуфорији пролази, у пакету, све што доноси идеја југословенства, па се у врху државе и у врху Српске православне цркве прихвата и Штросмајер-Јагићев став да су православни Срби само део једног троименог и троплеменог народа. Прваци светосавског српског народа напустили су идеје Светог Саве и постали су следбеници Штросмајера, једног од највећих српских непријатеља свих времена.

Како је умањен корпус српског народа

Пошто се одавно распршила илузија о троименом народу, а Југославија се, као држава те троглаве хидре, Србима обила о главу, треба да спознамо шта се Србима стварно десило.

Срби су, у ери превласти штросмајеровске идеје југословенства, напустили и своју светосавску традицију али и своју европску оријентацију коју симболизују Доситеј и Вук. Прихвативши идеју да се народи деле по вери, а не по језику, они су битно умањили свој корпус.

Од целине српског националног корпуса (Срби православци, Срби католици, Срби муслимани) почеле су да се искључују две верске заједнице: Срби католици и Срби муслимани. Кроз процес који је трајао више деценија српски корпус умањен је за око половину.

Умањивањем српског националног корпуса увећан је хрватски национални корпус, јер су Срби католици преименовани у Хрвате. Показаће се да ће тако однарођени Срби бити најљући не-

пријатељи Срба православне вере. Изостављањем муслимана из српског националног корпуса отворена је могућност да се Срби муслиманске вероисповести преименују у посебан народ, у Муслимане са великим М, а затим и у Бошњаке. Тако је испало да на истим просторима живе три народа: Срби (који су у ствари само Срби православци), Хрвати (који су, у ствари, великим делом Срби римокатоличке вере) и Муслимани/Бошњаци (који су објективно Срби муслиманске вере). Пошто су већ проглашени за посебне народе, морали су и они да имају битна обележја посебних народа, што значи своје језике. Тако је поред старог назива за српски језик, поделом истог народа на верској основи, српски језик добио још два назива: хрватски и бошњачки.

Прихватањем саме идеје да се народи идентификују на основу вере, Срби су доведени у позицију да изгубе битку за свој национални интегритет. Спровођењем те идеје: а) српски корпус је умањен, б) увећан је корпус народа који претендују на исте територије и исти језик, в) унесено је нешто патолошко у односе верских заједница које преузимају улогу етничких заједница.

Српски порази у појединим покрајинама

У филолошком смислу најчистије је изведен поступак издвајања Македонаца из српског националног корпуса. О Македонцима се могло говорити као о Србима док се могло тврдити да говоре једним наречјем српског језика. Откако је македонски језик постао различит од српског (посебна је прича како се то десило) међу становницима Македоније као Србе треба видети само оне чији су преци говорили српски, који и сада говоре српски, односно који су спремни да се врате српском језику.

Најтеже поразе Срби су доживели на подручју данашње Републике Хрватске. На тим просторима, пре појаве Штросмајера, постојала је популација која објективно није била српска. То су били Хрвати кајкавци и чакавци. Поред њих постојала је популација која се данас назива *Хрватима штокавцима* и која је идентична са некадашњим *Србима римокатолицима*. Овима је наметнуто хрватско национално опредељење на основу лажне теорије

да сви римокатолици српског језика морају бити Хрвати. Највеће злочине над Србима православне вероисповести у 20. веку чинили су Срби римокатоличке вероисповести, преименовани у Хрвате. Као нигде другде до изражаја је дошла патологија у односу вере и нације и она је дала трагичне резултате.

Титова политика „братства и јединства“ донела је привремени излаз из те ситуације за време Другог светског рата. Али је, после рата, она омогућила да се Штросмајерова идеја идентификовања народа на основу вере развије до крајности. Просто је невероватан симулакрум којим се збивања у Босни и Херцеговини крајем 20. века означавају као ратни сукоб три народа. У категоријама европских стандарда исправније би било да се та збивања приказују као верски или грађански рат. Показало се да је у том сукобу и Европа имала своје себичне интересе. Били су то интереси: завади па владај.

Један од најтежих српских пораза десио се у 20. веку на Косову и Метохији. То није био војни сукоб 1999. када се српска војска, непоразена, повукла са подручја ове српске покрајине. Али је то био пораз у идејама. Српски прваци у држави и у СПЦ међу Србе рачунали су само православце. Њих је на Косову и Метохији пре бомбардовања било око 350.000. Шиптари, који су се држали европских стандарда о народима, рачунали су у свој национални корпус и Шиптаре муслимане, и Шиптаре католике, и Шиптаре православце. По Кушнеровом попису из 2000. године Шиптара све три вере је било 1.039.000. Колико би било Срба да су се служили истим аршинима? Било би 350.000 православаца, 150.000 Муслимана, 60.000 Горанаца, 50.000 католика. Дакле, Срба разних вера било би око 600.000. Уз Роме (150.000), Турке и Египћане, јасно је да Косово и Метохија не би никако могла да буде област насељена Шиптарима и мањинама. Израз Не-Албанци, који се последњих година усталио, најјасније сведочи да су борци за српско име и образ лоше радили. Резултат њихове борбе јесте: да су Срби свих вера на Косову и Метохији постали Не-Албанци.

Нарушавање српског корпуса на специфичан начин се одвио у Црној Гори. Према попису становништва из 1909. у Црној Гори је било око 96% Срба. У тај број су били укључени и Срби право-

славци, и Срби муслимани и Срби католици. После Другог светског рата, у Титовој Југославији, по критеријима Стаљина и Коминтерне, у Црној Гори практично више није било Срба: сви су постали Црногорци. На крају 20. века у Црној Гори више није било Срба католика; ваљда су сви постали Хрвати. Такође, није било Срба муслимана; једни су постали Бошњаци, а други Црногорци муслиманске вере. А православци су почели да се деле на две категорије: на Србе православне вероисповести и на Црногорце православне вероисповести. Црногорци у националном смислу, да би се потврдили као народ, морали би да имају и свој језик, црногорски, и своју цркву, црногорску. По логици: ако Хрвати и Бошњаци језик којим говоре могу да називају хрватски или бошњачки, зашто и Црногорци, који су исто тако признати народ, не би тај исти језик могли да називају црногорским. Ако су Црногорци народ као и Срби, зашто не би имали и своју Црногорску православну цркву, као што Срби имају Српску.

У Рашкој области (Санџак), колевци државе Стефана Немање, применом принципа о „вери као вододелници нација“, од становништва који говори лепим матерњим српским језиком створена је нова нација, Муслимани (са великим М), који су, затим, на крају 20. века, преименовани у Бошњаке. А пошто Бошњаци, као народ, мора имати свој језик, онда је њихов матерњи језик преименован у бошњачки (или босански). Срби (тај израз се односи само на православце) постали су на тај начин у једној од главних српских историјских покрајина – национална мањина.

На почетку 21. века ствари су се почеле компликовати и у Војводини. И те компликације имају везе са неразјашњеним ставом о српском народу и мултиконфесионалности.

На питање: откуда данас у Војводини има преко 100.0000 Хрвата није тешко одговорити. Није се у 20. веку догодило никакво масовније досељавање Хрвата у ову покрајину да би се њена етничка слика променила. Поступак којим је увећан број Хрвата у Војводини лако је реконструисати. *Вечерње новости* од среде 3. августа 2005. године, у чланку *Хрвати по наређењу* износе, међу осталим, два карактеристична податка. Један потиче из пописа становника који је извршила Аустро-Угарска 1890. По том попису

је у Суботици било свега 19 декларисаних Хрвата на око 73. 000 становника. Буњевци су третирани као српска етничка група и било их је око 32 хиљаде. Према попису становништва које су извршиле власти Краљевине Југославије 1931. било је на истом подручју 880 декларисаних Хрвата. *Вечерње новости* поменути чланак почињу цитатом из говора Јосипа Броза Тита на оснивачком конгресу КП Србије 8. маја 1945. године. „Ми градимо братство и јединство, али српски шовинисти у Војводини неће да признају Хрвату да је Хрват, већ га зову Буњевац. Он тражи пропусницу за Београд, а овај му пише народност Буњевац“. *Новости* наводе и један документ Среског народно-ослободилачког одбора Среза бачкопаланачког од 18. маја 1945. (свега 10 дана после поменутог Титовог говора). Кључна реченица тога документа гласи: „Како буњевачке и шокачке народности не постоје, то вам се наређује да све Буњевце и Шокце имадете третирати искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву“. Тако се десило да сви који су били римокатолици, а свеједно како се звали: Шокци, Буњевци, Далматинци и други, који су у Аустро-Угарској третирали као Срби, били проглашени Хрватима. То је учињено тачно према идејама Штросмајера и Првог хрватског римокатоличког конгреса у Загребу 1900. године. На основу таквога следа догађаја испало је да Срба римокатолика у Војводини и нема. Али је испало да се у римокатоличким богомољама у Војводини говори на два језика: на мађарском и на српскохрватском. А кад је хрватска страна поништила постојање српскохрватског језика, испало је да се у римокатоличким богомољама у Војводини говори мађарским и хрватским језиком. А кад је постало јасно да се језиком који се зове хрватски говори и у Војводини, онда се њиме морало говорити и у Скупштини Војводине. А пошто је хрватски који се говори у Војводини исти што и српски, постоји опасност да се српски језик у Војводини прогласи хрватским.

Онако како се десило у данашњој Војводини десило се, у принципу, на целом српском језичком подручју. Од српског корпуса отцепљени су припадници већих конфесија који нису православци. Тим отцепљивањем рушени су језички и културни стубови српског народа као целине, па и оног његовог православног де-

ла. Српском језику одузимани су делови, а одузимани су и делови српском народу. Прихватање Штросмајеровских идеја морао се плаћати скупом ценом.

Има ли излаза за Србе?

Српска ситуација на почетку 21. века изразито је лоша. Та ситуација је лоша зато што је производ идеја које су одступиле од стандарда (односно модела) који важе за друге народе. Она се може битно променити на боље уколико се промене идеје, а затим и пракса. Правци промена могу се овако означити: а) Срби треба да се врате својој светосавској традицији у схватању корпуса и идентитета српског народа, б) Срби треба да се врате својој модерној филолошкој традицији обележеној именима Доситеја и Вука, в) Срби треба у свему битном да поштују норме и стандарде које у овој области поштују европски народи.

У теоријском смислу ниједан од ових праваца није споран. Све те норме воде једном једином циљу: обнављању корпуса српског народа на светосавској, али и на модерној српској филолошкој и европској традицији. На путу те обнове српски народ би могао да очекује да доживи судбину типичног европског народа. Ниједна од верских заједница или етничких група српског језика не би губила свој стварни идентитет. А то значи да би Срби разних вера и атеисти могли да очекују да имају судбину као и разни делови других европских народа. Нема озбиљних притужби да су поједине верске заједнице у Европи озбиљно дискриминисане. Не може се очекивати да Срби никад неће имати проблема. Идеал је да они немају проблеме које немају други европски народи.

Проблем српске обнове ја сам већ неколико пута овако најкраће формулисао: Срби треба да се са колосека сербокroatистике врате на колосек србистике. Показало се да је то релативно лако схватити, али је тешко спровести. Две прве Југославије, а поготово Титова, грађене су на идеји сербокroatистике. Све српске националне институције до данас остале су примерене тој идеји. Огроман апарат изграђиван је деценијама на тој идеји, а тај апарат

је спреман да је брани, из уверења, а још чешће по инерцији или из себичних интереса. Највећи део тог апарата чине Срби, што значи да су они спремни да и даље раде у корист српске штете.

*Каквим решењима треба стремити да би се
нашао повољан излаз за Србе*

Српски политичари, после многих историјских искушења, схватили су да им многе стране земље и народи нису само пријатељи или само непријатељи. Схватили су, на пример, да међу Американцима има и непријатеља, и пријатеља Срба, али и да постоје огромне масе Американца који и немају неки јаснији став према Србима. За задобијање наклоности већине Американаца, а поготово оних који су међу њима моћни, а криво информисани, вреди се борити. По истом моделу вреди се борити и за односе са другим народима и државама.

Српски политичари, али и људи из врха Српске православне цркве, на сличан начин нису схватили проблем односа и према другој великој светској сили, према Римокатоличкој цркви, која је старија од Америке. Зна се да су се Срби из доба Немањића, али и касније, према тој сили односили партнерски. Основу тог партнерског односа чинио је став да има Срба римокатолика, као што има и Срба православца. А то значи да је Ватикан морао да рачуна са Србима, не само као са православним већ и као римокатоличким народом. Римокатоличка црква није, у принципу, могла да буде непријатељски оријентисана према целом једном народу, према Србима. Могла је непријатељски да буде оријентисана према „шизматичима“, тј. Србима православне вероисповести.

Докле год се могло говорити о Србима римокатолицима, није било природно да се говори о сукобу римокатолика и Срба, већ се могло говорити о сукобу римокатолика и православца, односно римокатолика и муслимана српског језика. Штротсмајерова и Јагићева идеја да су сви римокатолици српскохрватског језика Хрвати, а да су само православци Срби, поставила је у други положај однос римокатолика и Срба као целине. Срби, сведени на православце, доведени су у положај да буду супротстављени це-

лом римокатоличком свету. Што значи, доведени су у ситуацију да – у одмеравању снага – битку морају да изгубе. Највећи пројект у томе смислу извео је Штросмајеров настављач у првој и другој Југославији Виктор Новак. Новак је био полихистор који је у првој Југославији био главни идеолог штросмајеровског интегралног југословенства, посебно у књизи *Антологија југословенске мисли и и народног јединства* (1930, са предговором краља Александра). После другог светског рата, 1948, Новак је објавио исто тако обимну књигу под насловом *Magnum crimen*. Уз много докумената о усташким злочинима над Србима, ова књига је унесрећеном српском православном народу упућивала јасну поруку: да њима није главни непријатељ штросмајеровско-титовска идеја југословенства, већ да је иза злочина над њима стајала Римокатоличка црква. Такође је поручивала: Срби, чувајте се римокатолика; они су ваши непријатељи. Новакова књига је, практично, у Титовој Југославији сахранила идеју о Србима као целовитом корпусу; тј. као о народу који је не само православни, већ делом и римокатолички и делом и муслимански народ. Припремила је терен за окончање процеса поделе народа на основу вероисповести. Резултати те пројекције могли су се видети у Босни и Херцеговини крајем 20. века.

Тачка гледишта са које, у овом тексту, излажем своје ставове, другачија је од тачке гледишта Виктора Новака. Моја тачка гледишта се заснива на уверењу да је потребно за Србе наћи најбоље могуће решење да би као народ могли да опстану, али и такво решење које ће бити у пуној сагласности са решењима која важе за све друге европске народе. Мој став је да је за њих најбоље решење да следе мисао својих историјских првака: Светог Саве, Доситеја и Вука, а да се окану и Штросмајера и Новака. Поменути први људи српског народа мислили су и понашали су исто као и први људи других европских народа. За Србе, као целину, најбоље је да се врате никад до краја пораженом решењу о „Србија три закона“, које није само Вуково, него и европско: јер је засновано на истим принципима који важе и за Немце, за Мађаре, Пољаке, Румуне, Шиптаре и друге. Онако како су ти народи регу-

лисали односе својих верских заједница, тако треба да учине и Срби.

Теоријско решење и технички посао

Постоји један речит пример који говори о томе како се ефикасно може учинити да се римокатолици српског језика врате у свој стварни, прави национални корпус, да постану и по свести Срби католици, какви су били њихови преци. Тај пример је обрадио Љубомир Дурковић Јакшић у обимној књизи *Србија и Ватикан (1804-1918)*, у глави VIII (стр. 383-451). За Дурковића Јакшића је карактеристичан податак да је био стипендиста Пољске православне цркве и да је постао значајан српски полониста. Најмање се у њега може сумњати да је био лош православцац. Његова књига издата је са благословом жичког епископа Стефана и шумадијског епископа др Саве (1900).

Прича Дурковића Јакшића о Србима католицима везана је за један догађај на самом почетку 20. века, када је Штросмајер издејствовао у Ватикану да се Илирски завод св. Јеронима преименује у Хрватски завод св. Јеронима. Кнез Црне Горе, Никола Петровић Његош, схватио је да тај потез иде на штету Срба. У тада потпуно српској Црној Гори Срби римокатолици су били преименовани у Хрвате. Кнез Никола дозвоао је из Бара примаса српског у дворца у Никшићу и три дана с њим разговарао. Затим је дозвоао свог министра спољних послова Луја Војновића, који је био Србин римокатоличке вере. Примас српски и министар спољних послова Црне Горе затим су са јасним ставовима отишли у Ватикан. Папа је признао и обзнанио да Срби римокатоличке вере постоје не само у Црној Гори већ и у другим српским земљама, у некадашњих 12 бискупија које су биле под јурисдикцијом Барске надбискупије, тј. примаса Србије. Балкански ратови и стварање Југославије омили су остваривање ове оријентације. Наши политичари и државници, у својим контактима са Ватиканом, који постају све чешћи, треба да нађу начина да у тим контактима изговоре само две речи: Срби римокатолици. И да поставе питање: где су они данас и шта

се десило са онима који су постојали у прошлости, све до југословенског периода.

По мојим сазнањима, Срби против себе немају Ватикан, већ превасходно моћни хрватски лоби у Ватикану. Тај лоби је у 20. веку поткопао и саме основе Римокатоличке цркве. Римокатоличка црква је, у принципу, универзална (то значи израз католичка), као што је и Православна црква универзална (саборна или католичанска). На основу Штросмајерове политике и политике Првог хрватског римокатоличког конгреса одржаног у Загребу 1900. године, под утицајем хрватског лобија, Ватикан је из своје заједнице изоставио један од најстаријих римокатоличких народа у Европи, Србе римокатолике. Направио је гест који значи: сви могу да буду римокатолици, само Срби не могу. Сваки Србин римокатолик аутоматски мора да постане Хрват. Ватикан је тиме учинио велики грех са којим не може да остане и да буде велика универзална црква. Тиме што је припаднике једног народа денационализовао и превео у други народ, он је отворио пут хрватском геноциду над Србима у 20. веку.

Ако Срби хоће да опстану, они морају да поразе хрватски лоби у самом Ватикану. Слаба тачка моћног хрватског лобија јесте у томе што је он угрозио и саму Римокатоличку цркву као универзалну и што је њен центар упleo у сатирање српског народа, што никако не може да буде јавни програм Римокатоличке цркве. Већ неколико папа је изражавало жељу да дође у Београд. Мислим да би од Ватикана, од папе, требало тражити одговор на ова питања: а) шта је са Србима римокатолицима, б) по ком праву су Срби римокатолици претворени у Хрвате штокавце. И: в) зашто је на месту примаса Србије, односно примаса српског, један Шиптар а не Србин римокатолик.

Сматрам да би за све етничке Србе разних вера, па и Србе православне, било боље да је њихов национални корпус потпун, него да се и даље Срби свде, мимо европских стандарда, само на припаднике једне вере, православне. Такође сматрам да би за Србе било боље ако би у Србији и другим српским земљама, на челу римокатоличке верске заједнице, као и на челу муслиманске, стајали Срби муслимани, односно Срби римокатолици, него припад-

ници других народа. Таква схватања имају корене у делу Светог Саве. Велике несреће које су Срби у 20. веку доживели последица су чињенице што су напустили пут Светог Саве и дуго следили пут Јосипа Јураја Штросмајера. Такав грех није могао остати без последица.

||

СРПСКИ ФИЛОЛОШКИ ПРОГРАМ И САНУ

У јесен 2003. године Скупштина Војводине, на иницијативу њеног председника господина Ненада Чанка, донела је одлуку о оснивању Војвођанске академије наука и уметности. И сама иницијатива, а посебно одлука Скупштине, изазвали су бурне реакције, нарочито у Београду, а посебно међу члановима Српске академије наука и уметности (САНУ). Део тих реакција пренели су и медији. На Телевизији Б-92 било је, крајем 2003, аранжирано и једно интересантно сучељавање ставова председника Скупштине Војводине господина Чанка и господина Дејана Медаковића, доскорашњег председника САНУ, које су они изнели у одвојеним приликама. Свако од њих је бранио „своју“ академију. Од 2004. Војвођанска академија наука и уметности постала је стварност.

У тексту *Националне институције – најслабија тачка српског народа* (прештампан је у мојој књизи *Српски филолошки програм*, 2000), који је требало да буде прочитан на Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду 1994. писао сам, између осталог, и о САНУ. У књизи *Увод у србистику* (2002, 2003) на више места и много конкретније, говорио сам опет о националним институцијама, посебно о академијама, као о озбиљном националном проблему. Тек је одлука Скупштине Војводине учинила да начин постојања националне академије наука и шира јавност овај проблем схвати много озбиљније. Смисао је ове студије о српским академијама наука да се проблем што боље осветли.

1.

За националну академију наука српског народа можемо да кажемо да има корене у *Матици српској* која је основана 1826. Мада је у Матици, током скоро довековне њене историје, било и учених људи, чији број се увећавао, она по природи ипак није била академија већ само културно друштво.

Далеко ближе функцији академије наука било је *Друштво српске словесности*, које је на Стеријину иницијативу основано у

Београду 1842. у време прве владе кнеза Михаила Обреновића. Стара српска и словенска реч „словесност“ односила се и на језик, и на књижевност и на писмо. Ово Друштво би се, данашњим језиком, могло идентификовати као стручна установа, нешто као српска филолошка академија. Јер ово Друштво се бавило превасходно филолошким пословима који су се тицали српског народа. Упркос различитим ставовима које су чланови Друштва имали око избора књижевног језика и писма, они су имали и заједничке ставове. По тим ставовима Срба је било разних вера (православне, римокатоличке, муслиманске), српски језик се разликовао од блиских јужнословенских језика (бугарског, хрватског и словеначког); по њему су основу српске књижевности чинила дела на српском језику.

Друштво српске словесности проширило је временом области свога рада, и мимо филологије. У његовом раду јавиле су се идеје које се властима нису свиделе. У време друге владе кнеза Михаила Друштво српске словесности било је суспендовано 27. јануара 1864. због избора Гарибалдија и Херцена за чланове. Исте године, 29. јула 1864. Друштво је било обновљено под новим именом: *Српско учено друштво*. Промена имена значила је верификацију његовог карактера. Оно је именом означавало оно што је стварно било: друштво учених људи у разним областима, чији је рад организован у неколико одељења. Ово Друштво је по карактеру било исто што и академија наука и уметности мада се тако није звало. Скоро две деценије касније, 9. јуна 1886. и оно ће, опет из политичких разлога, бити декретом укинута. Само неколико месеци после тога, на основу закона, основана је Српска краљевска академија 1. новембра 1886. Српско учено друштво, међутим, није престајало да ради и под старим именом. После преговора двеју институција, Академије и Друштва, дошло је до њиховог спајања 22. децембра 1892. године. Два друштва су постала једно и под једним именом: Српска краљевска академија. Друштво српске словесности, Српско учено друштво и Српска краљевска академија представљају три чина у израстању најавторитативније српске научне институције. За све те три институције важили су ставови да су Срби јужнословенски народ који говори својим језиком,

српским, дакле који је близак другим словенским језицима али и различит од њих и да Срба има три вере: православне, римокатоличке и мухамеданске.

(Највише података о развоју поменутих институција има у књизи Александра Белића *Из историје установа*, Сабрана дела, пети том, Београд 1999).

2.

Пре него што ће бити основана Српска краљевска академија десио се један крупан догађај у овој области који се тиче и Срба. То је било оснивање Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу 1867. године. Идеја о оснивању ове Академије потекла је од бискупа Јосипа Јураја Штросмајера. Дајући највећи прилог за оснивање Југославенске академије знаности и умјетности, Штросмајер је у свом пропратном писму истакао „да ће главни задатак будуће Академије бити да обједини југословенске народе једним језиком и једном књигом и тако створи јединство на словенском југу“. Штросмајер је у време оснивања ЈАЗУ био већ познати заступник идеје југословенства. Али Штросмајерова идеја југословенства, иако је имала исто име као и српска, носила је други садржај. Појава да се различити садржаји могу означавати истим именима, у лингвистици је позната као синонимија. И израз југословенство спада у изразе синонимног садржаја. Тим изразом означене су две посебне идеје: српска и хрватска. Српска идеја југословенства јавила се у отпору према унитаризму илирског покрета који је тежио да све словенске народе на словенском Југу претвори у један народ, у Илире. Прваци Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић супротставили су се истичући наспрам идеје илирства идеју југословенства. Под Југо-Славјанима они су видели четири југо-славјанска народа: Словенце, Хрвате, Србе и Бугаре. Њихова идеја југославјанства подразумевала је неговање посебности сваког од тих народа, али и неговање њиховог заједништва и узајамности. Хрватска (тачније: аустро-хрватска) идеја југословенства, под истим именом као и српска идеја југословенства, настављала је унитаристичке ставове илирског покрета, а

под Југословенима је стварно подразумевала само три народа која су живела у Аустро-Угарској: Словенце, Хрвате и Србе са пројекцијом брисања њихове посебности. Међу првим члановима Југославенске академија знаности и умјетности (укупно 14) било је и Хрвата, и Срба, и Словенаца. Од Срба били су: православци Јован Суботић и Ђуро Даничић и римокатолик Валтазар Богишић. У Академији је било и неколико Словенаца. Највише њених чланова били су Хрвати. Председник Академије био је каноник Фрањо Рачки, а тајник Ђуро Даничић. У духу ове идеје југословенства, Штросмајер и његови блискомишљеници заступали су одређене ставове који су имали стратешки значај. То су ови ставови: Срби, Хрвати и Словенци, иако имају различита имена, јесу један народ, Југословени. Али су заступали и ставове да су Југословени, у ужем смислу, само Хрвати и Срби. Иако наводно један народ, тј. Хрвато-Срби (израз Штросмајеровог доглавника Ватрослава Јагића), они се не разликују по језику већ се разликују по вери: Хрвати су римокатолици, Срби су православци.

Новооснована институција, ЈАЗУ, имала је у својој првој поставци ствараоце разних струка. Али њене главне активности тичале су се ипак лексикологије. На том послу су главне улоге играли Хрват Ватрослав Јагић и Србин Ђуро Даничић. Штросмајеру ближи Ватрослав Јагић сматрао је да Срби и Хрвати имају један језик, који се састоји од три наречја: штокавског, кајкавског и чакавског. Пре избора за тајника ЈАЗУ, Ђуро Даничић је већ био афирмисан као најзначајнији следбеник Вука Караџића. Као и Вук и он је сматрао да Срби и Хрвати имају различите језике, па да, према томе, представљају и посебне народе. О томе најбоље сведочи његова студија *Разлике између језика српскога и језика хрватскога* (1858). Примамљива понуда, која је Даничићу дошла из Загреба, од Штросмајера, учинила је да он свој став коригује. Даничић није у целини прихватио Јагићев став о заједничком језику Срба и Хрвата, састављеном од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског. Као тајник ЈАЗУ он је прво прихватио став да има и људи који говоре штокавски а осећају се Хрватима. Затим је отишао корак даље: па је прихватио став да су заједнички језик Срба и Хрвата чакавски и штокавски. Тиме је, бар донекле,

задовољио Јагића. А да би задовољио и став тада водећег слависте Словенца Франца Миклошића, он је заступао став и да је кајкавско наречје, у ствари, словеначко. Ови Даничићеви ставови били су, бар привидно, важећи у монументалном пројекту који је он почео да остварује: у *Рјечнику хрватскога или српскога језика*. На овом *Рјечнику* он је почео да ради још од доласка у Загреб 1867. Његов први том појавио се у години његове смрти, 1882. године. Даничићев *Рјечник* после тога прихватио је да ради други Србин, римокатолик из Дубровника, Перо Будмани (1883-1907). Те ставове настављао је да поштује и Томо Маретић, уредник *Рјечника* до 1938, који се с њима ипак није слагао, јер је, као и Јагић сматрао, да *хрватски или српски језик* има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. У другој половини рада на изради овог монументалног *Рјечника*, тачније после Другог светског рата, Даничићев став о томе да *Рјечник хрватског или српског језика* треба да обухвати само штокавско и чакавско наречје је напуштен; прихваћена је Јагићева идеја да хрватски или српски језик, односно српскохрватски, има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско, а кајкавска лексичка грађа укључена је у нове томове *Рјечника*.

3.

Официјелна српска филологија тврдила је, такође до јуче, да су ставови Вука и Даничића једно те исто. То се лепо може видети у тексту академика Милке Ивић о Даничићу објављеном у Летопису Матице српске за јануар-фебруар 2001. у којем се она позива на Александра Белића. На жалост, та филолошка оријентација била је без стварне подлоге. Она није умела да прави разлику између израза *српски језик* и *српскохрватски језик* (а такође и израза *српски*, односно *хрватски или српски језик* итд.).

Теза о томе да су Вук и Даничић имали исте ставове о српском језику, није лишена истине ако се односи на период сарадње ове двојице српских филолога до Вукове смрти. Главни и јасно опипљив знак те сарадње јесте и друго издање Вуковог *Српског рјечника* (1852) на чијој изради је учествовао и Даничић. На Вукову душу се, међутим, не може ставити и *Рјечник хрватскога или*

српскога језика. На том *Рјечнику* је радио Даничић без Вука (који је умро 1864). Он је заснован на ставовима који су противни Вуковим ставовима. Вук никада није прихватио хрватску тезу да Срби и Хрвати имају исти језик. Даничић се после Вукове смрти лomio око тога да ли треба да схвати име Србин и име Хрват као синонине. Не може се порећи и да му је годила могућност да плату прима истовремено и у Београду и у Загребу. Од одласка у Загреб, Даничић се практично ставио у хрватску службу. А кад је то учи-нио, легализовао је својим именом научно неприхватљив став: да два народа могу створити исти језик, а да остану посебни народи. Управо је он припремио Србима најтежи пораз у њиховој историји.

Није тачно да нико од његових савременика није приметио у шта се Даничић упустио. Јавно је, за његова живота, на његов загревачки посао реаговао Лаза Костић. Реаговали су и други. Највећи одговор Даничићу, међутим, било је стварање Српске краљевске академије (1886), само четири године после његове смрти. Гестом свога настанка, та Академија је казала: ЈАЗУ није стварно југословенска академија; она је, у ствари, хрватска Академија под југословенским именом. Због тога треба створити Српску краљевску академију, наставити српску филолошку традицију. Треба напустити оно што је радио Даничић и вратити се Вуку. Академска беседа Стојана Новаковића из 1888, посвећена стогодишњици Вуковог рођења, то је јасно поручила.

Један од најзначајнијих успона у историји Срба био је онај који се одвио при крају 19. и на почетку 20. века. Управо у то време, поред Српске краљевске академије, основана је и друга значајна српска национална институција - Српска књижевна задруга 1892. Ниједна од њих није заснована на штрoсмајеровској, већ управо на српској идеји југословенства: оној чији су родоначелници Теодор Павловић и Јован Суботић, а главни политички представник кнез Михаило Обреновић.

Српска краљевска академија и Српска књижевна задруга, али и друге институције које су у том периоду биле створене (рецимо часописи *Српски преглед*, *Српски књижевни гласник*, *Српски етнолошки зборник*) имали су јасне одговоре на питање: ко су

Срби, који је њихов језик и која је њихова књижевност. Ти одговори су били дати у духу и европске и српске филолошке традиције. Они су гласили: Срби су они који говоре српским језиком, српски језик је исто што и штокавско наречје, српски народни језик се разликује и од суседног хрватског и од бугарског језика. То што су и Хрвати прихватили српски књижевни језик за свој књижевни језик није подухват без преседана; зато не треба да ствара проблеме у односима два народа. Српска књижевност има ова четири саставна дела: стару, народну, средњу (дубровачку) и нову књижевност. У прилог тим ставовима Академија и њени најистакнутији академици чине два важна геста: Стојан Новаковић поводом стогодишњице рођења Вука Карацића предлаже да СКА презме на себе израду *Речника српског књижевног и народног језика* (скраћено, са асоцијацијом на Вука: *Српски речник*), а рођени Дубровчанин и римокатолик Матија Бан држи предавање о српском песнику Ивану Гундулићу поводом 300. годишњице његовог рођења.

За све напред наведене ставове можемо да нађемо речите потврде у књигама и текстовима најистакнутијих српских филолога онога доба. У изградњи ових ставова нису учествовали само српски филолози; учествовао је и цео српски народ, као и Српска православна црква, и владајућа српска династија Обреновић. Тада се десио и један значајан национални догађај. Кости Вука Карацића, после десетак година разговора и преговора, пренете су из Беча у Београд (1897). Оне су положене у гроб у порти, на самом улазу у Саборну цркву у Београду, наспрам гроба Доситеја. Свети Сава у цркви, Доситеј и Вук пред црквом, то је значило ово: да српски народ има три значајна стуба, три оријентира. Иако је живео у двама малим државама, Србији и Црној Гори, а разделен између Аустријског царства, Турског царства и расејања, српски народ је ипак у том тренутку био моћан. Имао је Стојана Новаковића, Пупина и Теслу, Михаила Петровића и Милеву Марић Ајнштајн, Милутина Миланковића, Милоја Васића и многе друге. Нису га могле сломити ни аустријске санкције, ни балкански ратови ни Први светски рат. Српски народ је био духовно јак.

У духовном смислу највећи српски пораз наступио је са стварањем Југославије. Југославија није створена на српској идеји југословенства, већ на Штросмајеровој (хрватској) идеји југословенства. Да је то је био пораз схватили су у новије време многи Срби; нису међутим схватили да је тај пораз био припремљен пре свега у идејама.

Са победом Штросмајерове идеје југословенства, већ приликом стварања Југославије, све је за Србе морало да крене наопако. То наопако морало се пре свега тицати главних националних институција: Српске православне цркве, академија наука, школства, лексикографских пројеката.

Први од тих пораза доживела је Српска православна црква. Следећи логику победничког југословенства, она је (прећутно) прихватила и став да су Србо-Хрвати (израз Јована Цвијића из *Балканског полуострва*, 1918) један народ, али да се Срби и Хрвати разликују само по вери: православци су Срби, римокатолици су Хрвати. Десило се нешто тешко схватљиво: – ни мање ни више – врх Српске православне цркве је прихватио једну од главних теза Првог хрватског римокатоличког конгреса који је одржан у Загребу 1900. године. Самим тиме Црква је одступила од своје светосавске традиције, па и од речитог геста у духу те традиције који је био изражен постављањем гробова Доситеја и Вука у порти Саборне цркве у Београду. Прећутно и тихо, она је стварала навику да се из српског националног корпуса искључују Срби римокатоличке вероисповести. На истим идејним основама, из српског корпуса искључивала је и Србе муслиманске вере. А то значи да се ставила у функцију спровођења туђих идеја, идеја штросмајеровских.

Следећи погрешан корак било је стварање *Народне енциклопедије Срба, Хрвата и Словенаца* Станоја Станојевића. Иако рађена са тежњом да учврсти највишу тадашњу институцију, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, она је битно морала да редикује и редукује филолошку основу на којој је дотле почивао српски народ. А то значи да кривотвори или да прећутно одбаци ставове Доситеја и Вука о српском народу и о српском језику. Језик којим

су говорили Срби у тој Енциклопедији приказивао се као српско-хрватски, а књижевност коју су стварали Срби и Хрвати приказивала се као једна, српскохрватска. Све српско и хрватско било је помешано. Показаће се касније да је то била велика грешка. Јер ће се све то заједничко, на новим и неприродним основама, убрзо почети да се дели. Та деоба, пројектована са хрватске стране, ишла је на српску штету. Она је подразумевала да Србима у култури остаје оно што што су створили православци српскохрватског језика.

Штросмајеровској идеји југословенства најтеже се прилагођавала Српска краљевска академија. У њеном Лексикографском одсеку и даље се, све до после Другог светског рата, такорећи до 1953. радило на *Српском речнику* онаквом каквим га је замислио Стојан Новаковић. Па ипак, и у тој институцији учињени су помаци. Она је са прећутним одобравањем прихватила да се на универзитетима и у школама југословенска књижевност предаје као једна, тј. као национална. Иза те тезе стајао је пре свега академик Павле Поповић, аутор књига *Преглед српске књижевности* (1909), писане у духу српске идеје југословенства и *Југословенска књижевност* (1918), писане у духу Штросмајерове идеје југословенства. Главни српски лингвиста Александар Белић већ од Првог светског рата напустио је српску филолошку традицију о различитости српског и хрватског језика и почео да служи штросмајеровско-јагићевској југословенској идеји. Белић је, већ од Првог светског рата, све доследније српски језик називао српскохрватским.

Пред сам Други светски рат, када се предосећало да је Југославија угрожена, било је покушаја да се ствари врате на своја места. Римокатолик Лујо Бакотић је писао о Србима католицима, а Милан Решетар, Дубровчанин и такође Србин римокатолик, у тексту који је прочитан приликом његовог озваничења за редовног члана Српске краљевске академије, рекао је да, по његовом мишљењу, Срби и Хрвати имају заједнички језик, али ако хоће да се хрватско одваја од српскога, треба знати да је Дубровник по језику увек био српски (видети његов текст у мојој хрестоматији *Срби и њихов језик*, 1997. или 2002).

На почетку живота нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, постојале су две академије: Југослоавенска академија знаности и умјетности и Српска краљевска академија. Било је природно да се створи и трећа академија, која би носила и треће име „једног троименог и троплеменог народа“, Словенаца. Идеја о Словенској академији знаности и уметности, зачета одмах после Првог светског рата, формално је створена тек 1938. Тако је систем академија одговарао државноправном систему.

У усташкој Независној држави Хрватској (Павелићевој) дошло је до промене имена Југослоавенске академије знаности и умјетности, делимично и до промене њеног састава. Она је добила адекватно, национално име; звала се Хрватска академија знаности и умјетности. Али то име трајало је свега четири године. Са поразом Независне Државе Хрватске, са обновом Југославије, укинута је Хрватска академија. Убрзо, 1947. поново је обновљен рад Југославенске академије знаности и умјетности. Она није морала бити да мења ни садржај рада ни чланство наслеђено од ХАНУ.

У време Независне државе Хрватске створена је још једна значајна институција: *Хрватска енциклопедија*. Припреме за њено оснивање вршене су још пре Другог светског рата. У току рата издата су четири дебела и лепо опремљена тома. То је био озбиљан подухват рађен са хрватске тачке гледишта. Пет година после другог светског рата, 1950. дошло је до оснивања Југословенског лексикографског завода. На челу тога завода био је књижевник Мирослав Крлежа. Његов заменик био је Мате Ујевић, главни уредник оне ратне *Хрватске енциклопедије*. У новоствореној институцији основна радна снага била је она која је дошла са Матом Ујевићем; она је чинила језгро Крлежине Централне редакције. Централна редакција, преко републичких и покрајинских редакција, водила је лексикографске послове и давала им свој смер и свој печат. Југославенски лексикографски завод, као и ЈАЗУ, под југословенским именом спроводио је хрватски програм. После разбијања Југославије ова институција је променила име: сада се зове Лексикографски завод „Мирослав Крлежа“.

У Загребу је непромењеног имена у 20. веку деловала и трећа институција, Матица Хрватска. И та институција је упочетку имала друго име; кад је основана 1842. звала се Матица илирска. Од 1874. и она је преименована; од тада се зове Матица хрватска. Све три загребачке институције (МХ, ЈАЗУ; ЈЛЗ) мењале су имена. Али све су спроводиле хрватски програм, поготово у области филологије, посебно у области језика и књижевности. Било је ствар тактике како ће се и када те институције звати и како ће се у јавности представљати. Главни њихов став био је: да хрватски језик има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. Дубровачка књижевност је хрватска, јер су Дубровчани римокатолици.

Додуше, име је морала да мења и српска Академија. После другог светског рата, у Титовој Југославији, она је морала је да изостави израз краљевска; преименована је у Српска академија наука и уметности. Све друго је у њој, наизглед, остало исто; остао је исти председник, Александар Белић. Али она је битно морала да промени свој садржај. Не само да више није била краљевска, дакле државна, него она више, у ствари, није ни била самостална институција. Постала је део југословенског академског система, а само је по имену могла да буде српска.

Титова Југославија је по обиму била готово иста као и Прва Југославија. Али ова друга Југославија је била на други начин устројена од претходне. Титовски устројен систем (шест народа, шест република и Србија са две покрајине) тражио је своје. Свака од административних јединица морала је да добије и своју академију. Тако су основане: Македонска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и уметности, Академија наука Босне и Херцеговине. А затим су основане и Академија наука и уметности Косова и Метохије и Војвођанска академија наука и уметности. Практично, свега неколико година пре разбијања Југославије систем академија је био дограђен, а он је био устројен тачно према систему државе.

Питање на које треба обратити пажњу јесте: какав је био однос међу овим академијама? На први поглед оне су самосталне, и једнакоправне. Али није било баш тако. Постоје разлике у начину њиховог именовања, у њиховом статусу, у њиховим програмима.

Неколико академија имало је национална имена; зову се: српска, словеначка, македонска, црногорска. Али те академије су биле националне у случају Словенаца и Македонаца; Српска и Црногорска академија су у основи републичке институције; исти статус је имала и Академија наука Босне и Херцеговине. Академија наука Косова и Метохије и Војвођанска академија наука имале су статус покрајинских институција. Само једна од академија имала је име државе; то је ЈАЗУ. Међутим, она по свом саставу није била југословенска, већ хрватска институција. Али је у постојећем режиму имала пресудан значај у систему југословенских академија.

Да би се овај систем академија схватио, треба обратити пажњу на другу паралелну институцију: на Југословенски лексикографски завод (ЈЛЗ) који је, као и ЈАЗУ, имао седиште у Загребу. ЈЛЗ је имао Централну редакцију и републичке и покрајинске редакције. Тај систем је у потпуности одговарао систему организовања Титовог Савеза комуниста. Ова организација је имала централни комитет Југославије, централне комитете по републикама и покрајинске комитете по покрајинама. Као што у Титовој Југославији није могло да буде битних одступања у политичком животу региона, није могло да буде одступања ни у филолошким пословима. *Југословенски књижевни лексикон* који је издала Матица српска (1972) могао се издати било где у Југославији. Али он је конципиран на основу ставова који су важили у оним трима загребачким институцијама: у Матици хрватској, ЈАЗУ и ЈЛЗ.

Формално, у другој Југославији, није постојала једна централна академија. Али је таква академија незванично постојала. То је била ЈАЗУ. Сви њени филолошки ставови без одступања су спровођени у другим академијама; спровођени су и преко Матице српске. То су они ставови који се тичу идентитета народа, језика, књижевности. Старе српске институције: Матица, Академија и

Српска књижевна задруга морале су да напусте своје филолошке традиције и да прећутно своје програме приклоне програму неформалног центра у Загребу иза којег је стајао моћан Савез Комуниста Југославије.

Лако је разумети став да су се академије основане у Титово време према ЈАЗУ односили као њени огранци. Те академије су и биле прављене да би подупрле Титов систем. Тешко је, међутим, разумети чињеницу да је и Српска академија наука и уметности била претворена у један од огранака ЈАЗУ. А да је она то постала можемо да знамо по томе што је напустила све битне ставове који се тичу народа, језика, књижевности, који су у Српској краљевској академији важили до стварања Прве Југославије и прихватила ставове Југославенске академије. Већ у Југославији краља Александра она је према ЈАЗУ дошла у полувазални однос. У Другој Југославији вазални однос остварен је у потпуности. То се нарочито види у ставовима о српском језику и књижевности. Између ставова СКА и САНУ битне су разлике; између ставова ЈАЗУ и САНУ битних разлика нема.

Војвођанска академија наука и уметности, која је створена у систему Титове Југославије, била је такође у вазалном односу према ЈАЗУ и ЈЛЗ. И она је, као и друге академије, била, у програмском смислу, само један од огранака филолошког центра у Загребу који су чинили ЈАЗУ, ЈЛЗ, и Матица хрватска.

Чему онда, у Титовој Југославији, толико академија, толико академика, толико имена којима се углед подизао? Њихова функција је увек у основи иста: да својим угледом, ауторитетима, делују као нечија продужена рука. Да спроводе, односно да покривају нечију политику, нечије идеје. Тако је, на жалост, било и са члановима САНУ и са члановима ВАНУ. И њихова функција је била: да и они покрију политику и идеје ЈАЗУ и ЈЛЗ, другим речима политику коју је симболизовао Тито. Исту функцију имали су и медији у Србији. Правећи углед угледницима, они су остваривали оно главно: спровођење туђег програма.

Мали број Срба је схватио да су за академике из филолошких струка бирани по правилу они који су спремни да спроводе туђи програм у националним наукама, односно у филологији. То

се најбоље може потврдити на једном примеру. Све до после Другог светског рата није било српских академика који су изостављали дубровачку књижевност из српске књижевности. У Титовој Југославији изостављање дубровачке из српске био је неписани услов да би неко постао српски академик. Исто тако, мали број људи је схватио да националне и регионалне академије треба да имају и неку озбиљну политичку функцију. То је, изгледа, схватио господин Ненад Чанак. Као лидер аутономаштва у Војводини, господин Чанак је дао идеју и предузео све потребне кораке да се поново оснује Војвођанска академија наука и уметности. Учинио је то са нескривеним политичким амбицијама. Изгледа да нико од српских политичких лидера, после разбијања Југославије, није схватио да је главни српски проблем у српским националним институцијама. То јест: да су све српске националне институције, поготово у Титовом периоду, постале огранак оних трију институција из Загреба које мењају имена а не мењају стратегију. И да се ништа у српској судбини не може променити ако се баш ту нешто битно не промени.

То се лепо може видети на примеру ВАНУ и Матице српске. У Милошевићево време ВАНУ је, од самосталне институције, постала огранак САНУ. Тиме је проблем тобоже био решен, јер је укинут један од извора аутономаштва. У ствари, ништа се није променило: Огранак САНУ у Новом Саду, поставши од једне академије (Војвођанске) огранак САНУ, у ствари је само постао огранак једног огранка чији је духовни центар и даље остао у Загребу.

7.

На основу овде изнетих чињеница може се с правом стећи утисак да је српска ситуација у погледу академија веома лоша. Са поновним оснивањем Војвођанске академије наука и уметности („Чанкове Академије“) српска ситуација је у овој области постала још гора. Лоша страна „Чанкове Академије“ у томе је што је она основана са сепаратистичким предзнаком, а не као локална академија, каква би евентуално имала смисла. А од тога је још горе што

је самим тим чином подигнут ауторитет „Медаковићевој Академији“, тј. САНУ, па су Срби у њој почели да траже ослонац, да се према њој односе као да је стварно српска, а не да је, у националним наукама, продужена рука туђег националног програма.

На питање: шта треба учинити да ова Академија постане поново научна и национална институција (што значи стварно академија наука и стварно српска), може се наћи одговор. Он најкраће гласи, не само за Академију, већ и за друге српске националне институције: да оне треба да се ослободе баласта из југословенског периода, посебно Титовог, и да се врате коренима: да обнове српску и своју филолошку традицију. А то практично значи: да се врате својим ставовима о српском језику, српској књижевности и српском народу, српској идеји југословенства. То исто важи и за Матицу српску и за Српску књижевну задругу. Обновљену српску филолошку традицију у тим институцијама морале би да прихвате и друге институције. На том путу обнове ове институције не би морале да крену од самог почетка. Већ десетак година међу Србима је присутан Покрет за обнову србистике у чијем је духу објављено више значајних дела која су темељно припремила повратак коренима.

„СРБИ СУ СЕ ЗАМРСИЛИ“

Поштовани господине Кијук,

Молим Вас да у *Књижевним новинама* објавите ово моје Писмо које сам сачинио као замену за реферат који нисам био у прилици да саопштим на овогодишњем Састанку слависта у Вукове дане, јер је нека „невидљива рука“ учинила да се мој реферат не нађе на програму, иако сам на скуп био позван. Тему сам био благовремено пријавио, па чак и добио потврду да је пријава стигла. Верујем да ће ми *Књижевне новине* омогућити да, у скраћеном облику, изложим основне поставке свога реферата *Стојан Новаковић и стандардизација екавског и ијекавског изговора српског језика*. Реферат осветљава ставове Стојана Новаковића о српском језику који се тичу кључног питања националног опстанка о којем, опет, радо и често говоре наши надахнути песници.

На Преображење 2001. године, примајући Жичку хрисовуљу, академик Матија Бећковић је рекао:

„Замрсити се – један је од хришћанских грехова. А ми Срби смо се, као појединци и као народ, и поред таквих темеља, жилишта, жижа и жишки – толико замрсили да не само што не умемо наћи крај концу, него се често чини да је и цело клупко наше националне судбине испало из наших руку и да се на наше очи котрља низ стрмен времена“.

У објављеном говору (Политика, 25. август 2001), награђени песник није ни покушао да одговори на питање кад и како су се Срби замрсили и како могу да се одмрсе. Додуше, од песника се и не може тражити да одговара на таква питање. На ово питање може да одговори филологија, у чијем домену је истраживање бића националног. Па ипак, хвала Бећковићу што је на замршај упозорио. Његов глас се редовно далеко чује.

Као филолог по струци покушао сам да у неколико својих књига: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995),

Систем српске књижевности (1996), *Срби и њихов језик* (1997), *Српски филолошки програм* (2000) укажем на српски замршај и његове узроке. Један од мојих главних налаза, укратко, гласи: Срби су се замрсили због лажног заклињања у Вука Караџића уз истовремено одступање од његових ставова. Другим речима: они су Вука изневерили када су га прогласили творцем српскохрватског језичког јединства, што он није био. И у томе је њихов, бар што се филологије тиче, највећи грех. Али, нису увек сви Срби изневеравали Вука. Замршај се десио, нажалост, оним Србима који су у 20. веку били на истакнутим и најистакнутијим местима. Имајући то у виду, ја одговарам вршњаку и академику Бећковићу: Нису се сви Срби замрсили и сви не пристајемо да, скрштених руку, слушамо да нам се пророкује пропаст, па ни онда када нам руке свезују и стављају повез преко усана. Срби се могу одмрсити јер су у својој прошлости имали истинољубаца који су српски проблем јасно сагледавали и на чије ставове се и данас можемо ослањати.

Стојан Новаковић као кључни српски филолог

Срби су се озбиљно почели замршивати у време када је Ђуро Даничић, после Вукове смрти, а на позив бискупа Штросмајера, отишао у Загреб за тајника ЈАЗУ. До тога тренутка, хрватоцентрична идеја југословенства, чији је родоначелник био Штросмајер, није међу Србима имала много значајнијих присталица, нити је пак идеја о заједничком језику Срба и Хрвата била шире прихваћена. Више упоришта међу Србима имала је српска идеја југословенства чији су родоначелници били Теодор Павловић и Јован Суботић. По тој српској идеји југословенства, Југо-Славјани су били и Словенци, и Хрвати и Срби и Бугари. Ови, по језику и пореклу блиски словенски народи на Балкану, требало би да теже и неговању заједништва и неговању посебности. Даничићев одлазак у Загреб био је, у односу на те јасне српске идеје, замршујући чинилац. Јер у Загреб није отишао било ко, већ највећи живи српски филолог и свима добро знани наследник Вука Караџића. Тим одласком је била пробијена брана наметању хрватске идеје југосло-

венства по којој су Срби и Хрвати један народ, па чак и један народ са Словенцима. Дошло је до наметања сербокroatистике као филолошке дисциплине која ће се бавити заједничким филолошким темама номиналних истојезичника Срба и Хрвата. Да није било тога Даничићевог одласка, не би било ни сербокroatистике, ни Југославије као српске судбине. То, другим речима, значи: Срби се не би ни нашли у ситуацији да им се судбина толико замрси да испадне да српски језик није онај који је пре тога био, да ни српска књижевност не може постојати у обиму у којем је до тада постојала, па да ни Срби више не буду они који су били.

Потписници *Слова о српском језику* (1998), ни у овом заједничком мемоару ни у другим властитим текстовима, нису први обелоданили да је велики српски филолог Ђуро Даничић шездесетих година 19. века начинио погрешан корак. Схватили су то и неки Даничићеви савременици, међу њима и највећи српски песник онога доба Лаза Костић и највећи филолог у Србији Стојан Новаковић. Лаза Костић је, без имало увијања, у једној дугачкој фусноти у своме делу *Основи лепоте са посебним освртом на српске народне песме*, изнео свој критички став о Даничићевом раду у Загребу као о раду на уништавању идентитета српског језика. Ово Костићево делце, објављено у *Летопису Матице српске* 1880. и штампано тада као сепарат, никада у целини није прештампано. (Поменуто фуснота о Даничићу прештампана је тек у мојој књизи *Срби и њихов језик*. Приштина 1997, Београд 2002).

Стојан Новаковић није тако отворено и директно као Костић реаговао на Даничићев рад у Загребу. Он је био у деликатнијој ситуацији. Био је Даничићев студент, његов фаворит и наследник у Народној библиотеци и на Великој школи; спадао је и у ред Даничићевих блиских пријатеља. Али су Новаковићева реаговања била и добро промишљена и темељна и у основи подударна са Костићевим.

Новаковић је 1877. објавио обимну студију под насловом *Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847. и 1877*. Формални повод да се студија напише био је: тридесет година протеклих од знамените 1847. године када је Даничић објавио своју књижицу *Рат за српски језик и правопис*. То је чувени

Даничићев текст у којем је 22. годишњи филолог јасно и недвосмислено подржао Вука. Пишући тридесет година касније свој текст, Стојан Новаковић је подсећао свога учитеља и претходника, али и публику, за шта се то Даничић некад борио. Он се борио за српски језик и правопис. „Али борба за књижевни језик српски, или боље за основу, на којој га ваља градити и правила му постављати, наставља се управо у личном животу Даничићеву све до 1865, или до одласка његова из Београда у Загреб“, каже у том тексту Новаковић. (*Стојан Новаковић и филолошка критика*, Београд-Нови Сад, 1975, стр. 150). Новаковић је јасно видео када је у Даничићевој биографији дошло до преокрета. За тај преокрет је доста неубедљиво оптуживао србијанску средину, али је дао и довољно елемената да су Даничића у Загреб одвели материјални интереси. О преокрету у раду свога претходника после промене средине, Новаковић је на обазрив начин изнео доста резерви које се више могу схватити из контекста. А ако би се цео овај сложени текст схватио као семантички гест, он би се могао изразити једном сложеном реченицом: Добро је било док је Даничић следио Вука; није добро урадио што је отишао у Загреб!

Друго релевантно Новаковићево реаговање наступило је десетак година касније. То је била његова академска беседа у новооснованој (1886) Српској краљевској академији. Ова највиша српска национална институција настала је када су најодговорнији људи у Србији, међу њима и Новаковић, схватили да институција која је у Загребу основана под именом Југославенска академија знаности и умјетности није, и стварно, југословенска већ првенствено хрватска и да она има усконационални хрватски програм под југословенским именом. Српска краљевска академија учинила је убрзо после оснивања два важна потеза: обележила је две важне годишњице: Гундулићеву и Вукову.

Академик Матија Бан, римокатолик по вероисповести а Дубровчанин по рођењу, у својој академској беседи поводом 300. годишњице рођења Ивана Гундулића, јасно је изразио став своје средине да је Гундулић велики српски песник и да је највиши израз римокатоличког дела српског народа. Том беседом су потврђене и тезе слависта 19. века, и Вука Карацића и Стојана Новако-

вића, како о Гундулићу тако и о дубровачкој књижевности у целини.

Обимна беседа Стојана Новаковића је, као и беседа Матије Бана, објављена у посебној свесци Гласа СКА. Она носи посвету која гласи: „Бесамртно српском спомену ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА, великога учитеља српске писмености а српске народности ненадмашнога знаоца, о стогодишњици његова рођења, нека је у највећој скромности посвећена ова посланица“. У овој беседи, посвећеној Вуку, Новаковић је веома прецизно изнео свој став о српском народном и српском књижевном језику. За тај став најкраће би се могло рећи да је вуковски. Од Вука је Новаковић понегде одступао само у нијансама. Изразитије него икад раније, Новаковићеви ставови о српском језику су овога пута и јасно и наглашено различити од Даничићевих. По њему је језик заједнички Србима и Хрватима по томе што су Хрвати у време илирског покрета прихватили српски језик источнохерцеговачког наречја за свој књижевни језик. Та чињеница, међутим, не мења етничко порекло тога језика; зато га Новаковић стално и назива његовим етничким именом: српски. Као ни код Вука, ни код Новаковића се не може наћи да је он икад свој језик назвао српскохрватским, односно хрватским или српским. За њега је тај језик само српски, иако се Хрвати њиме служе. (Као што је енглески језик енглески, па макар се цео свет њиме служио!).

У Новаковићевој беседи постоје нијансе разлика у односу на Вуково схватање српског књижевног језика. Вук је, укратко, сматрао да Срби треба да изаберу јужно наречје (ијекавски) за свој књижевни језик али могу да пишу и на друга два наречја (екавском и икавском). Овај Вуков став уграђен је у бечки Књижевни договор који се, сасвим јасно, тиче само популације која говори штокавски и која чини један народ. Новаковић је, као и други, запазио да Срби, углавном, ретко пишу икавски. Отуда је он заузео став да екавско и ијекавско наречје чине стандардни српски језик. Али је при том указао и да се та два дијалекта, у ствари, разликују само по изговору једног јединог гласа: гласа јат. „Нек се, дакле, за сад изједначи све друго осим изговора, и нек само изговор остане – *неизједначен*“, каже он (1888:64). Нетачне су интерпретације по

којима је Новаковић у тој беседи екавски прогласио за српски књижевни стандард. Те интерпретације су усмерене ка томе да Новаковића представе као неку врсту претече оних филолога који настоје да бивши српскохрватски поделе тако да екавица буде српска, а ијекавица хрватска. Од тога је тачно само то да је он сам писао екавски (за разлику од Даничића који је, иако Новосађанин, писао ијекавски) и да је сматрао да је природно да Срби из екавских крајева пишу екавицом. Новаковић је ијекавицу сматрао, такође, српским књижевним језиком. Тај Новаковићев став значи: ијекавица и екавица су варијанте српског језика које се међу собом разликују само изговором једнога слова, некадашњег јата. Тај став није имао само ускостручну позадину; имао је и политичку. Био је одговор на испољене амбиције да се онај хрватски или српски, како га је називао Штросмајер још пре оснивања ЈАЗУ, подели по линији: екавица – српска; ијекавица – хрватска. Та опасност је после Даничићевог преименовања српског језика постала реална. Један Новаковићев савременик, Јован Живановић, такође Вуков следбеник, износио је и ставове да Срби, ако хоће да сачувају свој језик, треба сви да пишу ијекавски; зато је он, иако рођен у Сремским Карловцима, доследно писао Вуковом ијекавицом. Новаковић је, међутим, нашао прихватљивију формулу по којој су и екавица и ијекавица српски језички стандард. Ту формулу је у књизи *Српски народ и његов језик* (1971) заступао и Павле Ивић. На Другом конгресу српских интелектуалаца (1994), међутим, он је од тога става одустао, али Конгрес није подржао његов предлог да се само екавица прогласи за српски језички стандард. Тако је старо Новаковићево решење и данас најшире прихваћено. Има изгледа и да трајно тако остане.

У складу са овим ставом о екавском и ијекавском изговору као српском језичком стандарду, био је и Новаковићев предлог, изнесен у истој беседи, да Српска краљевска академија почне да ради на *Речнику српског књижевног и народног језика*. Концепцију тога речника он је опширно образлагао поредећи га, бираним речима и аргументима, са *Рјечником хрватског или српског језика*, чија је прва свеска изашла, под Даничићевим уредништвом, свега шест година раније. И овај Новаковићев гест био је речит.

Он је значао: Српска краљевска академија треба да следи Вука, а не Даничића. А то је, другим речима, значило: да Срби свој језик и речник свога језика не треба да мешају са речником хрватског језика. У Српској краљевској академији 1893. Новаковићева идеја је прихваћена; на пројекту, који је имао радни наслов *Српски речник* (исто као и Вуков), радило се деценијама. Огледна свеска тога речника појавила се педесет година касније, 1944, у Недићевој Србији. На почетку Титове ере, међутим, наметнута је друга концепција. На основу материјала који је сакупљан равно 60. година, Белић је 1953. објавио публикацију чији је наслов: *Огледна свеска Речника српскохрватског језика по грађи Српске Академије наука*. Потом је следио Новосадски договор 1954. који је ово преименовање српског језика потврдио потписима многих филолога и књижевника. Године 1959. изашао је први том овог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* са Белићевим уводом у којем је углавном коректно изнет његов историјат, као и чињенице о његовом преименовању. Године 1996. изашао је и 15. том овог Речника. На промоцији тога тома академик Павле Ивић учинио је нешто некоректно: забашурио је истину о природи Новаковићеве иницијативе и о имену језика и имену речника. То се види из његовог текста који је Политика објавила 15. фебруара 1997. Изговореним текстом академик Ивић је сугерирао став да САНУ следи линију Новаковићеву и Српске краљевске академије у погледу карактера и имена Академијиног речника. Обећао је да ће се на овом речнику радити још тридесетак година и да речник ни даље неће мењати име. Шта то значи? Већина Срба ће и данас и убудуће свој језик звати српски, а највиша српска научна институција зваће га српскохрватски! Ивић је све то учинио са позивањем на Новаковића, а супротно ставовима Новаковића. Ја сам пропустио да у књигу *Срби и њихов језик* (1997) унесем и текстове Стојана Новаковића. Овим указујем на тај пропуст који је исправљен у другом издању књиге (2000).

Како су се, кад и где, после Даничића, Срби замрсивали

На Даничићев одлазак у Загреб и на тамошњи рад гледало се позитивно у периоду постојања југословенске државе (1918-1991). То гледиште је било неопходно и за одржавање тезе о заједничком језику Срба и Хрвата. Веровало се да је то главни адут опстанка те државе, а показало се да је то био разлог њене пропасти. Лингвисти су много шта морали и да превиде и да прећуте да би у позитивном светлу приказали политику која се спроводила преко Даничића и његових следбеника међу Србима. На жалост, наставили су тако да чине и када је Југославија већ била разбијена. А како изгледају уштивавања која се тичу Даничића може да илуструје текст данас најгласовитијег живог српског лингвисте Милке Ивић, који је објављен под насловом *Подесећање на Ђура Даничића* у Летопису Матице српске (јануар-фебруар 2001). Текст почиње овако:

„Када се говори о данашњем књижевном језику, обично се истичу заслуге Вука Караџића, тако да се не види јасно део који има у пуној победи Вукових начела Ђура Даничић. Међутим, Даничићеве су заслуге и ту огромне, тако да би се могло рећи да тек *Вук и Даничић чине целину*“ (курзив је мој, М. И.). Ту је оцену изрекао Александар Белић, почетком друге деценије претходнога века, у тексту с насловом *Ђура Даничић* и поднасловом „уз четрдесету облетницу смрти његове“.

Белићев став, који с одобравањем наводи академик Милка Ивић, није неистинит. Али је нешто горе од тога: он је полуистинит. Вук и Даничић су чинили целину док је Вук правио реформу српског језика и правописа, а аутор *Рата за српски језик и правопис* (1847) га подржавао, или кад је Вук радио *Српски рјечник* (1852) а Даничић му помагао. Скоро сва Даничићева дела до његовог кобног одласка у Загреб прављена су у Вуковом духу, потврда су Вукових ставова и начела. То се посебно може рећи за *Малу српску граматику* (1852), *Српску синтаксу* (1858), или за *Разлике српског и хрватског језика* (1858). Тада је Даничић знао и ко су Срби, и који је њихов језик и која је њихова књижевност.

Утицајни српски лингвисти Александар Белић и Милка Ивић говоре и творе криво кад протежу став о истоветности Вука

и Даничића и после Даничићевог одласка у Загреб. Даничић је после тога одласка направио заокрет и сасвим се одвојио од Вука. Само они са копреном на очима могу тврдити да су исто Вуков *Српски рјечник* (1818, 1852) и Даничићев *Рјечник хрватскога или српскога језика* (прва свеска коју је Даничић уредио изашла је 1882). И Даничић је, пре одласка у Загреб, као и Вук, разликовао српски језик од хрватског језика. Никад Вук Карацић није прихватио став да Срби и Хрвати имају један језик, нити је он икад прихватао Штросмајерову идеју југословенства, па се, по Вуку, никад и не би направила Југославија онаква каква је она била. Вук изричито није хтео да се меша у државну политику која се тичала Аустрије. Али ако би се, по њему, правила природна државна заједница, онда би она била заједница популације која говори штокавски. Он је сматрао да су сви штокавци Срби, без обзира што их има три вере и од тога става није одступао. Са разумевањем је гледао на отпоре оних истојезичника који неће одмах да прихвате да се називају Србима, па је остављао наду за будућност.

После одласка у Загреб, Даничић је, међутим, прихватио тезе нове средине, које су несагласне са Вуковим ставовима. А то су пре свега тезе: да су Срби и Хрвати један народ и да имају један језик. Данас је посве јасно да су те тезе водиле ка претапању знатног дела српске популације (Срба римокатолика) у Хрвате и преименовању српског језика у српскохрватски, односно у још гору варијанту по којој је српски језик у ствари хрватски или српски. То је био први крупнији замршај. Он је поставио основе свега српског замрсивања на језичком терену на којем ће се као народи прво идентификовати Срби и Хрвати, а касније и Црногорци и Муслимани. То, другим речима, значи да је Даничић омогућио да се створе филолошке претпоставке којима се нарушава идентитет и српског језика и српског народа.

Други замршај је дошао такође од филолога који су прихватили хрватску идеју југословенства. Међу њима је у југословенском периоду пресудну улогу одиграо Александар Белић. И Белић је до Првог светског рата свој језик називао српским и разликовао је шта је у „општесрпском језику“ српско (штокавски) а шта хрватско (чакавски). У току Првог светског рата, међутим, он је

прихватио Јагићеву тезу да Срби и Хрвати имају исти језик (састављен од три различита наречја: штокавског, чакавског и кајкавског, што је нонсенс), који је од тада скоро доследно звао српскохрватски. После Другог светског рата, као језички тумач хрватске идеје југословенства, отишао је и корак даље: буквално је измислио да је нико други него Вук Карацић *Ујединилац Срба и Хрвата у заједничком језику*. Управо тако се зове један текст Александра Белића из 1947. године који је прештампан у мојој књизи-хрестоматији *Срби и њихов језик* (1997). Пошто је у истој књизи објављено више кључних Вукових текстова, њен читалац лако може закључити да је чувени Белић фалсификовао Вука.

Трећи замршај долази од садашњих првака у националним институцијама који су се у југословенском периоду определили да наставе линију Даничић-Белић. Међу њима је посебну потврду тој линији дао Павле Ивић. Следбеници линије Даничић-Белић-Ивић бране је као гарант властитог научног достојанства. Нека се само у ту линију не дира, а свеједно им је шта ће бити са судбином српског језика. Има их који су спремни да до последњег Србина бране тезу о томе да је српски језик, у ствари, српскохрватски. Бране га аргументом да иза таквог става стоје велики Даничић, велики Белић и велики Ивић. Као да су ови били у свему безгрешни.

У септембру 2001, одмах после скупа слависта, одржан је и међународни скуп о Павлу Ивићу уз учешће преко стотину филолога из земље и света. За овај скуп нисам ни добио позив. Формални разлог што се тако десило могао би да буде став да је то био скуп лингвиста, а ја нисам лингвиста, па према томе немам потребне квалификације да учествујем на једном таквом скупу. Павле Ивић стварно јесте по превасходству лингвиста. Али он је и писац једне књиге, најпопуларније и најважније коју је написао: *Српски народ и његов језик* (1971). Питање којим се он у тој књизи бавио већ се не може сместити само у област лингвистике, већ у оквиру једне шире дисциплине: филологије. А за ту дисциплину ја, као доктор филолошких наука, имам и формалне квалификације. Али имам и стварне: у петнаестак објављених књига бавио сам

и књижевношћу и језиком, али и семиологијом. А већ тридесетак година на Филозофском факултету у Новом Саду предајем методологију проучавања књижевности, што значи једну врсту логику. Па тако, не само да сам квалификован да расправљам о питањима идентитета српског језика и књижевности, већ спадам међу универзитетске раднике и формално најквалификованије за расправу о том питању. Оно због чега је требало да будем присутан на научном симпозијуму о Павлу Ивићу јесте моја књига *Срби и њихов језик* која на Ивићеву подсећа не само насловом, већ је са њом повезана и заједничком темом. У њој се Ивић готово нигде поименце не критикује, али је она имплицитно полемичка у односу на његову књигу. Књига *Срби и њихов језик* има 485 страна од којих мој текст заузима само око 120 страна. Остало су текстови наших и страних аутора који се тичу српског језика. Читалац је могао непосредно да суочи моје ставове са текстовима других аутора у књизи, што у Ивићевој књизи практично није могао. Академик Пале Ивић и ја имали смо различите „кључеве“ за решење истог проблема. Ивић је, кратко речено, проблему идентитета језика којим говори српски народ прилазио са тачке гледишта сербокроатистике; у мојој књизи том питању се приступа са тачке гледишта србистике. Резултати наших виђења су несагласни. Да је организатор скупа хтео да дође до истине о језику којим говори српски народ, он би допустио да се суоче различита гледишта. Од дела лингвисте Ивића имало би много шта да остане, а оно што је за одбацивање било би одбачено. На жалост, из програма скупа види се да је организатор имао не научни, већ превасходно реторички циљ: да се Ивић још једном прослави и да се, самим тим, оснаже и његови неприхватљиви ставови. Међу њима и главни: да је српски језик у ствари српскохрватски.

Она “невидљива рука” која је изоставила мој реферат из програма Међународног славистичког центра знала је шта ради: није дозволила да се на било који начин отвори питање ваљаности линије Даничић-Белић-Ивић. Ради тога ће бити ућуткани не само Петар Милосављевић, већ и Стојан Новаковић, па и сам Вук Карачић, који би преко мене могли да проговоре. Отуда није тешко

закључити у којој се кући (или у којим се кућама) Србима данас и овде замршују конци. То би могао да зна, када би хтео, и академик Матија Бећковић.

Крупне грешке су почињене у српској филологији и њих је требало исправити. Неисправљене грешке претварају се у грех који оптерећује генерације и тешко се окајава. Не можемо се понашати као да се у историји није десило оно што се десило и не можемо одбијати да откријемо истину да нисмо увек били на правом путу. Сликаом Вука Карацића која стоји као икона у учионицама српских школа, Вуковим сабором и наградама не смемо прикривати тужну истину да смо ми изневерили српску филолошку традицију замењујући србистику сербокроатистиком. Све док на нашим универзитетима не буду постојале катедре за србистику, а поред њих и лекторати за хрватски језик (онај и онакав каквог га је Вук видео и идентификовао) ми нећемо исправити грешке и нећемо изаћи на прави пут, нећемо и не можемо се одморсити.

Две стратегије које се тичу идентитета српског језика

У нашем окружењу нису се замрсили ни Мађари, ни Румуни, ни Бугари, ни Шиптари, ни Италијани, ни Грци, ни Словаци, ни Чеси, ни Немци. Сви ти народи имају своје језике који их идентификују као народе и разликују их од других народа. Замрсили су се Срби јер неки од њихових филолога, поготово неки од лингвиста, којима су додељене најважније историјске улоге, нису те улоге одиграли како треба, у духу научне и Божије истине.

Ситуација, међутим, ни за Србе неће бити безизлазна, ако најодговорнији међу њима схвате да су се, у досадашњем развијању сазнања о српском језику, сукобиле две научне парадигме и, истовремено, две стратегије:

Једну су установили први слависти, затим Вук, па Лаза Костић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић. По тој стратегији, и Срби, као и други народи, имају свој језик који негују и о којем се старају.

Другу стратегију су наметнули илирци, па Јагић, Даничић, а затим Белић и Ивић. По тој стратегији српски језик је заједнички

прво Србима и Хрватима (а касније и Црногорцима и Муслиманима као новим нацијама) и он се може и треба га рашчинити на онолико делова колико има потенцијалних титулара.

Шта Срби могу да очекују од стратегије: Вук-Новаковић-Стојановић? Могу да рачунају да ће имати: српске речнике (односно речнике српског језика), српске граматике, српске народне песме, српску књижевност, свест о целовитости српског народа, дакле све оно што под својим именима имају други народи који се нису замрсили.

Шта Србе чека под влашћу стратегије: Јагић-Даничић-Белић-Ивић? Оно што већ имају а можда и мање од тога: да не знају ни ко су, ни који је њихов језик, ни која је њихова књижевност, дакле, да остану у трајно замршеном стању са перспективом да нестану.

Предајем већ три деценије студентима и држим јавна предавања. Моји слушаоци су најчешће Срби и најчешће млади. По правилу су веома способни да расуђују. На питање: коју би од две стратегије они изабрали, са пуном извесношћу одговарам: ону вуковску.

На питање: зашто таква стратегија међу Србима ипак није доминантна? – Мој одговор је: зато што је истинска вуковска парадигма протерана из научне свести и система образовања у Срба и зато што онима који то виде и другачије мисле од владајућег интелектуалног естаблишмента није омогућен равноправан дијалог, како јуче тако и данас (и поред заклињања у демократију) а питање је да ли ће и убудуће бити друкчије. Последњи Међународни скуп слависта у Вукове дане није прва прилика да ми се не да реч или да се моји реферати изостављају из научних зборника са симпозијума на којима сам учествовао. (О томе има трага у мојој књизи *Српски филолошки програм*).

Има ли излаза? Биће излаза ако они од Срба који имају моћ, промене наметнуту парадигму и уместо јагићевске обнове вуковску (али аутентично вуковску). Ту моћ имају српска држава, Српска православна црква, српске националне институције, имају је

истакнути појединци. Остаје отворено питање како ће они ту моћ употребити у овој ствари.

Моћ имате и Ви, господине Кијук, јер и Ви можете да ми ускратите реч уз неко образложење или без икаквог образложења. Колико из Вашег листа видим, не ускраћујете реч ни мени ни онима који мисле другачије од мене. Из тога закључујем да своју моћ не злоупотребљавате. Та Ваша уређивачка пракса охрабрује и улива наде да ће се, кроз дијалог, понешто битно код нас размрсити на интелектуалном плану. Наравно, ако дијалог није ради дијалога него ради спознаје и исправљања грешака и окајања грехова.

С поштовањем,

Ваш Петар Милосављевић

У Новом Саду, 30. септембра 2001.

Напомена: Било би можда добро да се уз овај текст објави и моје реаговање на појаву 15. тома *Речника српскохрватског језика*, који је објављен 1997. у Новосадском Дневнику, а има само 1,5 страницу. Овај текст је прештампан у књизи *Српски филолошки програм*.

РЕЧНИК ЧИЈЕГ ЈЕЗИКА?

У Културном додатку листа Дневник од 11. јуна 1997. Године објављен је чланак г. Васе Павковића под насловом Велики Академијин речник и са поднасловом „Уз појаву XV тома Речника српскохрватског књижевног и народног језика“. Прва реченица тог чланка гласи: Пре нешто више од једног века на иницијативу Стојана Новаковића почели су припремни радови за израду *Речника савременог српскохрватског књижевног и народног језика*.

На жалост, информација угледног књижевника и сарадника на Академијином „Речнику“ није тачна. Из *Увода* у први том овог речника (1959), који је потписао Александар Белић, може се сазнати следеће: иницијативу за рад на речнику дао је Стојан Новаковић 1887. приликом прославе стогодишњице рођења Вука Караџића; та

иницијатива је објављена 1888; речник на којем се радило звао се речник српског (а не српскохрватског) језика. Посао на скупљању грађе за тај српски, а не српскохрватски речник трајао је до Другог светског рата. Године 1944. изишла је огледна свеска под насловом *Српска краљевска академија. Речник српског књижевног и народног језика*. Године 1947. при Српској академији наука основан је Институт за српски језик са Белићем на челу. А тек 1953. штампана је *Огледна свеска Речника српскохрватског језика по грађи Српске академије наука*.

Из Белићевог текста није тешко схватити да је иницијатива Стојана Новаковића да се при Академији ради на речнику српског језика била на линији традиције Вука Караџића, који је два пута штампао *Српски рјечник* (1818. и 1852); затим, да није прихваћена примедба водећег хрватског филолога Томе Маретића (1913) да у називу речника треба да стоји и име хрватско, односно да се између два светска рата није удовољавало Белићевим настојањима у истом смеру (тј. да се речник српског језика представи као речник српскохрватског језика). Из Белићевог *Увода* такође се јасно види да је име српског језика у Академијином речнику промењено тек 1953. и да је његово преименовање у српскохрватски било на линији залагања Маретић – Белић, а не на линији Вук – Новаковић.

Господин Павковић, на жалост, не сноси искључиву одговорност што криво информише јавност о „великом Академијином речнику“. Приликом објављивања 15. тома *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1996) и други су, слично њему, подсећали на „познату“ иницијативу Стојана Новаковића или на „познату“ историју настајања речника. Тако се стварао општи утисак да се рад на великом Академијином речнику одвија у духу српске филолошке традиције. Подаци садржани у Белићевом *Уводу* потврђују да то није тако и да је интенција Стојана Новаковића напуштена у корист Маретићеве, тј. да је у самој САНУ у изради речника напуштена српска филолошка традиција у корист хрватске са свим последицама које такво понашање може да има.

(Дневник, Нови Сад, 17. јуна 1997.)

ЗА ИСТИНУ О ШАФАРИКУ

Са именом Павела Јозефа Шафарика први пут сам се сreo као ученик гимназије „Светозар Марковић“, која је 50-тих година 20. века, заједно са гимназијом „Јован Јовановић Змај“, била смештена у здању које је подигао барон Милош Бајић на самом почетку 20 века. Обе гимназије следиле су традицију Српске православне гимназије која је у Новом Саду основана 1810. године. На најистакнутијем месту у згради гимназије, која је сада само „Змајева“, стоји плоча, постављена 1928. године, посвећена Шафарiku, једном од њених најистакнутијих директора и професора (1819-1833).

Шафарика сам први пут читао тек почетком деведесетих година 20. века, кад сам радио на пројекту *Историје српске књижевности*. Већ више година сам у то време био редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду. Кад сам држао истоимени курс на постдипломским студијама, питао сам моје студенте постдипломце којима сам предавао о историјама српске књижевности: да ли им је ко током студија говорио о Шафарiku. Одговор је: нико. Да ли су икада на испиту добили питање о Шафарiku? Одговор је: никад. Закључио сам да не радимо добро. Тек од читања Шафарика почео сам као озбиљан проблем да схватам и Вука Караџића, и славистику као дисциплину, и питање идентитета српске књижевности и српског језика.

Зашто је Шафарик кључно име за схватање Вука Караџића? Све до разбијања Југославије мислио сам онако како сам научио од мојих професора: да је Вук имао неку чудну идеју о томе да постоје Срби три закона: закона грчкога, римскога и турскога. Био сам, међутим, поколебан у томе кад сам први пут, у преведеној Копитаревој књизи под насловом *Serbica* (1984, приредио Јоже Погачник, издавач Матица српска) видео да је пре Вука и тај словеначки филолог мислио исто. Али праву потврду о томе да је Вук мислио у духу свога времена добио сам са читањем Шафари-

кових књига, посебно оне која се зове *Serbische Lesekörner*, а која се преводи као *Српска читанка* или још тачније као *Српски пабирци*. После сам ово сазнање проверио и код Добровског и Миклошића и других; вратио сам се Доситеју. Мој став је сада овакав. Вукова теза о Србима трију вера није нека његова ексклузивна теза, и није нека његова заблуда, како се понекад говорило. Вукова теза је општеевропска; она је у његово време важила за све европске народе, и за те исте народе важи и данас, сем за нас који говоримо језиком којим ја пишем овај текст и који смо спали на то да нам се други европски народи подсмевају. Читао сам негде у то време у новинама како се стручњаци из Немачке, Аустрије и Швајцарске договарају о заједничком правопису немачког језика. То је била најбоља потврда става да народи који живе у три државе а говоре немачким језиком чине једну целину без обзира на државност коју имају и без обзира на неколико вера (католици, протестанти, калвинисти, секте) које исповедају.

С друге стране, Шафарик је и кључни сведок о томе како се некад схватала дубровачка књижевност. Доследно његовом ставу да је она писана на српском језику проистиче и његов став да је она део српске књижевности. И он је у томе потпуно сагласан са осталим европским и словенским славистима и са Вуком. Тачније: такве ставове он је, у духу славистике свога доба, изрицао упоредо са Вуком.

Затим: Шафарик је кључни сведок и за то како треба схватити изразе Илир и илирски. По њему се тај израз превасходно односи на Србе, а тек затим на друге Јужне Словене, односно на Словенце и Хрвате. То је важно због тога што је он такве ставове изрицао пре и после појаве илирског покрета. Он је, на пример, сматрао да је Гај био хрватски писац док је писао на кајкавском, који је, за њега, био исто што и хрватски језик; кад је Гај почео да пише на илирском, тј. на српском језику, тј. кад је постао илирски писац, он је, по Шафарику, постао српски писац. Тек помоћу Шафарика схватио сам каква нам је велика штета учињена у време илирског покрета, а посебно неадекватном интерпретацијом тога покрета.

О Шафарику је 1961, поводом стоте годишњице његове смрти, у Матици српској одржан симпозијум. На симпозијуму се говорило о разним темама, али се ништа битно није рекло о Шафариковим кључним ставовима о српском језику и књижевности. Отуда је испало да сам на мојој Катедри, која се од 1954. до 1966. звала Катедра за за југословенску књижевност, па Катедра за југословенске књижевности, а од 1992. Катедра за српску књижевност и језик, управо ја први држао предавања о Шафарику, макар само на постдипломским студијама.

Читање Шафарика, упознавање са Шафариковим делом, учинило је да боље схватим проблем српске књижевности и српског језика. Непосредна последица тога било је стварање едиције *Историје српске књижевности* коју од 1992. настојим да објавим. Од десет књига те едиције прве две књиге су Шафарикове. Предвиђено је да у њима буде објављено све битно што је он написао о српској књижевности. Уз додатке састављене од његових краћих текстова и текстова других аутора, оне су давале основни кључ за схватање српске књижевности и српског језика. Подаци о томе шта је од Шафарика требало превести дати су у тексту *Предлог за едицију „Историје српске књижевности“* који је објављен на почетку моје књиге *Систем српске књижевности* (1996, 2000).

Ко хоће да схвати да је код Срба у 20. веку дошло до појачаног интересовања за Шафарика, мораће ту чињеницу да веже и за моје име. А да је тако, могу да посведоче бар три моје књиге: *Систем српске књижевности*, *Срби и њихов језик* (1997, 2001) и *Увод у србистику* (2002, 2003). У тим књигама Шафарик је један од главних јунака.

Било је сасвим природно што сам управо ја иницирао да се на Филозофском факултету у Новом Саду организује симпозијум поводом 200. годишњице рођења Шафарика (1795-1861). Моја иницијатива је прихваћена, симпозијум је одржан, о скупу се појавио зборник радова. Али да све није учињено како треба показује моје писмо које је, после свега, упућено секретару Матице српске и декану Филозофског факултета. То писмо овде доносим у целости. Оно гласи:

Проф. др Петар Милосављевић
Катедра за српску књижевност и језик
Филозофски факултет – Нови Сад

МР ДРАГАН СТАНИЋ, секретар Матице српске
ДР ТОМИСЛАВ БЕКИЋ,
декан Филозофског факултета у Новом Саду

Поштована господо,

У име Матице српске и Филозофског факултета у Новом Саду, као издавача, потписали сте публикацију која се недавно појавила под насловом *Павел Јозеф Шафарику, живот и дело. Зборник радова са скупа у Матици српској, Филозофском факултету и Гимназији „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду 23-24. новембра 1995.* Ова публикација пружа лажну слику о скупу о којем је реч, односно о симпозијуму о Шафарику. Пошто се ради о грешци са далекосежним научним, просветно-педагошким и културно-политичким последицама, упућујем вам своје примедбе и предлажем да се грешка исправи.

У Зборнику је објављено осамнаест реферата, а у уводном тексту у публикацији стоји да је на скупу о Шафарику поднето деветнаест реферата. Једини реферат који није уврштен у публикацију је мој. Из уводног образложења види се да сам реферат пријавио али не и да сам са њим учествовао на скупу.

У Зборнику се не помиње изостављени реферат – баш као и да није био поднесен. Уколико се изостављање желело правдати чињеницом да је мој рад о Шафарику већ био објављен на другом месту, научна коректност је захтевала да се наведу подаци о теми реферата и библиографски податак о публикацији у којој је мој текст штампан. Осим тога, ово образложење није могло бити са правом коришћено за изостављање мога реферата пошто текст који сам објавио о Шафарику у својој књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996, трећа књига у библиотеци *Светилиник* Народне и универзитетске библиотеке) није истоветан са текстом мога реферата. Реферат је садржао и неке предлоге које сам упутио скупу у Новом Саду а које сматрам значајним.

Тиме што ми је реферат изостављен из Зборника а моје учешће на скупу прећутано, лично сам оштећен. Био сам не само активни учесник него и иницијатор одржавања симпозијума о Шафарику: у децембру 1994. упутио сам писмо декану и продекану за наставу

Филозофског факултета са предлогом да се овакав симпозијум одржи. Када сам држао реферат, скупу је председавао декан проф. др Томислав Бекић, а поводом мог реферата вођена је жива дискусија.

Ако бих преко тога што је прећутано моје учешће на симпозијуму и могао да пређем ћутке, постоје далеко крупнији разлози за ово моје реаговање и протест. Штета није причињена само мени него и Шафарику. Тема мога реферата била је: *Шафарик о српској књижевности*. То је био једини реферат који је говорио о Шафариковом схватању српског језика и српске књижевности у целини и о његовим разликовањима српске и хрватске књижевности и српског и хрватског језика. У реферату се показује да су Шафарик и Вук Карацић деловали у истом духу и да су Шафарикови погледи на српски језик и књижевност најближи Вуковим ставовима изложеним у чланку *Срби сви и свуда*. То питање је не само од превасходне важности за српску и словенску филолошку традицију него и од интереса за данашње обнављање целовитости српске књижевности и језика. Изостављањем ове теме осиромашен је смисао присуства Шафариковог дела у нашем времену и умањен његов значај за српску културу, што ни у којем случају нису смеле бити интенције скупа о Шафарику у Новом Саду 1995. године. Па ипак, то се догодило.

Дезинформацијом која је пласирана у Зборнику вештачки се прикрива проблем несклада у схватању српске књижевности у прошлости и данас. Ја сам дипломирао 1964. године на Филозофском факултету у Новом Саду, на Групи за југословенску књижевност. Сви тадашњи студенти *југословенске* књижевности могли су стећи јасно сазнање и уверење да српска књижевност, као део југословенске књижевности, има ова четири саставна дела: народну књижевност, стару књижевност, средњу (дубровачку) и нову књижевност, отприлике онако како су ту књижевност видели на почетку двадесетог века историчари књижевности Павле Поповић и Јован Скерлић наслањајући се на деветнаестовековну филолошку традицију, па и на Шафарика. Студентима који данас студирају на Групи за *српску* књижевност, према важећем наставном плану Групе, сугерира се да постоји само нова српска књижевност, односно да књижевност која се може назвати српском постоји тек од 18. века. У важећем наставном програму избегнуто је да се каже да се као део српске књижевности изучавају и народна књижевност, средњевековна књижевност и књижевност ренесансе и барока, односно да је дубровачка књижевност и део српске књижевности. Око ових питања ни Шафарик, као ни Вук Карацић, није имао дилеме и његов

став о томе да српска књижевност има све овде наведене делове био је јасан, као и његови погледи на разлике српског и хрватског језика.

Од 1971. године радим на Филозофском факултету у Новом Саду и није ми познато да су икад и игде, путем научне елаборације, српски или страни слависти доказали да из српске књижевности треба одузети читаве делове (стару, народну, дубровачку), односно да је треба скратити и сузити, у односу на оно како је до тада била представљана. У овом тренутку око милион и по младих људи у Србији слуша наставу из српског језика и српске и других књижевности. Такорећи до јуче, сви програми по којима се настава за њих изводи, морали су бити усклађени са ставовима (заједничког) лексикографског и филолошког центра у Загребу. То усклађивање је у тоталитарном систему чињено арбитарно, насилнички, без научног образложења и верификације, кадровским и другим потезима, другим речима „испод жита“. Тако смо дошли у ситуацију да је српска књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду за неколико деценија битно променила свој статус, обим и садржај, а да о томе није било никакве јавне научне дискусије. А та скраћивања и сакаћења српске књижевности покривају се именом и друштвеном позицијом наших најважнијих институција у овој области у Новом Саду.

Како се ове ствари изводе види се и на примеру овог Зборника. Његови приређивачи су прихватили да славе и да изучавају Шафарика, али нису презали од тога да прикрију његове ставове. Шафарик је кључни сведок како се у првој половини 19. века, међу страним славистима, схватао српски језик и српска књижевност у систему словенских језика и књижевности. Мој реферат се завршава предлогом да српске институције издају све што је он написао о Србима и да му се подигне споменик у универзитетском центру у Новом Саду. Не сматрам случајном чињеницом или простом небрижљивошћу то што Шафарик после 1850. готово да није превођен на српски језик. Бугари су још крајем прошлог века превели његову *Историју јужнословенских књижевности*. Срби то никада нису учинили иако су они имали највише интереса да то учине. Онима који су радили на припреми терена за оно што се десило сто година после Шафарика и чему смо данас сведоци, за стварање вештачког дисконтинуитета у развоју српске књижевности, за њено цепање и сужавање, Шафарикови ставови нису ишли на руку и они су нашли начина да он буде потиснут. Управо тако се приступило и при састављању овог Зборника. Изостављен је текст који говори о

ономе што је, код Шафарика, за Србе најважније: какве погледе је он имао на Србе разних вера и како је српски језик и књижевност схватао у односу на друге словенске, а посебно јужнословенске језике и књижевности. Ако се није могао избећи симпозијум о Шафарику, могла се, изостављањем једног реферата, односно једне теме, али централне, прикрити истина о смислу и значењу Шафариковог дела данас као ослонца за реконструкцију нарушеног и оштећеног система српске књижевности.

Да бих се супротставио негативном правцу у изучавању српске књижевности, који се нарочито испољава последњих деценија, објавио сам две књиге које се зову *Српски национални програм и српска књижевност* (1995) и *Систем српске књижевности* (1996). Моји ставови не морају бити свима прихватљиви, али у том случају на њих треба реговати, као што сам и сам поступио у реферату о Шафарику према ставовима проф. др Мирјане Стефановић, једног од приређивача Зборника. Није дозвољиво нити је у складу са принципима научне критике, супротне ставове гушити оваквим средствима каквим се послужио састављач Зборника. Професорка Стефановић је имала могућности да са мном полемише, али није имала право да мој реферат избаци из Зборника.

Филозофски факултет и Матица српска треба да исправљају почињене грешке и да учине све што је потребно да се врати достојанство науци, образовању и култури. У конкретном случају овог Зборника предлажем да се учине два почетна корака.

Прво, треба одмах повући Зборник о Шафарику да би се спречило ширење дезинформације о скупу у Новом Саду али и лажне слике о Шафариковом делу. Из већ штампаних примерака Зборника потребно је извадити уводни текст и заменити га коректном информацијом о научном скупу. На крају Зборника треба доштампати мој реферат у облику у којем је понуђен приређивачима. То је најкраћи и најјефтинији пут да се грешка исправи.

Друго. На Филозофском факултету и у Матици српској треба прекинути заверу ћутања о мојим примедбама и о издавачким пројектима који се тичу реконструкције корпуса српске литературе. Реч је о двома још необјављеним едицијама: *Историје српске књижевности* насталих до Другог светског рата (штампале би се у десет књига) и о едицији *Антологија осам векова српске поезије у осам књига*. Ове едиције имају амбицију да прикажу како је у прошлости схватана српска књижевност и како је данас на савремен начин треба изучавати и представљати. У овом замашном пројекту Шафарик има једно од кључних места. Од десет књига историја

српске књижевности насталих до Другог светског рата, које сам уврстио у своју едицију, његове су прве две. Обе едиције су оброзложене у мојим горе поменутиим књигама (1995, 1996).

Верујем да ови моји предлози неће бити игнорисани. У нади да ћете и лично и институционално учинити нешто да се уочени проблеми реше,

Петар Милосављевић

Нови Сад, 25. XI 96.

Има писаца који кажу: сам текст за себе говори; коментар му није потребан. Ја не мислим тако. Текстовима су потребне интерпретације. Интерпретација текста – то је био легалан предмет на студијама књижевности у Немачкој и под немачким утицајем. Ја сам пошао од тога става и надоградио га. По мени, не треба интерпретирати само текст него дело, а дело је састављено од текстовних и вантекстовних чињеница. А најбоља је она интерпретација кад критичар читаоца снабде чињеницама које би иначе пропустио. То је Елиотов став који ми је веома близак.

Ова напомена је потребна да би се схватила суштина онога што се десило у организовању симпозијума о Шафарику. Из наведеног писма се види да је иницијатива да се организује симпозијум о Шафарику потекла од мене, као и да сам ја убрзо био потиснут као организатор. А кад се ствар одвила до краја, показало се да је тај гест био не само организационе, већ и политичке природе. Са изостављањем мог реферата из зборника изостављена је једна истина о Шафарику: она која се тиче српског језика, српске књижевности и појма илирства. Начин на који је то учињено је непримерен научној институцији, а смисао политички: прикрило се стварно Шафариково становиште. Против чијег интереса? Против научног. Али и против српског. За чији интерес? За интерес хрватски.

Зашто за интерес хрватски?

Интерес српски и интерес научни су, у овом случају, подударни. Није са њима подударан и интерес хрватски.

Симпозијум о Шафарику одржан је на самом крају 1995. године. Убрзо су се појавиле две моје књиге: *Систем српске књи-*

жесности (1996) и *Срби и њихов језик* (1997). Појавио се и поменути Зборник о Шафарику у редакцији Михаила Харпања и Мирјане Стафановић (1996). Научни резултати који се тичу Шафарика се у тим публикацијама разликују. То се лако може видети по избору Шафарикових текстова. Шафарикови текстови у оном Зборнику су за Србе, српски језик и српску књижевност ирелевантни. Текстови из моје хрестоматије *Срби и њихов језик* показују пуну сагласност Шафарикових ставова са Вуковим ставовима о Србима „сва три закона“. Из тамо донетих Шафарикових текстова лепо се може видети и ко су Срби, где се све српским језиком говори, и ко су Срби православци, Срби католици и Срби муслимани, где живе и колико их има.

Госпођи Стефановић је нека сила омогућила да, уиме главних српских институција у Новом Саду које се баве филологијом, Матице српске и Филозофског факултета, обави нечестит посао.

Изгледа да јој је иста сила то омогућила да учини слично и крајем 2004. Три српске националне куће: Матица српска, Вукова задужбина и Завод за издавање уџбеника издале су под Шафариковим именом књигу која се зове *Историја српске књижевности*. Књигу која би на такав начин представила српску књижевност није уобличио сам Шафарик. Она се појавила после његове смрти у оквиру *Историје југословенске књижевности*, коју је приредио и објавио његов зет Јозеф Јиречек.

У мојем тексту о Шафарику из 1996. постоји и један посебан одељак посвећен том издању. Овде га прештампавам без измена и дотеривања; само је ради дужине изостављен његов други део.

Историја југословенских књижевности

Шафариково следеће капитално дело које се тиче Срба зове се *Историја југословенских књижевности*. Ово дело је после Шафарикове смрти (1861) издао његов зет Јозеф Јиречек. Јиречек је у предговору прве објављене књиге овог дела (*Словеначка и глагољска књижевност*) рекао и ово:

„До године 1833. када је Шафарик напустио Нови Сад да би се настанио у Прагу, имао је завршену историју књижевности Срба,

Хрвата, Илира (Далматинаца), Словенаца и глагољичких списа. То су ових шест књига (Folioband) сасвим различитих опсега које је Шафарик сам са својственом марљивошћу исписао“ (II).

Издајући Шафарикову *Историју јужнословенских књижевности* Јиречек је тих шест целина (књига) штампао у три тома (у три књиге). Сваки од тих томова подељен је на по два одвојена дела.

Први том се зове *Историја словеначке и глагољске књижевности*. Он садржи две посебне целине: 1. *Словеначка књижевност* и 2. *Књижевност писана глагољцом*.

Други том се зове *Историја илирске и хрватске књижевности*. Он садржи две посебне целине: 1. *Илирска књижевност* и 2. *Хрватска књижевност*.

Трећи том се зове *Историја српске књижевности*. Он садржи, такође, две посебне целине: 1. *Стара српска књижевност* и 2. *Књижевност од 1733. до 1833.*

Није на одмет питање: да ли је Јиречек, овако издајући Шафарика, поступио најбоље, односно да ли је урадио приближно онако како би сам Шафарик урадио?

Јиречек је у овом подухвату, имао две крајне могућности: а) да сваки од шест фолиобандова (фасцикли) објави као посебну књигу и б) да их све објави у једном тому. Изабравши да шест целина објави, по властитом реду, у три посебне књиге, Јиречек се определио за властиту интерпретацију Шафарика. Та његова интерпретација се најпре тиче самог редоследа по којима су поједине целине биле поређане и објављиване.

Какав је Шафариков редослед знамо из претходних његових дела. У *Историји* из 1826. најпре се приказује српска књижевност, па хрватска, па словеначка. А у оквиру српске књижевности Шафарик најпре приказује књижевност Срба православца, затим Срба католика, па глагољску књижевност. У *Најновијем прегледу књижевности илирских Словена* најпре је приказао књижевност Срба католика, па Срба православца, па тек потом књижевност Хрвата. У *Словенском народопису* учинио је онако као и у својој првој *Историји*. Приказана је најпре: 1. српска књижевност (књижевност Срба православца, књижевност Срба католика, глагољска књижевност), затим 2. хрватска књижевност, најзад 3. словеначка књижевност. Да је Јиречек у пуном смислу поштовао Шафарикову концепцију, он би поступио тако што би фолиобандове, које је затекао у Шафариковој заоставштини, издавао према Шафариковом (природном) реду, уколико је то дело схватао као јединствено. Уколико је пак хтео да прикаже три националне књижевности, онда је морао да

учини онако како је учинио сам Шафарик у *Словенском народопису*. По Шафарику из тога дела (а и претходна у томе су сагласна) корпус српске књижевности обухвата ова три саставна дела: књижевност Срба православца, књижевност Срба католика и глагољску књижевност.

Јиречек, међутим, није поступио у духу Шафариковом. Он је почео приказ југословенске књижевности од краја, од словеначке књижевности. Њој је сасвим механички прикључио део посвећен глагољској књижевности. То је био први објављени том (1863) са општим приређивачевим предговором целом издању. У другом тому он је механички спојио илирску и хрватску књижевност. Приређивач је изгледа поштовао оно што је затекао у фолиообандовима. Али је у свом предговору ипак прихватио један од кључних ставова хрватских филолога и политичара шездесетих година који су били супротни Шафарику: да се Срби и Хрвати не разликују по језику него по вери (стр. II). То другим речима значи да је нашао рационалну теоријску основу (која никако није и Шафарикова) по којој се илирска књижевност има извадити из корпуса српске књижевности и (макар механички) довести у везу са корпусом хрватске књижевности.

У даљем тексту овога одељка се цитира цео Шафариков предговор последњој књизи у Јиречековом издању. Тај предговор је у тексту дат у мом преводу. Овај исти предговор се објављује и у издању госпође Стефановић. Између два превода има стилских али не и суштинских разлика.

Шафариков предговор је писан очигледно тако да се нађе на челу првог фолиобанда, као предговор целини *Историје југословенске књижевности*, а не на челу треће књиге по Јиречеку издатог материјала под насловом *Историја српске књижевности*. Место на којем се тај предговор нашао у Јиречековом издању (на почетку треће књиге) није му природан. Ко хоће да се потруди, може и из овог кратког предговора да види да је Шафарик сматрао да има и Срба римокатолика и да књижевност коју су они стварали спада у српски национални корпус. Али ко не зна за Шафарикове ставове, ко не зна контекст, тешко ће схватити право значење Шафариковог предговора.

Одељак мог текста о овом издању се завршава следећим пасусом:

Овај предговор сведочи о томе да чувени научник своје основне ставове и о српском језику и о корпусу српске књижевности није мењао. И према Србима свих вера, и према илирцима, и према науци, имао је коректан однос. Његови погледи на књижевност и језик најближи су Вуковим ставовима и то онима који су изложени у чланку *Срби сви и свуда*. Као што је и тај Вуков текст остао практично неприступачан широј јавности, тако су још неприступачнији остали ови Шафарикови ставови. Ти међусобно подударни ставови нису наилазили на коректан пријем или интерпретацију поготово у деценијама које су непосредно за нама.

Кад се имају у виду налази из моје студије о Шафарику, и издање које је приредила госпођа Стефановић, лако је уочити битне разлике. Ако се Шафарик изда онако како је нормално и природно, како се, по научним критеријима оваква издања приређују, Шафарик и славистика иду на руку Србима, и научној истини о Србима. Ако се Шафарик изда онако како је издат у редакцији Јиречека, а поготово како је сада издат у редакцији Мирјане Стефановић, онда то издање иде у корист Хрватима, и њиховим менторима Аустријанцима. Пресудитељ у томе може да буде наука. Она треба да да јасне одговоре на питање: који су стварни Шафарикови ставови и како Шафарика треба издавати, а да не буде повређена истина о његовим ставовима. На жалост, и овога пута се суочавамо са злоупотребом науке у политичке сврхе. У српским националним институцијама Шафарик се фалсификује на штету и научних и српских националних интереса.

Читалац овог текста лако се може суочити са двама стратегијама у односу према Шафарику. У мојој књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996, Београд 2000), постоји текст који је објављен на самом њеном почетку под насловом *Предлог за едицију „Историје српске књижевности“*. Од десет књига те едиције прве две припадају Шафарику и оне су овако представљене:

1. Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности* (према издању *Geschichte der serbischen Literatur*, Праг 1965.)

Додатак: Лазар Бојић, *Памјатник мужем у славјаносербском језику славниним* (1815)

П. Ј. Шафарик, Уводни део и трећи одељак књиге *Историја словенског језика и књижевности* (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Пешта 1826) који је посвећен историји језика и литературе Славосрба грчког обреда (191-225).

2. П. Ј. Шафарик, *Историја илирске књижевности. Глагољска књижевност* (*Geschichte der ilirischen Literatur. Glagolische Literatur*, Праг 1863, 1864).

Додатак: Јернеј Копитар, *Патриотске фантазије једног Словена* (1810).

Четврти одељак Шафарикове *Историје* из 1826. године који је посвећен историји језика и литературе католичких Славосрба (Далматинаца, Босанаца, Славонаца) и Хрвата. П. Ј. Шафарик, *Преглед најновије књижевности илирских Словена*. Текст је објављен у ЛМС 1833.

П. Ј. Шафарик, *Илирски језик*, одељак из *Slovanskog narodopisa* (1842).

Да се госпођа Стефановић и ја не слажемо око тога како треба интерпретирати Шафарика и односити се према њему сасвим је очигледно. Свако из мог предвиђеног издања може да види да је Шафарик српску (писану) књижевност представљао као једну целину састављену од два дела: а) од књижевности Срба православаца и б) од књижевности Срба римокатолика. То би у мом издању износило укупно две књиге заједно са додацима. Један од главних аргумената за овакво представљање Шафариковог виђења српске књижевности садржан је у последњем његовом напред наведеном тексту енциклопедијског карактера *Илирски језик* у којем се јасно дефинише идентитет српске, хрватске и словеначке књижевности. По издању госпође Стафановић сасвим јасно испада да је Шафарик мислио да се српска књижевност може свести само на књижевност Срба православаца. Таква интерпретација Шафарика је умишљена, без основе, прављена је да би се задовољили нелегитимни интереси Хрвата. Професорка Стефановић ригорозно фалсификује великог филолога; подмеће му нешто што он није ни мислио ни чинио. Научни интреси воде ка томе да се Шафарик представи у истини, а не да се фалсификује. По среди,

међутим, нису научни интереси већ они други, ваннаучни, политички, у име којих госпођа Стафановић прави фалсификат Шафарика и то на српску штету.

У мојој књизи-хрестоматији *Срби и њихов језик* Шафарикове ставове о овим питањима могу посебно да потврде два Шафарикова текста.

Први текст се зове *Словенски народи и њихова наречја*. Преузет је из његове књиге на немачком језику *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826). Други чини једна табела на чешком под насловом *Преглед народа словенског стабла*. Она је преузета из његове књиге *Slovanski parodopis* (1842). У оба прилога је Шафарик приказао бројчано стање свих словенских народа, па тако и Срба. Шафарик је сматрао да су Срби сви они који говоре српским језиком, тј. штокавски; да Срба има три вере (православне, римокатоличке и муслиманске) и да они живе у више држава: Турској, Аустрији и Русији. Шафариков текст изражава и његов лични став, али и став свих слависта његовог времена па и Вуков став. Своје ставове о броју појединих словенских народа, о становништву тих народа у појединим државама, о броју припадника појединих вероисповести свих словенских народа, Шафарик је илустровао бројкама. Бројке су узете из разних оновремених докумената. Овако је, на пример, у књизи из 1842. приказао бројчано и верско стање Срба и Хрвата. У колони *Srbowe čili Illygowe* (Срби или Илири) Шафарик наводи да Срба има 5.294.000. Сто хиљада Срба или Илира живи у Русији, 2.594.000 живи у Аустрији, 2.600. 000. живи у Турској. Срба православне вероисповести има 2.880.000, Срба католика има 1.864.000, Срба муслимана 550.00. У рубрици *Chorwati* он каже да Хрвата има укупно 801.000. и да сви живе у Аустрији и да су сви католичке вероисповести. – Став да је Шафарик могао да сматра да нема Срба католика лишен је сваке основе. Такође је лишен сваке основе и став да би Шафарик уопште могао сматрати да Срби римокатоличке вероисповести нису створили значајну књижевност.

Српске националне институције: Матица српска, Вукова задужбина, Завод за издавање уџбеника, добијале су одвојено моју

понуду да издају у једној едицији у десет књига најзначајније историја српске књижевности са свим потребним додацима. Чак сам и предговоре за све те књиге успео да објавим у књизи *Систем српске књижевности*. Поменуте српске националне институције на различите начине су се оглушиле о ту понуду. Биле су једногласне у ставу да неће да знају како су историје српске књижевности, до пре Другог светског рата, сведочиле о српској књижевности као целини. Ситуација у српском школству је данас оваква: хиљаде и хиљаде младих су студирале или студирају историју српске књижевности, а садашњи и будући стручњаци за српску књижевност нису ни били у ситуацији да већину од тих историја виде. Ову моју тврдњу може да илуструје текст др Душана Иванића, професора Филолошког факултета у Београду, објављен у Летопису Матице српске за јул-август 2005. Пун је хвале за подухват Завода за уџбенике и наставна средства, Вукове задужбине и Матице српске, за приређивача Мирјану Стефановић, а то значи да је пун хвале за фалсификат који иде на уштрб научне истине и у корист српске штете.

Уређивачки одбор едиције *Студије о Србима* која је овај фалсификат објавила чине: проф. др Божидар Ковачек, председник, проф. др Предраг Пипер, заменик председника, проф. др Јелка Ређеп, проф. др Милорад Радовановић, Милош Јевтић и проф. др Петар Пијановић. Рецензент овог подухвата је Душан Иванић.

Једном од издавача фалсификованих Шафарикових ставова о српској књижевности, Заводу за уџбенике, коме сам у мају 1997. нудио да објави едицију *Историје српске књижевности*, послао сам 30. августа 2005. године писмо које се овако завршава:

У моме пројекту *Историје српске књижевности* Шафарик је заступљен са две књиге. Прва од њих приказује књижевност Срба православца, а друга књижевност Срба римокатолика, превасходно Дубровчана. У својој студији о Шафарiku показао сам и како је дошло до искривљеног приказа корпуса српске књижевности који одговара хрватској страни. Ипак, хрватски лоби у Матици српској, Заводу за уџбенике и Вуковој задужбини, да би задовољио интересе хрватске стране, посегав је за фалсификатом: објавио је књигу која сугерира став да је Шафарик као српску видео само књижевност Срба православца.

На ове чињенице указао сам проф. др Радошу Љушићу у историјама Завода 7. јуна 2005. Том приликом сам му поклатио моје књиге *Систем српске књижевности* и *Срби и њихов језик* и трећи број часописа *Србистика/Serbica*. У књизи-хрестоматији *Срби и њихов језик* (1997, 2001) налазе се четири Шафарикова текста, а у књизи *Систем српске књижевности* (1996, 2000) представљен је садржај едигије *Историје српске књижевности* у целини и предговори свакој књизи посебно. У књизи се налази и моја студија о Шафарику. У часопису *Србистика/Serbica* објављен је *Издавачки пројект „Србистика“*. Све ове књиге треба имати у виду приликом поновног разматрања моје понуде за штампање пројекта *Историје српске књижевности* у Заводу за уџбенике и наставна средства које скромно препоручујем.

Професија којој припадам у новије време девалвирана је као и много шта друго. Овај текст писан је да би се тој професији спасавао образ. Истовремено, он је усмерен и против олаког и непромишљеног изневеравања научног и националног интереса, и то у институцијама које су дужне да те интересе чувају.

ТАЈНА БОШКА ПЕТРОВИЋА

Под насловом *Разговор о тајнама Бошка Петровића* Матица српска је 2004. објавила зборник радова са симпозијума који је одржан о овом писцу и челнику Матице српске 20. и 21. јуна 2002. о годишњици пишчеве смрти. На скупу је учествовало доста познатих људи, академика, професора, писаца, критичара. Ни у једном од реферата са тих разговора о тајнама Бошка Петровића нема ни речи о највећој – о тајни његова идентитета. Српска интелигенција, навикнута на то да не зна оно што не треба да се зна и да не види оно што не треба видети, и овога пута положила је испит оданости овом принципу самообмањивања. Овај текст говори о пореклу Бошка Петровића, о тој великој тајни, која је скривана до краја његова живота а и касније.

Бошка Петровића сам знао четрдесетак година. Скоро толико сматрао сам га пријатељем, човеком који ми је био и лично наклоњен. Године 1967. објавио је девет мојих песама у *Летопису* Матице српске. То сам доживео као значајан гест подршке. Две године касније, у Матици српској, чији је секретар тада био Бошко Петровић, формирана је нова редакција *Летописа*. У њу су ушли Александар Тишма (главни уредник), Сретен Марић, Драгиша Живковић и ја. Ја сам био далеко најмлађи у тој ауторитативној редакцији. Марић и Живковић су већ дуго пре тога били редовни професори универзитета, а ја ћу тек две године касније, уз њихову подршку, бити изабран за асистента на Филозофском факултету у Новом Саду. Мени је тадашње уредништво *Летописа* импоновало. Бошко Петровић је био главни уредник Издавачког предузећа Матице српске када су у тој кући објављене две моје књиге: *Традиција и авангардизам* (1968) и *Поетика Момчила Настасијевића* (1978). Петровић је био писац кога сам међу српским писцима особито ценио. Један од мојих најдужих радова из области наратологије (има преко три табака) зове се *Романи Бошка*

Петровића. Објављен је у научном часопису Зборник Матице српске за књижевност и језик (1982/3) .

Па ипак, мене је мој професионални посао довео у потенцијални, а после и у отворени сукоб са Бошком Петровићем. Показало се да смо били противници, не по личној, већ по професионалној линији. Бошко Петровић је, све до последњих година свога живота, био мени пријатан саговорник. Радовао сам се и сусрети-ма и разговорима с њим. Чак и кад сам опазио да смо противници, дуго нисам у то могао да поверујем. Ни он ни ја нисмо желели сукоб. Али, сукобиле су се идеје и ставови за које смо се залагали.

Наше неслагање најјасније се испољило 3. октобра 1999. на Изборној скупштини Матице српске. Узео сам учешћа у дискусији, што иначе није уобичајено на овим парадним скуповима. Саопштио сам нешто од својих открића у домену српске филологије што председнику Матице Бошку Петровићу није било по вољи.

Изложићу ова открића у неколико тачака.

а) Главне српске националне институције, пре свега Матица српска и САНУ, након Другог светског рата, напустиле су своје традиционалне ставове из области филологије и почеле да следе туђе, хрватске ставове. Подразумева се да и Бошко Петровић, који је деценијама био један од челних људи Матице српске, а затим и члан САНУ, сноси за то одговорност.

б) Открио сам, посебно, да су две едиције *Српска књижевност у сто књига* и *Пет стољећа хрватске књижевности* конципиране из истог извора, готово истовремено. Обе те едиције имају заједничко идејно порекло. Оне су утемељене на ставовима хрватског филолога Ђуре Шурмина које је изложио у књизи *Повијест хрватске и српске књижевности* (1898). Тамо је речено (стр. 35) да су хрватска и српска књижевност писане на једном језику; да те две књижевности имају заједничку народну књижевност; да хрватска, поред народне има још три дела: стару, средњу (дубровачку) и нову; а да српска поред народне, која јој је заједничка са хрватском, има само два дела: стару и нову. Средња, тј. дубровачка, по Шурминовој концепцији, не може да буде српска, већ припада хрватској књижевности. Открио сам, такође, и оно што је раније било на све могуће начине скривано: да је такав Шурминов модел

енергично одбацила српска књижевна историографија са почетка двадесетог века. Да је то пре свих учинио Дубровчанин дум Иван Стојановић у књизи *Дубровачка књижевност* (1900). Затим су то у својим историјама српске књижевности потврђивали Јован Грчић, Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић и Андра Гавриловић. Њихови ставови о дубровачкој књижевности у српској средини били су могући све док није била створена Југославија. У Југославији, а поготово другој, Титовој, у пуној мери је спроведен хрватски филолошки програм; српска филолошка традиција била је одбачена. Већ од шездесетих година 20. века, било је онемогућено да се о дубровачкој књижевности говори као о српској. Бошко Петровић је био главни уредник Издавачког предузећа Матице српске које је годинама издавало едицију *Српска књижевност у сто књига*. У тој едицији дубровачка књижевност је била искључена из корпуса српске књижевности, без иједне речи објашњења зашто се то чини.

в) Открио сам, такође, и да је Новосадски договор о српско-хрватском језику (1954) био велика подвала српској страни. У њему је пројектована подела српског језика (у другој терминологији штокавског наречја) на два дела: на источни и западни део, на београдску и загребачку варијанту, на екавску и ијекавску варијанту, односно на српску и на хрватску. Разбијајући Југославију, хрватска страна је веома гласно објавила да је западна варијанта, односно да је хрваткосрпски језик исто што и хрватски језик. Бошко Петровић је, уз друге српске угледнике, био потписник Новосадског договора.

г) Открио сам, исто тако, да је корен свих српских невоља у томе што је, већ од илирског покрета, била напуштана србистика, као филолошка дисциплина која се бави Србима, а наметана је сербокроатистика, односно југославистика. Ове две дисциплине ишле су на штету и научних и српских националних интереса. Ово откриће пропратио сам јасним ставом: Да би Срби поново дошли себи, они морају да напусте сербокроатистику и југославистику и да се врате србистици.

Залажући се за обнову србистике, тј. за обнову српске филолошке традиције, сукобио сам се са настојањима да се у Матици

српској и у другим националним институцијама настави спровођење хрватског филолошког програма по концепцији Шурмина и других хрватских филолога. Објављивањем својих сазнања изазвао сам плиму негативног расположења према себи и у Матици српској и у другим институцијама. Јер, ако би се прихватило оно за шта се ја залажем, морало би се мењати много тога што је и како је до тада рађено у Матици, нарочито у полувековном периоду у којем је Бошко Петровић у њој био најутицајнија личност.

2.

Разлика између мојих и званичних ставова српских институција, испољена у више наврата, могла се игнорисати све док на њу нисам указао у самој Матици српској. На Матичиној изборној скупштини 3. октобра 1999. када је дошла на ред *Дискусија*, ја сам високо дизао руку тражећи реч. председавајући Бошко Петровић и Драган Станић, тадашњи председник и секретар Матице српске, упорно нису примећивали да тражим реч. Опазили су то други у сали, па су почели гласно да упозоравају радно председништво. Реч више није могла да ми се ускрати.

Са говорнице видео сам у првом реду представнике српске елите, Матичине потпредседнике Попова и Ковачека и академике: Медаковића, Крестића, Стипчевића... Говор нисам читао, већ сам, по обичају, излагао усмено. Главна тема ми је била српски језик. Показивао сам из свога часописа *Србистика/Serbica* дијалектолошке карте српскохрватског језика, *Карту хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића, *Дијалектолошку карту штокавског наречја* и све те карте укратко коментарисао. Стекао сам утисак да ме сала са пажњом слуша, неки чак и усијана погледа. Први пут су у Матици могли да чују истину о Новосадском договору, која им је скривана, и о томе како је хрватски филолог Томо Матасић тај Договор преточио у графички приказ по коме је хрватски језик све западно од линије Лозница-Краљево-Дечани. У једном тренутку Бошко Петровић ме је прекинуо речима: „Ваше време је истекло“. Погледао сам на сат: стварно је већ било прошло десет минута, колико сам по пословнику имао право да гово-

рим. После мене за реч се јавила једна госпођа од оних који у таквим приликама нешто заглађују. Неколико реченица у вези са мојом дискусијом рекао је и господин Миро Вуксановић, управник Библиотеке Матице српске. У паузи су многи прилазили да ми честитају или да ми бар стисну руку.

Текст мога говора убрзо сам послао Политици. Он је објављен три месеца касније, у културном додатку, у суботу 11. децембра. После тога објављен је у часопису *Рашка* (уредник Мирољуб Јоковић) и у мојој књизи *Српски филолошки програм* (књига се појавила октобра 2000). Природно, највише одјека имала је верзија објављена у Политици; јер је могла да има највише читалаца.

У прилогу овога чланка објављујем тај текст у целини, онако како је објављен у часопису *Рашка* и у мојој књизи. Уз то доносим и снимак уводног дела текста из Политике да се види како је он презентирао у листу.

Ни председник Матице Бошко Петровић ни било ко од Матичиних званичника није ми се обратио поводом мога излагања иако сам ја стални члан сарадник Матице српске. Завладао је мук којем не назирем крај. Неколико дана после Матичине скупштине пришао ми је, на шеталишту поред Дунава, један старији Новосађанин, кога сам знао из виђења. Рекао ми је да ме је слушао у Матици, да се са мном слаже, да је видео како ме је Бошко Петровић пресекао. А онда ме је упитао: „А зар ви, господине, не знате да је мајка Бошка Петровића Хрватица из Петроварадина?“

Сама чињеница да неко, па и председник Матице српске, потиче из национално мешовитог брака није могла бити изненађујућа за мене који сам дуго година већ живео у новосадској средини у којој је таквих бракова било пуно. За мене је било изненађујуће то што сам ја за ту чињеницу тада први пут чуо. Изненађење је био и повод и сам начин како сам о томе обавештен. Целу једну деценију (1969-1979), био сам један од уредника Летописа Матице српске; бар једном недељно одлазио сам у Матицу на састанак Уредништва. Сви смо знали да је мајка Александра Тишме Јеврејка, мађарска Јеврејка, и да он мађарски говори као и српски. Цео Нови Сад може да посведочи да та чињеница није имала никакве

негативне последице по Тишму као српског писца. Тишма је био српски писац по језику којим је писао. Разумевао је и Србе, и Јевреје и Мађаре и о свима је умео добро да пише; то је била његова предност. Не сећам се да је икад ико, у Матици или другде, на било који начин саопштио, макар у алузији, да Бошко Петровић може бити и нешто друго осим Србин. Иако се знало да је ратне године провео у Петроварадину и у Новом Саду, нико га, бар преда мношвом, није везивао за Петроварадин. Сви су га везивали за Моравић, родно место његовог оца и место његовог детињства. Бошко је радо помињао чињеницу да је он сам рођен у Румунији, у месту Орадеа Маре. Тамо је, у време Првог светског рата, био његов отац, аустроугарски војник. Мајка је отишла да посети мужа и онде се породила. Пошто се нисам посебно бавио биографијама савремених писаца о чијим књигама сам писао, није било разлога да се подробније упуштам ни у детаље биографије Бошка Петровића. Ипак, нова чињеница о његовом пореклу, за коју нисам знао (а нисам је знао зато што је можда намерно скривана или само гурана у сенку), навела ме је на размишљање о евентуално двојној личности Бошка Петровића.

Као аутор књиге *Живот песме Лазе Костића „Santa Maria della Salute“* (1981, поновљено у књизи *Трпуних о Лазу Костићу* 1990), сведочио сам о томе да су неки истраживачи, који су се истом темом бавили пре мене, улазили не само у најинтимније делове личности Лазе Костића, већ и у његову подсвест. Чак су откривали и објављивали и оно што је он сам хтео да сакрије. Замерали су његовом лекару и пријатељу др Радивоју Симоновићу што је спалио добар део Костићевог тајно писаног дневника на француском језику. Овај дневник је Костић писао на туђем језику, јер није хтео да о његовом садржају зна његова најближа околина. Данас се на тај дневник гледа као на изузетну литературу. Део истине о Костићу изгорео је са тим спаљеним папирима.

Као књижевни истраживач, ни ја нисам могао да заобиђем такав поступак, нарочито у осветљавању односа у троуглу Лаза – Јулча – Ленка. За посао истраживања употребљава се и једна страна реч, детекција. Она се код Вујаклије преводи речима: откривање, обелодањивање, изношење на видело. Од ње потиче и

енглеска реч детектив. Посао књижевног историчара, посао филолога, с правом се, понекад, пореди с послом детектива. Као истраживач филолошких тема и проблема тежио сам да останем професионалац у том послу. Штавише, као дугогодишњи наставник предмета Методологија проучавања књижевности, имао сам задатак да и млађе у том послу подучавам, нарочито на постдипломским студијама.

Трагање за пореклом једног значајног српског писца, за природом његове личности, па и за тајнама које крије његов гроб, не би требало изумати као новину у истраживачком поступку. То спада у легалне поступке књижевних истраживача. Тако треба схватити и моје занимање за ову тему.

Неколико дана после поменутог сусрета на шеталишту поред Дунава, на истом месту срео сам, сада већ покојног, Љубиша Андрића, писца и новинара, мог вршњака, који је објавио књигу интервјуа са Бошком Петровићем. Ако је ико у Новом Саду, од јавних личности, требало да зна све о Бошку, онда је то био он. Љуба Андрић ми је потврдио оно што ми је неколико дана раније рекао онај познаник. Још ми је предложио да у *Лексикону писца Југославије* прочитам одредницу под именом Мијат Црнко. То је, казао ми је, Бошков деда по мајци. Рекао ми је и да погледам код Хермине Лежимирац, у редакцији поменутог *Лексикона*, већ написану одредницу о Бошку; тамо има више података.

Мијат Црнко (1850-1916). Никад нисам чуо за њега. Из података у одредници о Црнку види се да је писао на Бошковом и мом језику, али и да се опредељивао као Хрват и да је сврстан међу хрватске писце. Бошко Петровић је радо причао о свом оцу Каменку, трговцу дрветом, који је пострадао у усташком логору Јасеновац. Али, никада се није хвалио да је имао књижевне корене, и то по деди који је био писац. Из одреднице о Мијату Црнку, није се видело да му је српски писац Бошко Петровић рођени унук.

Бошко Петровић је умро првог јула 2001. године, пошто је више месеци био у постели. Неколико месеци пре његове смрти чуо сам овакву причу: Бошко не жели да буде сахрањен у Алеји заслужних грађана, где би му било место; одлучио је да почива у породичној гробници своје мајке. Његова супруга Мирјана, госпо-

ђа Мирушка, која жели да буде сахрањена уз мужа, не може никако да га одврати од његове намере.

Комеморација поводом смрти Бошка Петровића одржана је у великој сали Матице српске. Био сам присутан. Уочљиво је било да у првом реду није било лица у свештеничкој одори. То је значило да комеморацији не присуствује ни владика бачки, ни неки други званичник Српске православне цркве. Само у средини сале седео је један стари прота, често виђен у Матици српској, који је присуствовао као и други грађани. Са значајним закашњењем појавио се владика јегарски Порфирије и остао да стоји у дну препуне сале.

Телевизија и новине обавестиле су ко је све говорио на комеморацији и на гробљу. Летопис Матице српске, у броју за јула-август 2001. године, донео је све те говоре уз следећу белешку на почетку:

Поводом смрти Бошка Петровића одржана је 2. јула 2001. године у Матици српској комеморација на којој су о делу и личности почасног председника Матице српске говорили Славко Гордић, Предраг Палавестра и Чедомир Попов. Последњи поздрав, на петроварадинском гробљу Стари Трандамент, упутили су драгом покојнику Никша Стипчевић и Божидар Ковачек.

Нисам био на сахрани, али су ми испричали да су два православна свештеника држала опело у капели петроварадинског гробља и да они, противно обичају, нису испратила покојника до раке и нису одржали део опела изнад раке. Бошко је опојан као православац, јер је тако крштен, а сахрањен је у гробници једне римокатоличке породице.

У јулу 2003. посетио сам гроб Бошка Петровића. Нашао сам га тек уз помоћ једног службеника гробља. Иако се налази близу улаза у гробље, гроб је неупадљив због ситних слова на надгробној плочи на којој нема ни слике. У септембру исте године поново сам био на петроварадинском гробљу и том приликом снимио сам надгробни споменик. Снимак овде објављујем уз нешто коментара.

Породична гробница Црнко у којој је сахрањен Бошко Петровић стара је осамдесетак година. На старом каменом споменику постављена је нова плоча од црног мермера која материјалом одудара од масе старог споменика. Црна плоча је постављена после Бошкове смрти. Она је сасвим покрила стари натпис на споменику тако да се ништа од раније уклесаног не види.

Нова надгробна плоча сведочи да је породична гробница Црнко постала гробница Црнко – Петровић и да у њој почивају три генерације покојника. Најстарију генерацију чини брачни пар Мијат и Магдалена Црнко, Бошкови деда и баба по мајци. Њихове године живота и смрти јасно су исписане. Године рођења и смрти Мијата Црнка поклапају се са онима у *Лексикону писаца Југославије*.

Другу генерацију покојника, чија имена су на споменику, чине Бошкови родитељи. На плочи стоји да је овде сахрањена Марија Петровић, рођена Црнко са наведеним годинама рођења и смрти: 1880-1972. То је Бошкова мајка. Одмах иза имена мајке уписано је име Бошковог оца, Каменка Петровића, али без године рођења и смрти. Уз његово име стоји само: „погинуо у лог. Јасеновац“. Може се са извесношћу претпоставити да овде не леже његове кости, које су остале у Јасеновцу, али му се овде подиже обележје.

Трећу генерацију на споменику означавају имена Бошка Петровића и Мирјане Петровић. За сада, у гробници почивају само Бошкове кости. Мирјана Петровић, за све нас Новосађане симпатична и од свих уважавана госпођа Мирушка, одлучила је да се ни после смрти не одваја од супруга с којим је провела највећи део живота.

Овај неупадљиви, ситним словима исписан надгробни натпис промаћиће као сасвим обичан неком путнику намернику. Али за неког истраживача биографских података и природе личности Бошка Петровића, он је високо информативан али и загонетан. Натпис на новој плочи исписан је ћирилицом. На старој каменој стели он је морао бити писан латиницом. Немогуће је да су петро-

варадински католици на својим надгробним споменицима, у 20. веку, писали ћириличким словима.

Загонетка се продубљује поменом имена из друге генерације покојника. Име Марије Црнко уписано је испред имена њеног супруга који је преминуо (мучки усмрћен) тридесетак година пре ње, иако се година његове смрти не наводи. Не види се када је Каменково име стављено први пут на споменик, да ли приликом смрти његове супруге или приликом смрти сина. Да су Марија Петровић или њен син Бошко желели да на њеном гробу подигну споменик и супругу-оцу Каменку, било је могућности да она буде сахрањена у посебној гробници Петровића. Марија Петровић, рођена Црнко, очигледно, одлучила се да почива у гробници својих родитеља. А да ли је после њене сахране на плочи било уписано само њено име или, већ онда, седамдесетих година, и име њеног супруга, православног Србина, Каменка Петровића, не може да се одгонетне, јер је стари натпис на каменој стели прекривен новом плочом. По свој прилици, Каменково име је овде уписано тек после Бошкове смрти.

Има тајни и у вези са именима из треће генерације. Бошко Петровић и његова супруга су могли да буду сахрањени на посебном месту, као што је обичај и као што се прича да је желела његова супруга. Бошко то није желео. Мирјана је поштовала његову вољу и сахранила га је како је он одредио. Али, она је поштовала и своју вољу да се од мужа не одваја ни после смрти и зато је за место свога вечног почивка одредила исту гробницу и дала да се на мермерној плочи упише и њено име.

Новопостављена плоча, очигледно, нешто објављује а нешто прикрива. Она прикрива да су троје првих покојника били римокатолици, припадници „латинске“ цркве, јер на плочи нема латинских слова. То су: Мијат и Магдалена Црнко и Марија Петровић, рођена Црнко. Више него сигурна је претпоставка да у гробу не леже кости Каменка Петровића, који је као Србин и православцац пострадао у Јасеновцу. Али неко неупућен у страдалну јасеновачку причу или неко тенденциозан може такву претпоставку и одбацити. У гробу засада лежи само један крштени православцац: Бошко Петровић. Али и то се на основу плоче не мора тако закљу-

чивати, јер су на њој сва имена изједначена. Бошкови преци чије кости леже у гробу, по томе како се у нас обично гледа, били су Хрвати: то су Бошкова мајка и њени родитељи. Судећи по томе и Бошко Петровић је полу-Србин-полу-Хрват. Али та се чињеница оваквом плочом прикрива и малтене доводи у питање. Да ли је избором гробног места Бошко можда желео да се објави као Хрват? Онда оваква плоча не би била прилична. Да ли је нова плоча на гробници Црнко прављена по његовој замисли или по замисли његове супруге? Засада је то тајна у коју и не могу да улазим. Једно је сигурно: није добро скривати и замагљивати чињенице. Потребно тако важне чињенице о пореклу човека који је више од пола века био тако истакнута личност у српској култури и који је играо главну улогу у Матици српској.

Подсећам на чувену тезу психоаналитичара Јунга о структури личности по којој свако од нас има своју персону и своју сенку. Персона је онај део личности који човек настоји да истакне, а сенка онај део личности који хоће да прикрије. Персона Бошка Петровића чинила је све да га представи као Србина. У сенци је остало то да је он и Хрват. Све до последњих дана он је потискивао ту сенку. Најзад је сенка потиснула персону.

Познат ми је још један случај сличног идентификовања пред одлазак на онај свет. Тиче се познатог загребачког филозофа Вање Сутлића. О њему су ми испричали, независно један од другог, двојица људи који су Сутлића добро познавали. Први од њих је био покојни Давор Качар, Сутлићев асистент из Загреба, кога сам упознао у Духовној академији у Србињу на симпозијуму о владици Николају Велимировићу (1996). Други је некадашњи сарајевски професор филозофије Спасоје Ћузулан, који је касније предавао на Филозофском факултету на Палама, где сам га и упознао. Вања Сутлић је био решио да га сахране под његовим правим именом: Александар Куга. Он је, рекли су ми, био Србин: син бившег генералштабног официра југословенске краљевске војске. Променио је име да би у Титовој Југославији могао да буде оно што је и био: угледни филозоф и професор филозофије.

На сличан начин се, у последњем часу идентификовао и Бошко Петровић. Говори на комеморативном скупу у Матици, гово-

ри на гробљу, надгробна плоча, а затим и научни симпозијум о Бошку Петровићу (2002), сведоче о чврстој опредељености свих да прећуте и тај део истине о овом писцу и једном од најистакнутијих људи у Матици српској после Другог светског рата. Прећутно, сви су чували његову персону. Исто тако су чинили и његови наследници по приватној линији, пре свих супруга Мирјана. Штавише, оном ћириличком надгробном плочом на неки начин су по-србљени и они који се Србима нису осећали, који су се и осећали и идентификовали као Хрвати.

4.

Ја, који све ово сведочим, верујем да није најбољи пут било каквог прикривања у пословима ове врсте. Истина коју о Бошку Петровићу данас знам, сложенија је од оне која се о њему нуди. Бошко Петровић је, већ по самом пореклу, био предодређен да буде сложена личност. Он се, према свом пореклу, могао опредељивати да ли да се представља као Србин или као Хрват. Поштујући патријархални принцип, он се опредељивао као Србин. Од своје мајке и њене породице разликовао се својим православним крштењем. Пред њим су биле и друге могућности. Могао се, рецимо, определити и као Србин православне вере чија је мати католикиња. Или се могао определити као Хрват чији је отац православни Србин. Такво опредељивање није нешто немогуће: у 19. веку било би нормално. Тада је било нормално и да се и деца родитеља католика опредељују као Срби, исто као и њихови родитељи. И Бошко Петровић је могао да своје претке по мајчиној линији доживи и прикаже као Србе римокатоличке вере. За то је имао највише основа у једном језику којим су говорили и чланови породице Петровић и чланови породице Црнко. Међутим, он се за такво решење није определио. Није истицао католичку или хрватску компоненту у свом пореклу. Није јавно говорио о томе да би могао бити било шта друго него само Србин. У једном интервјуу Драгослава Зира Адамовића из седамдесетих година 20. века Бошко је, колико се сећам, рекао да у његовој породици има Хрвата. Али он није рекао да му ти Хрвати у породици нису нека даља

својта. Да је хтео да буде искрен, он би рекао да су му Хрвати били најближи преци: мајка, и баба и деда по мајци. Могао је рећи отприлике овако: ја сам Србин, иако је моја мати Хрватица. Он то није изјавио. Бошко Петровић је, дакле, свој прави идентитет свесно прикривао.

На питање: да ли је Бошко Петровић имао оправданих разлога да свој идентитет прикрива – мој одговор је да није. Он је морао имати неки посебан разлог да тако чини. Пуно је српских писаца који нису били „чисти“ Срби. Од таквих да наведем само, на пример, Винавера и Тишму, који су били полујевреји. Ни сви знаменити Срби нису били православци. Иво Андрић је, на пример, био римокатолик, Меша Селимовић је био муслиман. Сви су то знали и ретки су они међу Србима који их нису примили као своје. Бошко Петровић је, међутим, скривао свој стварни идентитет. Зашто? Можда зато што је он био Србин по задатку, са мандатом да обави неке важне послове у српској култури који њој нису ишли у прилог. То су и они послови око едиције *Српска књижевност у сто књига*, Новосадског договора и спречавања обнове србистике. Радили су то и други Срби који нису имали Хрвате међу најближим прецима. Али, Бошко је, представљајући се у да тој средини само као Србин скривао и другу страну своје личности и мотиве својих поступака и деловања. Кад је дошло време да промени свет, направио је одлучан гест. Показао је да му није много стало ни до репрезентативног гробног места председника Матице српске ни до Алеје заслужних грађана Новог Сада, па им је у одсудном часу ускратио своје име. И гробним местом и неупадљивим надгробним обележјем Бошко Петровић као да се сакрио од својих суграђана и поштовалаца. Намерник који прочита његово име у подужем списку на црној плочи тешко може и претпоставити да ту лежи човек који је био једна од најутицајнијих ако не и најутицајнија личност у Матици српској и у Новом Саду више од пола века. Шта закључити доли да је човек свој задатак одрадио. Ово знаменито име ипак ће, уз многа друга, морати да буде још много пута поменуто када се буду разматрале негативне последице њиховог деловања по српску културу и науку и по српски народ.

Први гест који сам учинио да се одмрси замршено питање идентитета српске књижевности био је: планирање едиције *Историје српске књижевности*. Замисао те едиције је једноставна: требало је објавити десет књига у једној библиотеци које би садржале све релевантне историје и историјске прегледе српске књижевности који су настали до Другог светског рата. Сем једне једине, Скерлићеве *Историје нове српске књижевности*, оне друге или су биле непеведене или, једноставно, непознате, чак и стручњацима за књижевност. То су историје Павла Јозефа Шафарика, Александра Пипина, Стојана Новаковића, Ватрослава Јагића, дум Ивана Стојановића, Јована Грчића, Тихомира Остојића, Павла Поповића и Андре Гавриловића. Пројект једне такве едиције доставио сам децембра 1992. Љубисаву Андрићу, директору Издавачког предузећа Матице српске. Андрићу се тај пројект свидео и он је написао писмо Радомиру Радованцу, директору Српске књижевне задруге, с предлогом да едицију заједнички издају. Три месеца касније, крајем марта 1993, Андрић је смењен са места директора са образложењем да се показао неспособним да економски води предузеће. Касније ми је све јасније постајало да је тај разлог измишљен, а да је главни разлог била она едиција. Бошко Петровић, председник Матице, ригорозно и неправедно је поступио према човеку који је о њему објавио књигу. Виђао сам после деградираног Андрића у Матици и другде. Ударац је тешко пребољевао.

Ову едицију је прихватила 1993. нишка Просвета чији је уредник тада био Добривоје Јевтић, мој друг још из Студентског града у Новом Београду (1958). Јевтић ме је наговорио да ја напишем свих десет предговора, плус један заједнички, дакле укупно једанаест. Просвета је прихватила, такође, и другу моју едицију: *Антологију осам векова српске поезије* у осам књига која је на комплементаран начин потврђивала интегритет српске књижевности. Бошко Петровић је прихватио (у лето 1994) да буде рецензент ове антологије (али није хтео да пише рецензију). Само неколико дана касније од свог несуђеног издавача из Ниша чуо сам одлуку: одустаје се од едиција зато што за тај подухват нема пара.

Исте године, на једном јавном скупу у Матици српској, упозорио сам да је у Библиотеци Матице српске направљена пресигнација књига по којој се свеколика дубровачка књижевност третира као хрватска. (Управник Библиотеке је и онда, као и данас, господин Миро Вуксановић). Рекао сам да нико од оних људи из Матичине прошлости, чије бисте стоје испред Матичине зграде, не би одобрио оно што се у Матици ради у области језика и књижевности. И јавно сам замолио присутног академика Бошка Петровића да ме прими како бих му аргументовано изложио ово што кажем. Академик Петровић ме никад није позвао на разговор. Остао је, дакле, доследан у служби интереса хрватске филиологије.

6.

Бошко Петровић је ушао у руководство Матице српске кроз револуционарне промене после Другог светског рата. То се десило 1945. године. Тада је цела руководећа гарнитура Матице била отерана, а доведена нова. Млади Бошко Петровић је био и актер медијског разрачунавања са старом Управом. У дневном листу Слободна Војводина „раскринкавао“ је секретара Матице српске др Николу Милутиновића и његовог сина историчара др Косту Н. Милутиновића. Он тада још није имао значајнију књижевну афирмацију. Али, је имао главну моћ: да спроводи кадровску политику у Матици српској. Први Управни одбор Матице српске после Другог светског рата предложио је Бошко Петровић. Последњи пут је предложио Управни одбор Матице српске 3. октобра 1999. Што значи: био је кључни човек у Матици српској читавих 55 година.

Бошко Петровић је стварно владао Матицом више од пола века. А то значи да су Матицом владале неке спољашње структуре чији је он био експонент. Те структуре су спроводиле преко њега, а затим и преко оних који су га следили, хрватску политику. Онај ко је владао Матицом више од пола века, владао је и Новим Садом и Војводином. Данас се многи Срби питају: куда иде Војводина? Одговор је: иде и ићи ће тамо куда јој је пут већ траси-

ран. Ако се нешто не учини да се врати на прави колосек, онај који је имала до Другог светског рата, најпре у филологији.

Надам се да ће се кад тад схватити нешто битно. Наиме, ако је у Матици био спровођен хрватски филолошки програм, он је морао да буде спровођен и у САНУ, и у ВАНУ, и на Новосадском универзитету, и на Београдском универзитету, и у целокупном школском систему. Ето одговора зашто се цео српски народ нашао на погрешном колосеку. Резултати те политике показали су се крајем 20. века. Срби су крај 20. века дочекали као дезоријентисан, дезорганизован и политички бесперспективан народ. Интелигенција која је стварана у претходном систему није могла да буде озбиљна српска интелигенција. Тврдио сам и тврдим: порекло зла потиче од српских националних институција. Оне су најслабија тачка српског народа.

Постоји предрасуда да су у Титово време сву власт држали комунисти. То је можда тако било у почетку. Стварну власт су држали само неки међу комунистима. Ти су најчешће били из круга обавештајних структура. Али ни официјелни обавештајци међу комунистима (ознаши, удбаши, дебеовци) нису држали стварну власт. Држали су је само неки међу њима, или неки мимо њих. Бошко Петровић је био међу онима који су држали стварну власт у Матици. Други Матичини посленици из његовог времена, Лесковац, Милисавац и остали, били су само медијатори те власти.

Приближавајући се животном крају, Бошко Петровић је могао бринути и о томе ко ће га у Матици наследити. Само је наизглед његов избор био ограничен. Он се стварно могао одредити бар између две линије: између прохрватске и просрпске. Представници те две линије били су му познати.

Прохрватску линију у Матици данас чине Божидар Ковачек и Миро Вуксановић, председник и потпредседник те институције. Ту линију можемо да идентификујемо као прохрватску јер поменути њени челници, супротно од Матичине традиције, изражавају став да дубровачка књижевност није српска, већ хрватска, да је Гундулић писао хрватским језиком. Та линија нема намеру да ревидира Новосадски договор или да ревидира едицију *Српска књижевност у 100 књига* са становишта Матичине и српске филоло-

шке традиције, што је јавно предлагано. Ова линија иде и даље у рашчињавању српског идентитета. У вишетомном *Речнику српских говора Војводине*, који издаје садашња Матица, икавски говор је изостављен чиме се нарушава интегритет српског језика. Бошко Петровић се јавно определио за ову линију. На његов предлог и у његовом присуству за председника Матице српске изабран је Божидар Ковачек. Није се определио за другу линију која се залаже за обнову Матичине и српске филолошке традиције. Строго контролисани медији, контролисана интелигенција, контролисани политичари, успели су да маргинализују ову линију. Важно је, међутим, знати да и та линија постоји и да је делотворна. Кад дође време обнове Матице српске, њени обновитељи имаће на шта да се наслоне.

Није Бошко Петровић једини био одговоран за то коју ће линију, прохрватску или просрпску, следити Матица. За будућност Матице, откако Бошка Петровића више нема међу живима, најодговорнија је српска елита о којој тако радо и често говори академик Драган Недељковић. На питање: коју линију треба Матица српска да следи – просрпску или прохрватску, ова елита је својим гестовима показала свој одговор: треба да следи просрпску линију оличену у личности Божидача Ковачека. Због тако „мудрих“ одговора српске елите ту смо где смо.

Верујем да је више него ико други у Новом Саду Бошко Петровић схватио шта значи идеја о обнови србистике. То је идеја која се могла ефикасно супротставити ономе што је он деценијама у Матици и другде радио. Идеји о обнови србистике Бошко Петровић се супротставио свесно и оштро. То су, уз његово активно учешће, чинили и они око њега свеједно да ли су били Срби или су се само као Срби приказивали. Јасним гестом, који је он разумео сасвим добро, ја сам поручио: Господине Петровићу, у овој рунди борбе за опстанак српског народа, србистика мора победити.

Бошка Петровића више нема међу физички живима. Ко да нас влада Новим Садом?

На ово питање одговор је дао НИН у броју од 7. априла 2005. године, у тексту *Кибицфенстер Драшка Ређеп*, на стр. 30.

...не да на Новосађане др Драшко Ређеп, књижевни критичар, и дочекује нас с пелинковцем од раног суботњег јутра, у његовој соби, јединој с кибиц-фенстером у кафе галерији „Прометеја“, приватне издавачке куће. Има ту доктор и своју едицију „Драшкови пријатељи“ па ће вам сваки Новосађанин који чита новине потврдити да је „углавном Ређеп газда српске културе у Новом Саду“.

На следећој страни НИН-а, при дну, објављен је интервју с Мајом Гојковић, градоначелницом Новог Сада. На питање: „Дакле, ко влада Новим Садом? Маја Гојковић? градоначелница је одговорила: Наравно да градоначелник Новог Сада влада Новим Садом...“

А како се господин Ређеп бори за просперитет српске културе, то је уочио још Лазо М. Костић, највећи српски писац у емиграцији после Другог светског рата. Наводим део из његовог текста *Најновија збивања у српској култури*, који је објављен 1975. године. Цитат преузимам из његових *Сабраних дела* које је 2000. године издала Српска радикална странка у 10 обимних томова. Цитат је из Књиге пете, стр. 900:

Нека не мисле читаоци да је овим завршено черечење српске културе. Не, већ се помаљају покрети за даљим разбијањем српске културе и спровођењем Срба на „ужу Србију“. Неки Драшко Реџеп пише у Политици од 25. маја о. г. један галиматијас под насловом „Војводина стара“. То је намерни галиматијас да се не би одмах разумео. Главно је да он пледира о посебности Војводине у сваком погледу, посебно културне. Ми иначе све преносимо кад текстуелно цитирамо (што је једино научно исправно) а овде то има нарочити значај, јер га сваки разуме. Не разумем га ни ја потпуно, али је његова тенденција јасна: показати да је Војводина нешто за себе, нешто друго него Србија и њена култура особена, ближа култури других народа Војводине него народа Српскога.

Лазо М. Костић је у овом тексту називао Бошка Новаковића и Драшка Реџепа (писао је баш Реџеп) „српским издајницима“. Ова његова квалификација могла се односити само на Бошка Новаковића, који је био Србин. Рођено име господина Реџепа је Драженко и он је рођен у Осјеку 1935. О томе да он није Србин, како га многи виде, него Хрват и католик, може се видети у публикацији *Ко је ко у Србији* (1996). Господин Реџеп се јавно хвалисао пријатељством са Ибрахимом Руговом и сличним везама. Отприлике у време када је у НИН-у констатовано да је он „газда српске културе Новог Сада“ председник Владе Косова је био Бајрам Реџепа. Не кријем да имам личне интересе да човек типа и кова господина Реџепа не буде „газда српске културе у Новом Саду“. Последња моја књига у Новом Саду објављена је 1991. То је била *Теоријска мисао о књижевности* у издању Светова. Последњи пут је јавно једна моја књига представљена у Новом Саду 1995. То је била књига *Српски национални програм и српска књижевност* у издању Народне и универзитетске библиотеке у Приштини. Читалац ће из белешке о аутору у овој књизи моћи да види колико и шта сам могао и морао објављивати мимо Новог Сада и Војводине. Ту спада цео програм обнове србистике. Тај програм у Новом Саду није могао да буде јавно подржан.

8.

Нови Сад је у прошлости био један од најзначајнијих центара славистике и србистике. Нарочито је значајну улогу имао када је у њему живео и радио млади Павел Јозеф Шафарик (1819-1833). Шафарик је баш у Новом Саду израстао у једног од највећих слависта и србиста свих времена. Овај истомишљеник и пријатељ Вука Караџића, одиграо је значајну улогу и у оснивању Летописа, часописа због чијег је излажења убрзо основана Матица српска (1826).

Матица српска је, током своје дуге историје, деловала са позиција славистике и србистике. Шездесетих година 19. века, када је градоначелник Новог Сада био Светозар Милетић, Матица

српска се преселила из Пеште у Нови Сад (1864). У то време Нови Сад су почели да називају Српском Атином.

Са избијањем Другог светског рата и доласком Титових комуниста на власт био је угрожен наставак рада Матице српске. Матица српска је после рата задржала име, али је променила правац. Нова Матица више није деловала са позиција србистике већ са позиција сербокroatистике.

Покрет за обнову србистике, који је настао на моју иницијативу 1997. године у Приштини, није могао да буде основан у Новом Саду. Нити је касније у Новом Саду на било који начин подржан. Тај Покрет у свом програму има обнову српске филолошке традиције, а самим тиме и обнову традиције једне од најзначајнијих српских националних институција – Матице српске.

Сада је новосадска ситуација, укратко, оваква. У граду Орфелина, Шафарика, Милетића, Лазе Костића, Остојића, пишу се и данас неке од најзначајнијих књига из области србистике, али оне ту не могу да се објаве. Јер газде то не дозвољавају. Газде још држе окупирану Матицу, а од Новог Сада хоће да направе нешто друго од оног што је био и што треба да буде. Ситуација ће, вероватно, морати да се мења. То ће се десити тек онда када се стекне свест о томе да су српске националне институције, од доласка комуниста на власт, промениле правац и да се у њима одвијала делатност у много чему супротна српским националним интересима. Потребно је направити нови заокрет ка аутентичним коренима српске културе, не само декларативно, него и делима.

Гробница хрватског књижевника Мијата Црка на петроварадинском гробљу, у којој је, по сопственој жељи, сахрањен његов унук по мајци Бошко Петровић.

CRNKO, Mijat, Mihovil, Mihovio (Hrv. Kostajnica, 25. II 1850 — Petrovaradin, 4. IV 1916). O. šk. polazio u Kostajnici (1856—1860), 4 r. gimn. (1860—1864) i učit. šk. (1864—1868) u Zagrebu. Učitelj u Valpovu, Donjem Miholjcu, Virovitici, Kamenici, Sopju i upravitelj u Petrovaradinu. Poznao nemački i mađarski jezik. U književnosti se javio pesmom *Učite se* ... u listu *Golub* (Sombor, II, 1, 1880, 6). Pesme, pesme u prozi, crtice, priče, putopise, prikaze o našim književnicima (Zmaj, Kranjčević, M. Pejnović, Skender Fabković, I. Trn-

ski i dr.), napise o školstvu i prosveti objavljivao u novinama, časopisima, kalendarima, almanasima i zbornicima: *Golub* (1880, 1882—1891, 1893—1901, 1905), *Smilje* (1882—1883, 1885—1887, 1889—1890, 1897—1899, 1900—1916, 1923—1924), *Neven* (1886—1887, 1890—1892, 1898—1900, 1903—1904), *Bršljan* (1889—1891, 1894), *Ljiljan* (1895—1897), *Škola* (Osijek, Vukovar, Zg, Karlovac i Gospić 1897—1905, 1907—1909), *Nada* (kal., Zg 1898—1899), *Školsko zvonce* (Bg 1901), *Karlovački glasnik* (1902), *Almanah*

hrvatskoj mladeži (Zg 1906), *Mladi Istran* (Opatija 1906—1907, 1909), *Andeo čuvar* (1907—1911, 1913—1916), *Jorgovan* (kal., Osijek 1908, 1915), *Prosvjeta* (1909, 1912—1913), *Mladi Hrvat* (1910—1913), *Antunu Cuvaju hrvatsko učiteljsтво* 8. VI 1912 (zbornik radova, Zg 1912), *Veliki Ćiril-Methodski koledar* (Zg 1912), *Bog i Hrvati* (1912), *Milodarske* (Osijek 1913/14), *Hrvatski učiteljski dom* (1915). Iz rukopisne ostavštine štampane su i preštampane neke pesme, pesme u prozi i crtice u listovima: *Glasnik Podmlatka Crvenog krsta* (1925/26), *Hrvatske novine* (Sub. 1927), *Dečji list* (Bg 1928/29, 1931/32), *Novo doba za deca* (1938). Ostala mu u rukopisu zbirka erotskih pesama *Biseriće* i zbirka epigrama i aforizama u stihu. Bio član Kluba hrv. književnika i umjetnika u Osijeku i član dopisnik Hrv. pedagoško-književnog zbora u Zagrebu (1901).

LITERATURA — A. Шанић: Црнку, У Мостару, Голуб XI, 3, 1889, 37; A.: М. Ц., народни учитељ у Петроварадину (s portr.), Голуб XXI, 10, 1899, 146—147; A.: М. С. (s portr.), Jorgovan (kal.), Osijek 1915, 74—76; A.: М. С. (s portr.), Smilje XLV, 9/10, 1915/16, 129—132; B. Toni: M-u C-u (pesma), Smilje XLV, 9/10, 1915/16, 129; Nekrolozi: Hrvatski učiteljski dom IX, 10, 1916, 77—79; Hrvatska obrana XV, 84, 1916, 2; Andeo čuvar XVI, 2, 1917, 31. M. Božićević: Hrvatsko učiteljstvo u narodu, Zg 1944, 86.

I. Esih

Tekst je skeniranjem prenet u celini iz *Leksikona pisaca Jugoslavije*

ЗА РЕДЕФИНИСАЊЕ ПРОГРАМА МАТИЦЕ СРПСКЕ

На изборној скупштини Матице српске, 2. октобра 1999. године, рекао сам да њену језичку и књижевну политику у последњих пола века не би одобрио нико од оних људи чије се бисте налазе испред Матичине зграде. Имам ли за ову тврдњу аргументе?

Распарчавање српског језика

У време оснивања Матице (1826) наш језик се звао српски и нико га није мешао са тадашњим хрватским (кајкавским). Матица, касније није прихватила назив илирски језик, који су наметали илирци, нити је прихватила назив хрватски или српски који је, у време свог боравка у Загребу, прихватио Ђуро Даничић.

Године 1954, на формалну иницијативу Матице српске, дошло је до Новосадског договора о језику. По томе Договору некадашњи српски књижевни језик је преименован у српскохрватски, односно хрваткосрпски језик. А донета је и одлука да Матица српска и Матица хрватска донесу заједнички правопис и саставе речник. Године 1960. појавио се *Правопис хрваткосрпскога књижевног језика* ијекавски и латиницом у Матици хрватској, а у исто време *Правопис српскохрватскога књижевног језика* екавски и ћирилицом у Матици српској. Убрзо су се почели појављивати и први томови *Рјечника хрваткосрпског језика* (латиницом) и *Речника српскохрватског језика* (ћирилицом).

Мада је у закључцима Новосадског договора било речено да је књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца један и јединствен, наведене публикације делиле су књижевни језик Срба на две половине: једну екавску и ћириличку, за коју је била надлежна Матица српска, и другу, ијекавску и латиничку, за коју је надлежна била Матица хрватска. Тако је некадашњи српски језик распарчан на источну (београдску, српску) и западну (загребачку, хрватску) варијанту. Све чешиће су се чули гласови да је хрваткосрпски, у ствари, хрватски књижевни језик, а српскохрватски да је српски књижевни језик.

Тридесет година после новосадског договора у Минхену се појавила књига *Добар дан!* Томе Матасића – за учење хрватског језика. У њој је објављена *Карта хрватског језика са додатком српског*. На *Карти* је подручје српскохрватског/хрваткосрпског језика разложено на два дела. Западно од линије Лозница-Краљево-Де-

чани простира се подручје хрватског језика, а источно од те линије – српског. Разграничења је извршено исто као и на Новосадском договору: по линији екавица-ијекавица. Сви ијекавци припали су подручју хрватског језика.

Приликом разбијања Југославије, 1992, Срби су поново вратили стари назив за свој језик. Али у Матици српској није ништа учињено да се обнови и стари садржај појма српски језик у духу Вукове традиције.

Дошло је затим још горе решење. Дејтонски споразум (1995) писан је само на два језика: на енглеском и на српском језику (у три варијанте) али у њему дословно стоји да је потписан у Паризу 1995. „на босанском, хрватском, енглеском и српском језику“. Од некадашњег једног српског језика тако су настала три. На жалост, водећи српски лингвисти, који су деценијама тврдили да се једним језиком говори од словеначке до бугарске границе, прихватили су нову „научну“ истину; а Матица је прихватила истину својих научних ауторитета. Тако је српски језик постао још распарчанији.

Ево, за пример, једне конзеквенце таквог чина: у Немачкој је до разбијања Југославије било 50 лектората српскохрватског језика. Сада има 39 лектората за хрватски, 7 за босански и четири за српски. Језик који је и за Немце некад био само српски сада се пред нашим очима практично преименује у хрватски језик.

Распарчавање српске књижевности

У свим историјама српске књижевности до Другог светског рата српска књижевност је имала ова четири дела: народну књижевност, стару књижевност, средњу (дубровачку) књижевност и нову књижевност. Тако се она предавала и у Србији, и у Црној Гори, и у српским школама у Аустрији; обим српске књижевности није нарушаван ни у оквиру југословенске књижевности у време прве Југославије.

Убрзо после Новосадског договора, Матица српска је, заједно са Српском књижевном задругом, почела да издаје едицију *Српска књижевност у сто књига*. Српска књижевност је у тој едицији умањена. Из ње је, без иједне речи објашњења, изостављена дубровачка књижевност, а народна, зато што је настала на тзв. српскохрватском језику, представљена је као заједничко добро Срба и Хрвата. Учињено је онако као што је Ђуро Шурмин представио српску књижевност у књизи *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898), односно како су је представљали хрватски филолози и како

је била представљена у публикацијама Југославенског лексикографског завода. Матица српска, супротно својој и српској филолошкој традицији, послужила је као продужена рука туђих интереса да се српска књижевност умањи. То умањивање је постало још извесније откако је легализован став да се некадашњи српски језик распарча на српски, хрватски и босански. Сигурно да се не може тврдити да су народне песме из Вукових збирки српске ако су настале на хрватском или босанском језику. На српским факултетима већ годинама се не учи предмет који се не зове *Српска народна књижевност* већ само *Народна књижевност*. Израз српска народна књижевност, из српске традиције, сасвим сигурно није у складу ни са Новосадским договором ни са каснијим разбијањем српског језика.

Кључни проблем: језик и књижевност старих Дубровчана

За лингвисте је неспорна чињеница: Дубровник се налази на територији где се говори источнохерцеговачким дијалектом штокавског наречја. То наречје захвата више него целу источну половину Републике српске, више од половине Црне Горе, Западну Србију до Краљева и Лознице, више од целе западне половине Републике српске, отприлике целу некадашњу Републику Српску Крајину. Ако се усвоји став да се у Дубровнику говори хрватским језиком, онда је исправан став да се и на целом подручју источнохерцеговачког дијалекта говори хрватски. У публикацијама Матице српске већ се појавило да је Гундулић писао на хрватском језику, па и то да је дубровачка књижевност уопште писана на хрватском. По томе испада да су песме Филипа Вишњића, Тешана Подруговића и Старца Милије испеване на хрватском језику, да су на том језику писали Вук, Даничић, Кочић и Ћопић; да су Вук и Даничић и Библију превели на хрватски. Тим импликацијама се не придаје значај, као што се није придавао значај ни оним преименовањима нашег језика. Смисао те политике се замагљује. Па ипак се већ јасно види да су Срби последњих деценија, баш у Матици, и преко ње, изгубили оријентир. Нико од оних људи чије бисте стоје испред Матичине зграде не би прихватио овакву политику.

Промене

Матица српска треба да напусти курс који је имала у Титовој епоси. Другим речима, треба да престане да буде продужена рука

хрватске филологије и да се врати својој властитој и српској филолошкој традицији. Она је дужна да обнови не само име српског језика, већ и сам његов појмовни садржај, као и некадашњи садржај појма српска књижевност. Такође, она је дужна да обнови и садржај појма српског народа без његовог распарчавања политичким манипулацијама преко језика и књижевности. То се може постићи уколико они за које се гласа на Матичиним скупштинама схвате да су ова питања важна и да су дужни да их расправе кроз организовано и јавно сучељавање мишљења.

Аутор је стални члан Матице српске и професор Филозофског факултета у Новом Саду.

МИСИЈА СВЕТОЗАРА ПЕТРОВИЋА

Академик Светозар Петровић (1931-2005) током последњих 35 година битно је утицао на мој рад. Он је, такође битно, утицао и на збивања у српској филологији и у србијанском образовном систему. Траг који је оставио дубљи је него што се зна и претпоставља.

Животни пут Светозара Петровића

Светозар Петровић је 1970. изабран за професора Историје југословенских књижевности (ренесанса и барок) на Филозофском факултету у Новом Саду. Тада је из Загреба прешао у Нови Сад и остао трајно да живи у њему. Упознао сам га исте године у редакцији Летописа Матице српске, чији сам био члан (1969-1979). У то време био сам пријавио докторску тезу *Поетика Момчила Настасијевића* код професора Драгише Живковића који је одлучио да ме прими за свог асистента на предмету Теорија књижевности II. Живковићев асистент био сам годину дана (1971-2). Он је свој предмет уступио професору Петровићу, па сам тако постао Петровићев асистент. Почетком 1974. докторирао сам код Петровића, а не код Живковића.

Светозар Петровић је 1963. године објавио књигу *Критика и дјело*, која је, у ствари, критика познате *Теорије књижевности* Велека и Ворена. Ова Петровићева књига је једно од првих значајних дела из области методологије проучавања књижевности и то не само у нас. Она спада у ужи круг дела непролазне књижевнотеоријске вредности. Петровић се први у Југославији почео систематски бавити овом дисциплином. У Новом Саду, преуевши предмет од Живковића, он му је променио садржај, а задржао стари назив. Програм који је он направио био је, у ствари, програм методологије проучавања књижевности. Веома брзо професор Петровић је овај предмет препустио мени.

Поставши наставник на предмету који је и у Загребу и у Новом Саду фактички засновао Петровић, ја сам у почетку радио по програму који је он саставио. После сам и сам створио нов програм и радио по њему. Оно што је почео Светозар Петровић и што сам ја наставио требало би схватити као српски допринос развоју једне нове дисциплине. Из мог наставничког рада у оквиру овога предмета настале су следеће моје књиге: *Живот песме Лазе Костића „Santa Maria della Salute“* (1981), *Реч и корелатив* (1983), *Методологија проучавања књижевности* (1985), *Теоријска мисао о књижевности* (1991), *Теорија белетристике* (1993), *Теорија књижевности* (1997) и *Логос и парадигма* (2000). Пре Петровићевог доласка у Нови Сад, Хрвати су у овој области знатно предњачили у односу на Србе. Касније више није било тако. Поготово што су резултате Петровићевог и мог рада, у корист методологије проучавања књижевности, увећавали делима и други аутори.

Првих година боравка Светозара Петровића у Новом Саду често сам се са њим сретао. Он је остављао утисак човека велике обавештености. Компетентно је говорио о литератури, о теорији, о методологији, о семиологији, о компаратистици, а радо и о – политици. (Зачудо да је он, рођени брат чувеног филозофа Гаје Петровића, ретко говорио о филозофији). Пошто је једно време студирао у Индији, а више пута на дуже време боравио у Америци, имао је шире видике од нас који смо били оријентисани ка европским центрима. Знао је толико добро енглески да је успешно редиговао преводе најбољих англиста. Убрзо после доласка у Нови Сад стекао је једно од првих места у новосадским интелектуалним круговима, посебно у Матици српској. Пратила га је харизма изузетног професора. Никад формално није био на власти на Факултету, али је имао пресудан утицај у много чему. Чини ми се да смо то сви примећивали.

Кад сам му у јесен 1973. предао на читање докторску тезу, он ми је, такорећи одмах, препустио предмет и омогућио да веома брзо одбраним докторат. То се десило у марту 1974, а убрзо сам, по редовној процедури, постао доцент (1975). Потом је учинио и нешто више: на његов предлог постао сам руководилац постдипломских студија које је он основао на нашој Катедри. А онда се

десило нешто мимо свих мојих очекивања и предвиђања. Дошао сам на Факултет са неког састанка у Матици српској и дочекан сам честиткама: био сам изабран, једногласно, за вршиоца дужности директора Института и шефа Катедре за југословенске књижевности и општу књижевност. То је било 1976. Збило се тако неочекивано да практично нисам ни могао да се браним. Тај избор је био неприличан зато што сам на Катедри био најмлађи наставник. Сви старији били су за мој избор, а моји недовољно снажни покушаји да се успротивим избору наилазили су на одлучно одбијање. Кад се осврнем уназад, мислим да је тај догађај био почетак краја моје стварне сарадње са Петровићем.

Сада боље видим него некада шта се онда у Југославији, на ширем плану, дешавало. Управо у време мога директорског мандата (1976-1979) у Југославији је вођена кампања око увођења минимума заједништва у настави књижевности. Ту кампању је у нашем Институту, односно на Катедри, почео да спроводи професор словеначке књижевности Јоже Погачник. Јоже Погачник је истовремено са Петровићем дошао у Нови Сад из Загреба. Сви смо мислили да су та два доласка прави добици за наш Факултет и наш град. Са професором Погачником и његовом супругом Нином, која је била моја колегиница на предмету, а затим и мој асистент, имао сам лепе пријатељске и сарадничке односе. Односи су се, међутим, драстично покварили кад је Погачник затражио да се у наставни програм уведу два нова предмета: Црногорска књижевност и Босанско-херцеговачка књижевност. Та два предмета су већ била уведена на факултетима у неким југословенским републикама. Схватио сам шта би се увођењем та два предмета десило. Из српске књижевности би били искључени: Његош, Љубиша, Миљанов, Лалић, Булатовић; такође и Шантић, Кочић, Дучић, Андрић, Селимовић и многи други писци. Успео сам, и то једва, да се на Већу Филозофског факултета одбаци Погачников предлог. И сада сматрам да сам се и као наставник и директор Института понео одговорно, у духу дисциплине коју сам предавао, и у складу са српским националним интересима, а да је мој колега Погачник имао према Србима и њиховој књижевности лоше намере. Моја борба са Погачником била је јавна; трајала је месеци-

ма. Очекивао сам да ће Светозар Петровић стати на моју страну. Очекивао сам, такође, да ћу добити подршку од Матице српске. Нити ме је подржао Петровић, нити ме је подржала Матица. Одсуство Петровићеве подршке могао сам да осетим, али не и да разумем. Нисам разумевао ни зашто ми је у пресудном тренутку Матица окренула леђа. Десило се, међутим, нешто неочекивано. Матица српска је омогућила убрзо професору Погачнику да у 30 обимних књига објави изабрана дела словеначке књижевности. То је један од највећих Матичиних подухвата уопште. Сада такође јасно видим: откако сам почео да браним интегритет српске књижевности, Матица српска ме је практично одбацила. У Матичиним органима нашле су се и тамо су трајно остале моје колеге које су подржавале Погачника, а на штету интегритета српске књижевности.

Кад је Светозар Петровић долазио из Загреба у Нови Сад, било је постављано питање: шта је стварни разлог његовог доласка. Петровићев прелазак у Нови Сад збио се у време бујања маспока у Хрватској. Створио се утисак да њему, као Србину, у Загребу није било лако и да је зато одлучио да се склони. Сам Петровић је такве тврдње одлучно демантовао, али му је мало ко из моје околине веровао. Већина је мислила да он хоће да буде међу Србима, а да неће да вређа средину из које је дошао. Слично као и други, мислио сам и ја.

После седам година рада на Филозофском факултету у Новом Саду, Петровић је 1977. опет дигао сидро и запослио се на Филолошком факултету у Београду, на Катедри за светску књижевност. Опет су била постављана питања: зашто је професор отишао из Новог Сада када је овде био изузетно и цењен и поштован. Очекивало се да ће из Новог Сада прећи и да станује у Београду. Али је он трајно остао да станује у Новом Саду.

Не размишљао сада о Петровићевом раду и деловању први пут. Трагова о томе има у више мојих књига. Али сада, када њега више нема у овоземаљском животу, и пошто су се у међувремену српском народу десиле многе страшне ствари, са временске дистанце, опет се питам: шта је била стварна мисија Светозара Петровића у Новом Саду и Београду, односно у Србији. Одговор на

ово питање, на жалост, није повољан ни за Петровића ни за српску интелектуалну и политичку средину.

Пошто су прошле три и по деценије од његовог доласка, јасно ми је да он није дошао из Загреба у Нови Сад да би правио некакав центар за књижевнотеоријска истраживања, како сам ја на почетку његовог боравка мислио. Нисам стекао утисак да је професору, чији сам посао на Факултету наставио, годило што су се појавиле моје овде поменуте књиге. Он је, чини ми се, од мене нешто друго очекивао. А када се показало да ја та очекивања нећу испунити, односио се према мени са осећањем дубоке повређености.

Светозар Петровић и дубровачка књижевност

Поред опште књижевности (теорије књижевности, методологије проучавања књижевности, компаратистике) Светозар Петровић се бавио још једном облашћу: дубровачком књижевношћу. Из те области је докторирао 1966. године тезом која је објављена под насловом *Облик и смисао. Сонет у старој хрватској књижевности* (1968). Пре него што је урадио ову тезу, Петровић је објавио у знаменитом зборнику Зденка Шкреба и Франа Петреа *Увод у књижевност* (1961) запажен одељак о стиху и одмах стао у ред првих ауторитета из ове области. Било је природно да своја истраживања стиха конкретизује на једном корпусу књижевних дела и он је одабрао дубровачку књижевност. Избор теме за дисертацију најчешће је пресудан за рад будућих научника. Био је пресудан и за рад Светозара Петровића.

Сви значајнији српски филолози у прошлости сматрали су да се у Дубровнику говори српским језиком, да је дубровачка књижевност српска. Све до после Другог светског није било српског академика који би другачије мислио. Рођени Дубровчанин Милан Решетар, Србин римокатолик, настројен пројугословенски, бечки и загребачки професор, зет Ватрослава Јагића, пред Други светски рат и пред крај свога живота, написао је у својој приступној беседи у Српској краљевској академији у Београду чувену реченицу: „Али ко дијели српско од хрватскога мора призна-

ти да је Дубровник по језику био увијек српски“. (*Срби и њихов језик*, 1997:355). Кад се погледа садашња политичка карта западног Балкана, видеће се да је Дубровник са околином и физички одвојен од Хрватске и наслоњен на српско залеђе. А кад се погледа дијалектолошка карта истог подручја, видеће се да Дубровник спада у источнохерцеговачки дијалекат, односно, по Вуку, у јужно наречје српског језика. То наречје захвата околину Дубровника, део Црне Горе, део Србије, целу Републику српску и целу Републику Српску Крајину. Став да је Дубровник из времена ренесансе и барока настао на некаквој хрватској територији, да је био насељен Хрватима, тешко се може бранити.

Светозар Петровић је рођен у Карловцу, а потиче из угледне српске породице из Српских Моравица. Не знам шта му је по националном осећању била мајка. Али знам да се он гласно изјашњавао као Србин. А управо је он био један од првих значајних Срба филолога који је стао на становиште да је дубровачка књижевност хрватска.

Избор теме за докторску дисертацију Светозара Петровића не може се схватити само као индивидуални чин. Он је био одабран за важан задатак да као Србин, који ће докторирати на дубровачкој књижевности, потврди Хрватима да је дубровачка књижевност хрватска. У све што ће он после тога чинити и шта ће се са њиме чинити, биће уплетени хрватски национални интереси. Хрватска страна је имала рачуна да за себе задобије једног Светозара Петровића. Његова теза објављена је 1968. у *Раду ЈАЗУ*, а ускоро и посебно, као сепарат.

Петровићева теза може да послужи као пример високе акрибије. У већем формату, њен главни текст има око сто страна, а фусноте писане ситнијим словима износе око 200 страна. Мада споља импаозантна творевина, ова теза, ипак, у целини, не стоји на чврстим основама. Она дубровачку књижевност приказује као хрватску и језик те поезије, тј. језик Дубровчана, приказује као хрватски. То би било нормално да су та питања у науци рашчишћена и да о њима постоји сагласност. Али није нормално, кад у том питању сагласности нема, и кад научник арбитрарно прихвата једно неутемељено решење. Њему, као човеку који се јавно деклари-

ше као Србин, требало је да буде познато да у српској филолошкој традицији на питање о националном статусу дубровачке књижевности и језику Дубровчана постоји другачији став. Целу ту традицију Петровић је игнорисао. А то значи: одлучио је да не полаже рачуне науци о научним проблемима. Показаће се, у скорој будућности, да је такав однос према науци имао и своју скупу цену.

Ову Петровићеву дисертацију ја сам читао почетком 70-тих година 20. века. Било је то време када ми изрази хрватска књижевност и хрватски језик у вези са старим Дубровчанима нису сметали јер су, по тадашњој владајућој сербокroatистичкој филолошкој парадигми, имали синонимно значење са изразом српски, односно српскохрватски језик и српскохрватска књижевност. У најбољем случају дубровачка књижевност се могла сматрати као део и српске и хрватске књижевности. Моја интересовања била су тада усмерена превасходно на оно што је у Петровићевој књизи било теоријског карактера.

Међутим, у деценијама и годинама које су водиле ка разбијању Југославије показало се да решења која се тичу Дубровника и језика Дубровчана нису споредна него кључна. По свим дијалектолошким картама, Дубровник лежи на подручју источнохерцеговачког наречја српскохрватског језика. Ако се каже да се у Дубровнику говори хрватским језиком, онда се истим језиком говори у Требињу, у Билећи, у Никшићу, у Ужицу, у Бијелини, у Бањалуци, у Петрињи, па се, дакле, и у тим местима говори хрватским језиком. У другом по реду броју часописа *Србистика/Serbi-sa* (а затим и у мојој књизи *Српски филолошки програм*, 2000) прештампао сам више дијалектолошких карата српскохрватског језика, међу њима и *Карту хрватског језика са додатком српског* Томе Матасића. По тој карти се хрватским језиком говори у целој Хрватској, целој Босни и Херцеговини, целој Црној Гори и делу Србије до линије Лозница-Ваљево-Краљево-Дечани. Ако је дубровачка књижевност писана на хрватском језику, као што кажу хрватски филолози, а тај став потврђује и теза Светозара Петровића, онда је она стварно хрватска. Језичка наука, међутим, показује да се у Дубровнику говори језиком којим говори становништво

западне Црне Горе, Западне Србије и целе Републике Српске и Републике Српске Крајине. А то значи да језик старог Дубровника, па и његово становништво, припада српском свету. Хрватска филологија, дакле, посеже за нечим што није хрватско.

Арбитарност у науци

Наука и арбитарност – то једноставно једно са другим не иде. Арбитарност и логика и методологија – ни то једно са другим не иде. Арбитарност у науци, којој је прибегао Светозар Петровић, да би задовољио нелегитимне интересе своје загребачке средине, није остала без последица. Петровић је својом тезом успео да буде прихваћен у Загребу. Али је истовремено у погледу научности свог поступка учинио нешто лоше. Одлучивши се за арбитарна решења у науци, Петровић је сасекао грану на којој је седео. Веома брзо ће се показати да са таквим ставовима он више није могао да буде прави ни плодан научник. Најбоља његова књига, *Природа критике*, појавила се 1972. године када је већ био у Новом Саду. А у тој књизи најбољи је одељак *Критика и дјело*, односно у целини преузета истоимена његова прва књига. Остали текстови у новој књизи одблесци су енергије испољене на почетку његовог рада, пре него што је био дошао у ситуацију да служи нелегитимним интересима хрватске филологије. Нешто слично се десило и са његовом четвртом књигом, *Облик и смисао. Списи о стиху* (1986). Највредније у тој књизи је оно што потиче из истраживања саопштених у докторској тези. И ова књига је на неки начин доградила његова испитивања у области стиха. Било је још започетих а недовршених послова. Укупно Петровићево дело остало је торзо.

Даљу Петровићеву судбину, после дисертације, можемо реконструисати овако. Хрватска страна није се задовољила само тиме што је један талентовани Србин пристао да у загребачким круговима арбитарно прикаже дубровачку књижевност као хрватску. Она је од њега хтела и нешто више: да оде у Србију и да такав став угради у српске научне и образовне институције. Таква моја оцена баца нову светлост на Петровићеву мисију у Србији.

Светозар Петровић стварно није побегао из Загреба пред маспоком. Он је, заједно са Погачником, послат или је по својој вољи дошао у кључни српски град, у Нови Сад, да обави важан посао. Погачников посао, бар у Новом Саду и у Србији, није успео. Петровићев, на жалост, у највећој мери јесте.

„Не знате Ви шта сте са Петровићем у Новом Саду добили“, говорио ми је, као младом доценту, водећи хрватски германиста и теоретичар књижевности Зденко Шкроб, негде средином седамдесетих. Имао сам утисак да и он и ја мислимо на исто: мислили смо на Петровићев теоријски и методолошки рад који је у то време досегао до светског врха. Са осећањем пуног задовољства сматрао сам да је он у Нови Сад дошао да унапреди и наставу и науку. При томе, испуштао сам из вида да је Петровић и номинално био изабран за професора Историје југословенских књижевности (ренесанса и барок) што је у колоквијалном језику значило да је у Нови Сад дошао да би на дубровачкој књижевности заменио професора Мирослава Пантића. Показаће се да промена није била од оне врсте какве се на факултетима редовно дешавају, када на истом предмету један наставник замени другог. У овом случају није било тако. Доласком загребачког професора на место београдског, дошло је до промене која се тицала нечега много крупнијег: тицала се статуса дубровачке књижевности, али и обима српске књижевности као целине. До Петровићевог доласка, на Филозофском факултету у Новом Саду дубровачка књижевност је предавана као српска (или као српскохрватска). Од Петровићевог доласка она је предавана искључиво као хрватска. Тај преврат се десио једноставним кадровским потезом, упркос научној истини, и противно српским интересима. Да је Петровић предавао дубровачку књижевност као хрватску, сазнао сам много касније од студента постдиполомских студија.

Накнадно сам схватио и зашто су Петровића радо дочекали у Матици српској. Петровић, са научном титулом, стеченом у Загребу, а као декларисани Србин, оправдавао је грех који су морали имати на савести челници ове институције. Њихова два главна греха били су: прво, Новосадски договор (који је практично делио дотадашњи српски језик на српску и хрватску варијанту, па је Ву-

ково јужно наречје третирано као западно, тј. хрватско), а други грех је била едиција *Српска књижевност у сто књига* из које је дубровачка књижевност изостављана без и једне речи образложења.

Пошто је у Новом Саду освојио главне позиције (Филозофски факултет и Матицу српску), Петровић је прешао у Београд. Требало је да се у главном граду освоје још две битне стратешке позиције: Филолошки факултет и Српска академија наука и уметности. Светозар Петровић постао је важан чинилац и у једној и у другој институцији. Ове институције су прихватале његове ставове. Пантићеви студенти из седамдесетих и осамдесетих година посведочиће ми да, у новим приликама, академик Пантић више није истицао, као мојој генерацији са краја педесетих, да је дубровачка књижевност српска. Тако нешто се више није смело поминути. Тек после разбијања Југославије, Пантић ће поново почети јавно да говори и пише да је дубровачка књижевност део српске књижевности.

Кадровски потези Светозара Петровића

Светозар Петровић ме је, на почетку моје универзитетске каријере, задужио позитивним личним односом. Зато дуго нисам могао да приметим да се наши ставови око питања интегритета српске књижевности, а посебно око статуса дубровачке, битно разликују. Иако сам примећивао да сам, због одбране интегритета српске књижевности, у Новом Саду, Српској Атини, бивао све више изопштен, тек накнадно сам могао да реконструишем да је у томе изопштавању и Петровић могао имати удела. И то не зато што је имао нешто против мене лично, већ зато што сам сметао програму који је он имао да оствари. А тај програм се тичао пре свега статуса дубровачке књижевности.

Пошто хрватска страна научно није могла да докаже да је дубровачка књижевност хрватска, нити да Дубровчани говоре хрватским језиком, тј. другачијим од језика српског залеђа, било је потребно да се учини нешто друго: да се Срби сами одрекну дубровачке књижевности. Постигнуто је да се то учини у низу изда-

ња прављених по моделу едиције *Српска књижевност у сто књига*. То су едиције *Српска драма* (Нолит) и *Историја српског народа* (СКЗ), *Српска књижевна критика* (Матица српска, Институт за књижевност и уметност). Многе антологије српске љубавне поезије које су се појавиле последњих деценија, имале су такође функцију да, изостављањем дубровачке љубавне поезије, афирмишу научно неприхватљиву тезу да дубровачка књижевност није саставни део српске књижевности.

О настајању поменутих едиција и других издавачких потеза не знам довољно. Али ми није било тешко да реконструишем како је настала едиција *Српска књижевна критика*. Један број часописа *Књижевна историја* садржи тематски блок посвећен тој едицији. Из материјала који су тамо објављени види се да је у настајање те едиције био укључен и Светозар Петровић и то на самом почетку свог боравка у Србији. Јавни циљ ове едиције био је да покаже како се српска књижевна критика развијала и да представи репрезентативне текстове српске критике и вредне књижевне критичаре. Али је, са становишта србистике, ова едиција имала и други, такође важан циљ: да покаже како дубровачка књижевност није део српске књижевности. А то значи да испуни и онај део програма који је садржан у докторској дисертацији Светозара Петровића. Оба та циља едиција је обавила. Тематски блок часописа *Књижевна историја* (1996/98, уредник Душан Иванић) славио је и едицију а посебно њеног уредника Предрага Палавестру.

Пре него што је постао уредник ове едиције, Палавестра се у почетку своје каријере развијао као један од бољих критичара и историчара српске књижевности. Прихвативши се да уради едицију *Српска књижевна критика*, Палавестра се упустио у нешто што је, у научном смислу, проблематично: да покаже како српска књижевна критика током 200 година свога постојања, тобоже, није имала никаквих интереса за дубровачку књижевност. Неодрживост таквог става показала је једна друга едиција, *Историје српске књижевности*, коју од 1992. године настојим да објавим. Она је замишљена тако да у 10 књига представи све релевантне историје српске књижевности до Другог светског рата. У свим тим историјама које сам преко предговора представио у књизи *Си-*

стем српске књижевности (1996, 2000), дубровачка књижевност се приказује као део српске књижевности. Само у једном броју часописа *Србистика/Serbica* (трећем по реду, који носи ознаку 1999, а појавио се 2002) прештампана су три текста српских аутора који руше Петровићеву и Палавестрину тезу о томе да је дубровачка књижевност у прошлости третирана као хрватска. Бар једна од 25 књига Палавестрине едиције, могла је бити састављена од сличних текстова. У својој главној књизи, у *Историји српске модерне књижевности* (1986), Палавестра је прећутао постојање књиге *Дубровачка књижевност* дум Ивана Стојановића (1900), која је цела ушла у едицију *Историје српске књижевности*. Палавестра се некоректно односио и према другим историчарима српске књижевности које је помињао. Обављајући постављени задатак, он је прећутао да су сви они укључивали дубровачку књижевност у српску. Ко је у другој половини 20. века хтео да гради каријеру, морао је да поштује нека неписана правила. Кад је у питању дубровачка књижевност, негде од краја 60-тих, постало и у Србији пожељно прећуткивати истину, превиђати чињенице. Рад на Палавестриној едицији више од две деценије финансирао је српска држава, не само на корист, већ и на штету науке и на штету српских интереса. Моја едиција, која је потребна из научних, просветних, културних али и из националних интереса још је необјављена. Успео сам да објавим само 10 предговора за оних десет планираних књига. Али је и то било довољно да се назре истина другачија од оне успостављене у Титовој Југославији.

У време када су прве књиге Палавестрине едиције почеле да излазе, а ја сам још био директор Института за југословенске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, ишао сам у Институт за књижевност и уметност у Београду да позovem његовог директора, др Предрага Палавестру, да постане професор предмета Савремена југословенска књижевност, уместо пензионисаног професора Бошка Новаковића. До остварења овог наума није дошло због противљења организације Савеза комуниста Новосадског универзитета. Овај инсценирани догађај повећао је углед господина Палавестре у јавности и он је убрзо био награђен

тако што је изабран за дописног члана САНУ. Накнадно ми је постало јасно да се неко плански послужио инцидентом да би увео Палавестру у САНУ где ће он затим годинама водити Одељење језика и књижевности, кључно за спровођење хрватске стратегије у домену језика и историје књижевности. Чија је, ако није хрватска, стратегија овог Одељења по којој су Дубровчани говорили хрватским језиком, стварали хрватску књижевност, и по којој Хрвати говоре хрватским језиком а Срби говоре српскохрватским језиком!

Понашање интелектуалаца у српским националним институцијама, у кризним временима, која су наступила крајем 20. века, није било у складу ни са научним ни са српским националним интересима. То понашање није морало бити само резултат простог несналажења и збуњености. Оно је, судећи по дешавањима, било и резултат смишљених стратешких потеза. А да је тако било ја сам јасно видео на примеру наставних планова српске књижевности који су се непосредно тицали њеног интегритета. Кад је Југославија била разбијена, више није имало смисла да постоји Катедра за југословенске књижевности. Тако смо закључили ми који смо били запослени на Катедри са тим именом у Новом Саду. Сви запослени на њој су се сложили да она треба да промени име у Катедра за српску књижевност и језик. Али се нисмо сви сложили око тога како да се зову предмети. На овој Катедри има много предмета. Али само су неки ужестручни, јер се тичу српске књижевности. Ево како су ти ужестручни предмети у усвојеном Наставном плану (1993) названи:

Народна књижевност
Средњовековна књижевност
Књижевност ренесансе и барока
Српска књижевност 18. века
Српска књижевност 19. века
Српска књижевност 20. века

Уочљиво је да прва три предмета немају у наслову израз српска, а последња три их имају. То значи да се, према овом На-

ставном плану, као српска књижевност може сматрати само она која би се скупно могла назвати Српска књижевност 18-20. века. По називу предмета никако се не би могло закључити да Срби имају народну књижевност, средњовековну књижевност или књижевност ренесансе и барока. Као стручњак за методологију проучавања књижевности ја овакво решење никако нисам могао да прихватим. Своје неслагање изражавао сам на седницама Катедре, кад се тај наставни план усвајао, и предлагао другачије решење. Затим сам то учинио у књизи *Српски национални програм и српска књижевност* (Приштина 1995), па у серији књига из области србистике. Међу њима је посебно значајна књига *Систем српске књижевности* (Приштина 1996) у којој је показано како су српски и страни филолози гледали на корпус српске књижевности до Титовог периода. Саставио сам и *Антологију српске поезије у осам књига* да бих показао како данас треба гледати на интегритет српске књижевности. (Тек године 2004. објављене су само 1. и 4. књига *Антологије* у издању СКЗ и БИГЗ-а). То што сам чинио сматрао сам својом професионалном обавезом. Чување идентитета и интегритета српске књижевности требало би да је неписани задатак бар универзитетских професора, стручњака за српску књижевност. А требало би да је то задатак и Матице српске и Српске академије наука и уметности. На жалост, први стручњак за методологију проучавања српске књижевности, српски академик Светозар Петровић, није се тим поводом оглашавао. То значи да је он прећутно одобравао оно што је учињено у Наставном плану. Да је било по стручњацима са моје Катедре, чији је и он некад био члан, српска књижевност стварно не би више имала ни стару, ни народну, ни дубровачку књижевност. Срећом, нису сви били под апсолутном контролом. Мој став није победио на Катедри, али је побеђивао у јавности. Неку врсту извештаја о томе дао сам на последњим страницама књиге *Увод у србистику* (2002, 2003).

На жалост, битка за интегритет српске књижевности још није добијена. У јуну 2005. ишао сам у Завод за уџбенике и наставна средства да новом директору, проф. др Радошу Љушићу, предложим да Завод објави моју едицију *Историје српске књижевности* за коју сам написао и објавио све предговоре у књизи *Систем*

српске књижевност (1996, 2000). Мој главни аргумент да то треба учинити је сасвим јасан. Милион и по младих у Србији је у школским клупама, међу њима и хиљаде студената српске књижевности. Да би и они и њихови професори знали шта чини историју српске књижевности, они морају да знају и за оне историје које су настале пре Титовог периода. Директор Љушић ми је јасно одговорио: његов Завод не креира политику у овој области, већ спроводи политику која се у области језика и књижевности формулише у Матици и у Академији. Љушић ми је, другим речима, јасно ставио до знања да мора да слуша Предрага Палавестру и Божидача Ковачека. Мени је та порука схватљива. При нормалном стању ствари било би природно да тако буде. Господин Љушић, историчар по струци, није, међутим, разумео шта његов став конкретно значи у нашој ситуацији. Директор Завода није разумео да се он таквим односом према Матици и Академији определио да спроводи хрватски филолошки програм и да је његов одговор мени зато неприхватљив. На жалост, исту ствар не разумеју ни многи други угледни Срби на важним местима. Никако да им постане јасно нешто што је сасвим лако схватљиво: да су са доласком Титових комуниста главне српске националне институције стављене под политичку контролу и да су програмски и кадровски постале продужене руке хрватске филологије.

Овом мом разговору са новопостављеним директором Љушићем присуствовао је дугогодишњи главни уредник Завода др Петар Пијановић коме сам већ једном (1997) узалуд нудио поменути едицију *Историје српске књижевности*. Схватио сам да Пијановић упорно и вешто користи своје место да би спречио да садашња српска научна и књижевна јавност, а пре свега српска омладина, сазна како су домаћи и страни филолози гледали на српску књижевност пре Титовог периода. Уверио сам се у то и кад сам видео да је Пијановић укључен у издавање Шафарикове *Историје српске књижевности* (2004). Ово издање фалсификује научну истину о Шафариковим погледима на српску књижевност као целину, а чини то ради нелегитимних хрватских интереса. (О том издању постоји и текст у овој књизи). Поступање господина Пијановића се не може разумети без увида у хрватску стратегију

у овом питању. Пијановићев Завод слободно може да издаје волуминозна сабрана дела српских научника и писаца и да тако стиче углед најзначајнијег српског издавача. Хрватска страна, међутим, мора бити против да београдски Завод за уџбенике и наставна средства објави поменуте историје српске књижевности, јер би њихово коректно издавање порушило њену конструкцију. Зато Завод упорно избегава да уради оно што му је још главнији задатак од издавања сабраних дела српских научника и писаца: не објављује релевантно школско штиво које јасно показује како се на српску књижевност гледало у прошлости и како се може гледати и данас.

Разлаз између академика Светозара Петровића и његовог нешто млађег колеге Милосављевића био је неминован. Светозар Петровић је настојао да српској филологији и српским националним институцијама наметне хрватска решења. Ја сам, од разбијања Југославије, све чинио да се обнови српска и славистика филолошка традиција, као и да се обнови традиција српских националних институција. Петровић је, међутим, био у позицији да своја уверења остварује управо преко тих главних српских институција којима је дат монопол над истином. До тих институција мени је приступ практично ускраћен. Снага Петровићеве мисије има своју логику. Што више буде његових присталица или послушника на кључним местима у српским институцијама, његова мисија биће успешнија. У науку је, по тој логици, унет један елеменат који јој не припада: страх од слободног мишљења. Ко се не понаша како треба, ризикује да буде изопштен. Наставни план новосадске Катедре за српску књижевност, који сам напред цитирао, нису донели слободни људи. Донели су га људи који за своје мишљење и понашање некоме морају да полагају рачуне. И националне институције и медији су такву несувислост имплицитно подржали. Време страха у којем живимо лоше је за србистику.

Супротно од Петровића, своја професионална уверења настојао сам да изградим научним средствима, да их заснујем на чињеницама и да их теоријски утемељим. Цело једно поглавље моје књиге *Логос и парадигма* посвећено је расправи о чињеницама; друга су посвећена њиховим везама и тумачењима. Ја сам се ори-

јентисао да покажем снагу науке, а не политике. Не бих сигурно настојао да доказујем да је стара дубровачка књижевност српска, а да су се томе противиле чињенице. Своје неслагање са Петровићевом политиком и филологијом исказао сам у једној анкети београдског часописа *Књижевност* о тенденцијама, успонима и падовима српске књижевности 20. века. Мој текст под насловом *Пад књижевноисторијске свести* био је посвећен највећим делом разликама у ставовима академика Светозара Петровића и академика Мирослава Пантића о статусу дубровачке књижевности. Овај текст објављен је два пута: у часопису *Књижевност* (2000/1-2) и у мојој књизи *Српски филолошки програм* (2000). Текст о Петровићевој мисији у Србији само је шира експликација тамо изнетих ставова.

Националне институције – најслабије тачке српског народа или могући извор националне снаге

По мојим сазнањима и анализама, српске националне институције у области филологије изгубиле су свој идентитет са доласком комунистичког режима на власт. Покрет за обнову србистике покушао је да врати ток ствари на прави пут и наишао је на чврст отпор структура инсталираних у овим институцијама. Од тада сам почео озбиљно да схватам да у тим структурама има не само незнања и наивности него и организованости и дисциплине. Уместо да буду центри србистике, као што су сличне институције у других народа центри њихових националних филологија, ове наше имају други правац: да се изборе да србистике не буде. У томе предњаче ауторитети који делују арбитарно, а који ван науке некоме полажу рачуна.

О оснивању једне нове институције, Вукове задужбине, први пут сам чуо почетком осамдесетих година 20. века и то од Светозара Петровића. Он је агитовао да се новчано помогне оснивање институције са Вуковим именом. У то време још нисам имао јасну представу о стању у српској филологији. Природно је да сам, као и други, подржао ситним новчаним прилогом оснивање још једне српске институције.

Десило се, међутим, да деценију касније баш ја покренем питање обнове аутентичне вуковске традиције у српској филологији. Покрет за обнову србистике, основан у Приштини 1997, настао је из незадовољства стањем у савременој српској филологији. На корицама часописа *Србистика/Serbica*, који је тада покренут у Приштини, штампан је лого са Вуковим ликом. Покрет за обнову србистике не би имао никаквог смисла да је Вукова задужбина извршила преокрет у српској филологији у правцу повратка аутентичним ставовима Вука Карацића и других слависта, његових савременика, пре свега о питањима српског језика и књижевности. Уместо тога, Вукова задужбина делује сагласно са Матицом српском и са САНУ. А то значи да и она делује у раскораку са Вуком, односно против аутентичног Вука. Згрозио сам се кад сам видео да Вукове награде Културно-просветне заједнице Србије добијају и они који сматрају да не постоји *српска* народна књижевност, да је дубровачка књижевност *хрватска*, да је српски језик *српскохрватски*. Вуковим именом, на тај начин покривају се антивуковски ставови. По истом сценарију потурају се и ставови да Вука треба одбацити зато што није био добар православац, или зато што је био „створац језичког јединства Срба и Хрвата“, политике која је нас Србе довела до ћорсокака. У однос према Вуку унета је логика арбитрарности. По тој логици добро је све што штети научним и српским националним интересима.

Светозар Петровић није први почео да у српским националним институцијама спроводи хрватски филиолошки програм. И аустроугарске и старе југословенске власти, а нарочито комунистички режим, користиле су српске институције за своје политичке циљеве и стварале су услове за разграђивање српског филолошког програма. У праву су они који о Светозару Петровићу, поштено, говоре и пишу да је био одличан познавалац широких области књижевности, одличан предавач, културан и користан саговорник и да је он, као такав, у србијанској средини оставио дубоки траг. Један од доказа за ту тврдњу могу да буду и моје књиге из области којом смо се бавили, из теорије књижевности и методологије. Нити поричем нити могу да порекнем да сам баштиник нечега што је он, и то највише преко мене, подстакао у Србији:

истраживања у области методологије. На жалост, постоји и друга страна lika Светозара Петровића. Он је живео у Србији у време припреме за разбијање Југославије, самог њеног разбијања и сатанизације Србије. Не може се превидети и његова конкретна негативна улога у тим процесима. Својим наметањем хрватских филолошких решења у србијанској средини, он је штетио српској филолошкој традицији, интегритету српског језика и српске књижевности. Бар са становишта србистике таква његова улога не може се позитивно оцењивати. Са вредностима које је имао, Петровић је у српским националним институцијама наступао као Србин, а спроводио је хрватску стратегију. Разумети Петровића отуда значи и наћи кључ за разумевање једног Великог механизма који је и Србију и Србе у њој и ван ње довео у лоше стање. На жалост, Светозар Петровић није једини значајан човек који је за себе говорио да је Србин, а радио и против научних и против српских интереса. Њега су, у том Великом маеханизму, пројектовале одређене структуре, а он је, такође, постајао модел понашања и за друге, активно и сам успостављајући структуре Великог механизма (израз Јана Кота). За три и по деценије свога боравка у Србији, Светозар Петровић је у главним српским институцијама (на Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошком факултету у Београду, у ВАНУ и у САНУ) кадровским потезим, успоставио базу састављену од људи који ће свесно или прећутно спроводити интересе хрватске филологије. У академије и у органе Матице српске нису бирани они који ће настављати и развијати српску филолошку традицију, већ они који ће радити оно што се од њих очекује. Нисам једини који је жалио што Милош Црњански, Милан Кашанин или Драгиша Живковић нису изабрани за српске академике. Бар за политички немаркираног Живковића схватио сам да није изабран с разлогом, јер се, сигурно, у ове наше академије не би уклапао. Шансе за професорска звања, пред мојим очима, добијали су подобни, тј. они који се могу уклопити у споља наметнути владајући систем. Све се то лепо види са становишта србистике, дисциплине иза које треба да стану српске националне институције, а којој у њима нема места. Са тачке гледишта србистике лепо се може видети да и у политици награђивања има ло-

гике. Релевантне награде се не дају за дела, већ се награђују личности које ће служити одређеној политици, често политици анти-српској. Већ четврт века нема Тита, али тоталитарни систем у српским друштвеним наукама и култури још влада.

Извор српске снаге у прошлости, биле су, као и у других народа, њихове националне институције: Велика школа, Универзитет, Матица српска, Академија наука. Те институције је створио српски народ као инструменте свог опстанка и свог просперитета. Управо у тим институцијама у Титовој Југославији дошло је до крупних поремећаја. Садашњој српској дезоријентацији треба тражити лека. А лек се може наћи ако се да тачна дијагноза стања. Извор српске патологије, по мојим анализама и сазнањима, не треба тражити у целом српском народу већ у његовом жаришту. То жариште патологије је у оним националним институцијама које су одавно „најслабије тачке српског народа“, како сам формулисао своју дијагнозу у реферату писаном за Други конгрес српских интелектуалаца (1994). Али ни у тим националним институцијама као целини не треба видети само језгро зла и патологије. Жариште патологије може се свести на ужи круг појединаца, практично на један добро организован тим, који управља негативним процесима неповољним по српски народ. Снага тога тима састоји се у томе што је део ширих структура, са интернационалном позадином, инсталиран у медијима, у политичким организацијама, вероватно и другде. До излечења, по мојим анализама и сазнањима, може да дође ако се националним институцијама престане манипулисати и ако им се врате изворне функције и програми какве су некад имале и какве имају сличне установе у других народа.

Учио сам се занату од Светозара Петровића, а његова близина омогућила ми је да видим стварни смисао његове мисије у Србији. Управо спознаја те мисије ми је помогла да боље схватим и шта је мој научни и професорски задатак. Временом сам све јасније схватао да се мој професионални задатак састоји у томе да се сачува достојанство науке, посебно методологије проучавања књижевности, дисциплине која се ослања на логос у својим истра-

живачким поступcima и интерпретацијама. Зато сам битку за своје ставове, који се тичу идентитета и интегритета српског језика и српске књижевности, настојао да добијем књигама, дакле аргументима, у научној сфери. Тако је настао цео један циклус мојих књига: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996, 2000), *Срби и њихов језик* (1997, 2002), *Српски филолошки програм* (2000), *Увод у србистику* (2002, 2003), *Српска писма* (2006). Очекујем да се ускоро појави и *Обнова логоцентризма*. То је укупно преко три хиљаде страна. Очекивани резултат таквог деловања је да се у српској филологији преболи патолошко стање у њеним главним жариштима. А то значи да се и ми Срби вратимо на пут који свака озбиљна наука тражи и да одговорно почнемо да се односимо и према српском националном интересу. с

ИСТОРИЧАР КРЕСТИЋ И СРПСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Срби у овом тренутку имају једног чувеног научника, који се сматра специјалистом за српско-хрватске односе. То је историчар по струци академик Василије Крестић. Он је био редовни професор Београдског универзитета, одавно је редовни члан САНУ, члан је Управног одбора Матице српске, био је у управи Српске књижевне задруге, сада је у управи Српског народног покрета „Светозар Милетић“. У бурним временима, каква су ова наша, господин Крестић има и две особине које људе не остављају равнодушним. То је његов јасно изражени патриотизам и његова способност да пише јасно и разговетно. Отуда и осећање да је у њему нађена личност на коју се српски народ може ослонити у сагледавању најосетљивијих питања које га у овом тренутку муче.

Да је историографско дело академика Крестића достојно уважавања, може да покаже белешка о њему која је објављена у мартовској свесци Летописа Матице српске 2004.

ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ, рођен 1932. у Ћали. Историчар, ужа специјалност српско-хрватски односи и историја Срба и Хрвата у Хрватској у XIX и XX веку, академик. Објављене књиге: *Хрватско-угарска нагодба 1868. године*, 1969; *Историја српске штампе у угарској 1791-1914*, 1980, *Српскохрватски односи и југословенска идеја 1860-1873*, 1983; *Српскохрватски односи и југословенска идеја у другој половини XIX века*, 1988; *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914*, 1991; *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, 1994; *Срби и Хрвати – узроци сукоба*, 1997; *Знаменити Срби о Хрватима*, 1999; *Бискуп Штросмајер у светлу нових извора*, 2002; *Из прошлости Срема, Бачке и Баната*, 2003.

Углед који академик Крестић ужива у јавности потврђен је 2004. и престижном наградом коју му је за науку доделила Компанија Браћа Карић. Та награда, бар по великом новчаном износу, има посебан значај међу наградама које се код нас додељују.

Награда Крестићу, међутим, имала је још једно обележје. То није била само награда богатих људи већ и награда коју научнику додељује српски естаблишмент. Председник жирија за доделу ових награда био је проф. др Божидар Ковачек, председник Матице српске. О Крестићевом делу најпохвалније је говорио историчар проф. др Радош Љушић, некадашњи студент и асистент Крестићев. Кад је додељена награда Фондације Карић академику Крестићу, била је у јеку кампања Богољуба Карића за председника Републике Србије под слоганом „Снага Србије“. У борби за гласове бирача, Богољуб Карић је очигледно прегао да се ослони на „националну линију“; зато је и хтео да се окити Матицом српском и Крестићем. Није у томе ослањању био једини од људи из политике. На Матицу српску већ деценијама ослањају се политичари који следе „националну линију“ од Ивана Стамболића и Слободана Милошевића до Војислава Коштунице и Бориса Тадића. Милошевић је на почетку своје власти, приликом посете Матици српској, рекао за ту институцију да је „без флеке“. Додуше, он је само поновио речи Матициног председника Милисавца. Коштуница је, на прослави 175. године њеног оснивања (2001) рекао „да треба следити пример Матице српске“. Сви су они тако говорили верујући да раде на увећању снаге Србије. Као и претходни политичари и Карић је потражио ослонац богато обдарујући Матицу и финансијски. Нико од њих није знао да се при томе ослања на опасну даску. Све моје анализе показују да је Матица српска, бар у сфери филологије која је њена превасходна област, давно напустила своју и српску филолошку традицију и да спроводи филолошки програм са тачке гледишта кроатистике. О томе сам јавно говорио у Матици, и о томе, такође, објављивао текстове, од којих се неки налазе и у овој књизи. По мојим анализама и Матица, али и њен уважени делатник, историчар и академик Крестић, остали су у власти идеје југословенства у хрватској (штросмајеровској) варијанти. Српска политика, која се у идејама не сналази, ослања се на српску историографију која се, такође, у идејама не сналази.

Главна књига Василија Крестића која се бави српско-хрватским односима је *Историја Срба у Хрватској (1848-1914)*. Уз ову књигу, која има 612 страна већег формата, иду и две обимне књи-

ге *Грађе*. Прва од њих има 465 страна, друга 850. То је укупно 1927 страна. Моја критика овог подухвата тицаће се превасходно метода и тачке гледишта аутора испољене највише у овој књизи.

Метод Василија Крестића

Кад се каже да се Василије Крестић бави српско-хрватским односима, да је најбољи познавалац тога проблема, онда то подразумева да се тим односима бави као целином. Историчар се, природно, може бавити и појединим сегментима тих односа. Бављење сегментима и детаљима не би требало да иде без увида у целину, без подразумевања целине.

а) Да академик Крестић не поступа најбоље у својој поменутој књизи, са становишта увида у целину српско-хрватских односа, види се, најпре, по временском сегменту који је изабрао за предмет испитивања, а који је обележен годинама 1848-1914. Те две године нису узете произвољно. Прва од њих била је година великих потреса у Европи, који су захватили и словенске народе. Друга је била почетак Првог светског рата.

Односи Срба и Хрвата сигурно се могу и морају посматрати и у овом периоду, као део општих европских и светских процеса. Али, по својим специфичностима српско-хрватски односи у овом периоду не почињу годином 1848. него са појавом илирског покрета тридесетих година 19. века. Исто тако, овај историјски период за Србе и Хрвате не завршава се почетком него крајем и исходом Првог светског рата. Са илирским покретом дошло је до најаве хрватске идеје југословенства; са окончањем Првог светског рата дошло је до реализације те идеје у виду прве Југославије. Почињући разматрање српско-хрватских односа са 1848, Крестић се није сматрао обавезним да се бави идејом илирства и збицањима у најмање тринаест претходних година. А управо те године су кључне за односе и будућу судбину Срба и Хрвата јер од тада идеја уједињења постаје актуелна. То кључно место у историји Срба и Хрвата остало је мимо видокруга ове Крестићеве књиге и он га није посебно обрађивао ни у другим својим књигама.

б) Као истраживач српско-хрватских односа, историчар Крестић је био дужан да дефинише два ентитета чије односе разматра: Србе и Хрвате, односно да одговори (макар имплицитно) на питање: ко су Срби, а ко су Хрвати. Да би одговорио на та питања, историчар би морао да баци поглед у прошлост пре појаве илирског покрета. Јер пре његове појаве практично нема забуне око разликовања та два народа. За цео ондашњи свет Срби и Хрвати, баш као и сви други европски народи, разликовали су се по језику. Срби су они који говоре српски (тј. штокавски); Хрвати су они који говоре хрватски (тј. кајкавски). На основу посебности и идентитета та два језика Срби и Хрвати су два народа. Критеријум језичке посебности, а не верска припадност одређује идентитет народа. На основу тога критеријума историчар би добио одговор и на питање коме националном корпусу су припадали они римокатолици који су говорили српски, а нису се изјашњавали ни као Срби ни као Хрвати. У том случају појавила би се једна значајна категорија коју Крестић готово да и нема у виду – Срби римокатолици. Без сагледавања српскохрватских односа као целине, Крестић није могао да има јасну представу о посебности Срба и Хрвата.

Најчешће помињан топоним у Крестићевој књизи јесте Загреб. Крестић једноставно није приметио да се у Загребу, у времену о којем он пише, говорило превасходно кајкавски и да је тај језик посве другачији од књижевног језика који су Хрвати почели да усвајају тек од 1835. године. Он наводи у литератури успомене Јована Суботића, једног од оснивача и првог интенданта Хрватског народног казалишта, али нигде не наводи каква је била језичка ситуација у кајкавском Загребу коју је управо Суботић у својим мемоарима јасно и пластично приказао (а ја у својим текстовима цитирао). Као и илирци пре тога, и загребачки глумци су се од новосадских и београдских глумаца учили српском језику, који су узели за свој књижевни језик.

Крестић, у обема пратећим књигама уз ову *Историју*, наводи пуно докумената. Сви ти документи су или на немачком или на српском језику; нема ниједног на хрватском (кајкавском). То не значи да се таквих докумената није могло наћи; Крестић их ни-

је видео или није хтео да види. (Бавећи се Јагићем, који је био кај-кавац, ја сам их, нормално, сретао у обилатом броју).

До 1835. године само су ретки појединци сматрали да Срби и Хрвати имају заједнички језик. Људевит Гај је 1830. објавио своју прву књижицу која се зове *Кратка основа хорватско-славенског правописања*. Она је била штампана на хрватском језику, тј. на ономе који је касније називан кајкавским наречјем српско-хрватског језика. Неколико година касније Гај ће овај језик напустити и за језик Хрвата прихватити илирски језик (тако је службена Аустрија називала српски језик). Тек од појаве илирског покрета наметан је став да Срби и Хрвати имају заједнички језик и да тај језик могу називати двонационалним именом. Не разликујући српски од хрватског језика, Крестић је упао у клопку тезе: да су два народа створили један језик, а остали посебни народи. На много места у књизи он се чудио појединим хрватским првацима који су имали став да су и Срби, у ствари, Хрвати, јер говоре хрватским језиком, тј. истим језиком којим говоре и пишу они који се представљају као Хрвати. У таквом ставу хрватских првака има логике. Једино су погрешне премисе од којих се полази. А да би се суштина тих односа схватила, потребно је филм вратити на време пре илирског покрета. Крестић, међутим, на тако нешто није био спреман.

Паранормалан (патолошки) је феномен, незабележен другде у Европи и свету: да су два народа створила један језик. Овај паранормалан став су хрватски идеолози 19. века надопунили новом паранормалном конструкцијом по којој су Срби и Хрвати по језику један народ, а по вери то су два народа. Ту паранормалну конструкцију прихватио је и Крестић. На много места у књизи односе католика и православаца тумачио је као односе Хрвата и Срба. А да у раздобљу које он разматра ствар није била таква, могу да посведоче многи примери из историјске литературе. Навешћу само два. Први пример је књига проте Димитрија Руварца *Ето, шта сте нам криви!* (1894). Крестић је ову књигу прештампао (1997) истовремено кад се у мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997) појавио опширан одељак из ње. Историчар Димитрије Руварац, библиотекар у Патријаршији у Сремским Карловцима у време вели-

ког српског патријарха Георгија Бранковића, сматрао је, нормално, да има Срба римокатолика. О томе се у Крестићевој књизи не говори. Не говори се ни о једном од највећих политичких потеза са српске стране: о акцији црногорског кнеза Николе Петровића Његоша у Ватикану да се признају Срби католици (1901). Крестић је превидео те важне догађаје, јер се не уклапају у његову представу о Србима у Хрватској. А превидео је и један још већи: Први хрватски римокатолички конгрес у Загребу (1900) који је заузео став: да су (сви) римокатолици који говоре хрватски или српски – Хрвати. О овом и другим сличним догађајима историчар Никола Жутић написао је значајну књигу *Римокатоличка црква и хрватство* (1997).

Из наведеног произилази да Крестићева књига не говори о ономе битном у односима Срба и Хрвата у омеђеном раздобљу, а то је проблем објективног националног идентитета. Она се бави превасходно односима политичких странака, хрватских и српских, и њихових политичких програма. Сагледана као књига о страначком животу, изванредно документована, она се може оценити веома позитивно. Али као књига која има наслов *Историја Срба у Хрватској*, она се, и нехотице, лажно представља. Њој је измакло главно: судбина српског језика и судбина Срба римокатоличке вере у историјским збивањима на територији данашње Хрватске у разматраном периоду.

в) Бавити се једним проблемом на нивоу спореднијих феномена, а избегавати главне, то је изгледа карактеристично за метод историчара Крестића. То може да потврди једна од најпопуларнијих Крестићевих књига – *Знаменити Срби о Хрватима*. У овој књизи сабране су његове студије о дванаесторици истакнутих Срба: Милутину Гарашанину, Јовану Суботићу, Светозару Милетићу, Светозару Марковићу, Јовану Јовановићу Змају, Јакову Игњатовићу, Димитрију Руварцу, Јовану Скерлићу, Слободану Јовановићу и Јовану Дучићу. Ове студије су биле потребне српској историографији и култури. У мојој књизи *Увод у србистику*, и у другим књигама, свуда где су третирани српскохрватски односи, и ове личности су на одређен начин помињане. Али Крестић је, конципирајући књигу, заобишао бар петорицу знаменитих Срба,

којима је у мојој књизи дат значајнији простор у осветљавању српско-хрватских односа. То су Вук Караџић, Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић и Јован Цвијић. Управо те личности су незаобилазне за осветљавање односа Срба и Хрвата до 1918. Крестићевој књизи недостају студије о овим личностима, њиховим идејама и ставовима. За једну од ових пет кључних личности Крестић је навео разлог зашто је из књиге изостављена. У предговору аутор каже:

На проучавање односа појединих знаменитих Срба с Хрватима одлучили смо се стога што је тај вид историографског рада у нашој науци, када је реч о српско-хрватским односима, осим неколико часних изузетака, готово занемарен. У часне изузетке спадају радови Виктора Новака, *Вук и Хрвати*, и његова студија *Михаило Полит-Десанчић и Хрвати*. (8)

Крестић се бави науком, а науком се бавио и његов професор и ментор Виктор Новак. Пошто је Новак у књизи од 645 страна великог формата *Вук и Хрвати* (1967) осветлио међусобни однос Вука и Хрвата, Крестић није сматрао да треба да се бави послом који је већ обављен. Очигледно, он је своје виђење тог односа подредио Новаковом и његова осветљења прихватио је као своја властита. Такав став, у принципу, не мора да буде за одбацавање, уколико издржи научну проверу. Овакву проверу Крестић није обавио. А да је провера била потребна може се закључити на основу сличне провере коју је Крестић извршио када је била у питању личност бискупа Јосипа Јураја Штросмајера који је код Новака увек и само позитивно оцењиван. Наиме, Крестић је својом анализом докумената дошао до негативне оцене личности бискупа Штросмајера, бар кад је у питању његов однос према Србији.

Крестићев метод и Штросмајер

Јосип Јурај Штросмајер је био једна од најистакнутијих личности међу Хрватима свих времена. Па ипак, Штросмајера доскора није било у Хрватском Пантеону. О томе сам сазнао из *Вечерњих новости* од 25. маја 2004. који је објављен на другој стра-

ни, у извештају поводом посете Светозара Маровића, председника СЦГ хрватском председнику Стјепану Месићу. Тамо се нашла и оваква информација: „У свечаном холу Уреда председника Хрватске смештено је неколико статуа најзначајнијих Хрвата. Па ту су: краљ Томислав, Иван Мажуранић, Стјепан Радић, Анте Старчевић, Алојзије Степинац и Јосип Броз Тито“. Разлог што међу овим бистама нема Јосипа Јураја Штросмајера лако је схватљив. Хрватска је од 1991, имала два председника: Фрању Туђмана и Стјепана Месића. Творевина коју су они направили настала је на антијугословенском расположењу Хрвата, а завршила се разбијањем Југославије. Штросмајер је био најчувенији заговорник идеје југословенства, нека врста њеног симбола. Таквој историјској личности, очигледно, не би било места у Уреду председника Хрватске, бар док постоје опасности од југоносталгичара.

Академик Василије Крстић је у низу својих радова о Штросмајеру тврдио да је Штросмајер био само привидно Југословен и идеолог југословенства, а да је, у ствари, био само заступник великохрватских интереса. Потврду оваквог свог става наш историчар је добио и у докторској дисертацији једног младог Американаца хрватског порекла. То је књига William Brooksa Tomljanovića: *Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj* коју су у Загребу, на српском језику, (Крстић каже: на хрватском) објавили ХАЗУ и „Дом и свијет“ 2001. Поводом те књиге Крстић је објавио у Летопису Матице српске, у мартовском броју 2004, опширан текст под насловом *Историографија у служби политике* (стр. 415-438), а потом је текст штампао и као посебну књигу на српском и енглеском језику. Крстићев текст је аргументован, али, за ову врсту текстова, и непримерено и непотребно гневан.

При крају Крстићевог текста налазе се следећа четири пасуса која илустративно представљају ставове и једног и другог аутора и проблем у целини.

Када бисмо хтели да сачинимо резиме свега што је Томљановић написао о Штросмајеру, могли бисмо то сажети у следећим закључцима. Бискуп није био Југословен већ хрватски националиста. Политичка уверења о Хрватској заснивао је на хрватском држав-

ном праву. Био је, чак, екстреман у одбрани хрватског државног права. Залагао се за територијални интегритет Хрватске и за велику Хрватску у чији би састав ушли Босна и Штајерска, цео Срем и делови Војводине. Таква Хрватска била би под влашћу Хабсбурга. Штросмајер се заузео за идеју словенске узајамности. Био је уверени аустро-слависта и тријалиста. Аустрија је за њега била „мач и штит хришћана на југоистоку Европе“. У верском погледу био је конзервативан и искључив. Није штедео ни православне, ни протестанте, ни муслимане, али ни Јевреје. Агресивно је спроводио хрватизовање својих жупљана који су говорили немачким језиком. Заносио се идејом о унији и намеравао је православне да приведе јединој Крisticoвој вери. Због тога се и залагао за увођење литургије на словенском језику. Та литургија служила му је као средство у остваривању верског циља. За велики раскол 1054. године бискуп је кривицу сваљивао на Исток.

Читалац који познаје наше радове о Штросмајеру и српско-хрватским односима у овим Томљановићевим закључцима неће наћи ништа ново. Ново је што су овакви закључци о Бискупу први пут изречени у Хрватској. Разлике између наших и његових закључака су, ипак, видљиве и знатне. Наши претходе његовим више година и деценија. Његови су производ актуелних дневнополитичких потреба и кроз су прожети пламеним хрватским патриотизмом, шовинизмом и србобобијом. Наши су резултат жеље да се спозна истина, да се поузданим изворима разјасне сви крупнији проблеми, да се *sine ira et studio* каже како је било и зашто је било тако како се десило.

Кад се до краја прочита књига В. Томљановића, стиче се утисак да хрватска историографија каска за српском, да је српска ослобођена националпатриотизма и да се хрватска у том погледу вратила у XIX век, да би јој, стога, добро дошао један Иларион Руvaraц, каквог она, на жалост, још није имала.

На крају овог критичког осврта желимо да нагласимо да смо се књигом В. Томљановића позабавили због значаја теме којој је она посвећена, али и због тога да на њеном примеру покажемо куда иде хрватска историографија, каква је она данас по методу рада и по циљевима, колико је наука а колико служавка текуће политике. (436-437)

На основу овде изложених ставова лако је закључити: српска историографија (Крестић) и хрватска историографија (Томљановић) дошле су до истог резултата у главној оцени Штросмајера:

ђаковачки бискуп имао је стално у виду сепаратну хрватску стратегију а идеја југословенства му је служила у тактичке сврхе. (Оцене о томе ко је пре дошао до оваквих закључака мање су битне). На овде пренесен Крестићев коментар могу се ставити две примедбе.

а) Кад каже српска историографија, Крестић вероватно мисли само на себе. Не помиње ниједног другог историчара, или неког другог Србина, који је, пре њега, уочио да Штросмајер има два лица. Моја знања о овом проблему су скромна, али и поред тога, она недвосмислено потврђују да је и у прошлости било Срба који су Штросмајера добро прочитали. Да наведем само неколико књига: Никодим Милаш: *Свети апостоли Ђурило и Методије и истина православља* (1881, фототипско издање 1985), Федор Никић: *Радови I* (1981), Јован Дучић: *Верујем у Бога и у Српство* (1996), Коста Милутиновић: *Војводина и Далмација 1870-1914* (1971) и *Штросмајер и југословенско питање* (1976), Љубомир Дурковић Јакшић: *Србија и Ватикан (1804-1918)* објављена 1990. У овим књигама наведено је доста различитих, па и негативних, оцена о Штросмајеру које су истакнути Срби у прошлости давали о овом идеологу. Разоткривајући Штросмајера, Крестић је, у ствари, поново откривао оно што је већ било откривено и познато, по правилу не коментаришући налазе својих претходника. Његов допринос осветљавању Штросмајерове личности на основу нових докумената је веома значајан. Али, српску науку он би више задужио да је усмерио пажњу ка механизмима који су скривали истину о Штросмајеру и ка подухватима појединаца који су прикривали историјску истину. У том случају би се показало да је и пре Крестића било Срба који су, са српских позиција, Штросмајера добро процењивали (Никодим Милаш, Герман Анђелић), као таквих који су, држаћи се званичне идеологије југословенства, осветљавали многобројне чињенице које Штросмајера нису приказивале као пријатеља Срба (Милутиновић).

Оно што је при појави Томљановићеве књиге Крестића могло да наљути, то је сазнање да је он са својим открићима закаснио. Српски академик се није упитао шта би било да је хрватска историографија раније откривала оно што Томљановић сада от-

крива. Шта би било да су хрватски историчари раније говорили: пазите се, браћо Срби, вас Штросмајер вуче за нос! Или: Немојте да вас Штросмајер замајава југословенством, кад се он стратешки бори само за хрватске интересе! Да је иједан Хрват то гласно рекао, Срби би се тргли и погибије за Југославију и за туђе интересе не би било. На питање: колико је било таквих хрватских историчара, који су знали шта Штросмајер ради, ја не бих могао да дам тачан одговор. Али бих са пуном сигурношћу могао да кажем да је Крестићев учитељ Виктор Новак то знао и да је имао мисију да ту истину сакрије од Срба.

Друга моја примедба опет се тиче Крестићевог метода и његове научне висине. Ево, на пример, како Крестић осветљава однос двојице утицајних људи 19. века, Вука Караџића и Штросмајера:

После свега што смо цитирали јасно је да је закључак В. Томљановића о односима Вука и Штросмајера апсолутно неутемељен. Да је однос међу њима био само „формалан и суздржан“, да је био „слабог особног контакта“ зашто би бискуп желео Вуку дуг живот и плодан рад, зашто би се радовао и крепио његовим књигама, зашто би се на те књиге претплаћивао, зашто би га називао „красном Старином“, зашто би поздрављао чланове Вукове породице, зашто би га „срдечно целивао“, „срдечно у духу љубио“ и потписивао се као његов искрени пријатељ и поштовалац? Најзад, зар би бискуп и у окружницама свим деканатима препоручивао Вукова дела да није високо уважавао и та дела и њиховог аутора, да са Вуком није искрено пријатељевао? Очигледно је да је анимозитет према Вуку Караџићу и Виктору Новаку, који је јасно исказан и код неких других савремених хрватских списатеља, превагнуо и код В. Томљановића, па је он покушао да прикрије доказе и да фалсификује чињенице које се тичу односа Вука Караџића и бискупа Штросмајера. (429)

Документи на која се академик Крестић ослања, и које овде цитира, сугерирају став да су Вук и Штросмајер били велики пријатељи и да су водили исту политику, политику југословенства. А баш у Новаковој књизи *Вук и Хрвати*, у поглављу *Хрватска слави Вука*, странице и странице су посвећене Вуковом отпору да се прогласи југословенским писцем. Господин Крестић, који се, у

тумачењу односа Вук-Штросмајер ослања на бискупова писма, понаша се као да никад није чуо за ону чувену Волтерову изреку да и речи служе да се прикрију мисли. По његовој интерпретацији испада да је Штросмајер, кога он представља као преваранта, као човека који је говорио једно а радио друго, само према свом начелном противнику Вуку Карацићу био искрен. Доказе Штросмајерове искренности према Вуку је нашао у најобичнијим конвенционалним речима које се употребљавају у преписци.

Да Штросмајер није био на истој линији са Вуком, то се може видети и из његових поступака, какав је и онај о којем Крстић говори:

Као бискуп, Штросмајер је 20. новембра 1851. упутио свим деканима своје бискупије окружницу у којој је, између осталог, написао: „...Напокон прикључујем овдје позив к претплати на 'Рјечник српски' (југославенски), који у Бечу издаје Вук Ст. Карацић, муж у језику народном доиста најупутнији...“

Оно што Крстић није видео (што није могао или није хтео да види) јесте детаљ који се тиче имена Вуковог речника. Штросмајер је у овом тексту Вуков *Српски рјечник* већ био преименовао. Тај речник више није био српски, како га је Вук називао. Он је у овој окружници називан југославенским. Кад Штросмајер буде основао Југославенску академију знаности и умјетности, главни посао те институције биће израда *Рјечника хрватског или српског језика*. Тај посао ће овај велики преварант поверити Ђури Даничићу, првом Вуковом сараднику и настављачу. Под Даничићевим руководством српски језик ће тако постати и хрватски и српски, тј. на првом месту хрватски па онда српски. У години Вукове смрти Лука Марјановић је објавио збирку *Хрватске народне пјесме*. Биле су исте као и Вукове. Пред крај Штросмајеровог живота у Матици хрватској почеће да се објављују књиге под насловом *Хрватске народне пјесме*. И те ће, у највећој већини, бити исте као и Вукове. Тактика је: хвалити Вука, а преименовати српски језик у хрватски; хвалити Вука, а преименовати српске народне песме у хрватске. У основи је увек оно што је откривао и Крстић: говорити једно а радити друго. Оно што смо очекивали од српског историчара је признање да Штросмајерова и Титова так-

тика није била успешна и ефикасна код свих Срба, него само код оних који су у незнању пристајали на самообману и док су на њу пристајали.

Тврдити да су Вук и Штросмајер били истомишљеници на основу куртоазних израза у писмима, а не видети шта је Штросмајер урадио са идентитетом српског језика за који се Вук све до своје смрти одлучно борио – то може да чини неко ко проблеме српско-хрватских односа своди на страначку политику, а коме оно главно у тим односима измиче.

Српска и хрватска идеја југословенства

Једна од главних мојих примедба на рачун Крестићевог метода тиче се његовог неразликовања српске и хрватске идеје југословенства. Из кратке Крестићеве библиографије наведене у овом тексту види се да се он тим проблемом више пута бавио. Књига разговора Милоша Јевтића *Исповести Василија Крестића* (2001) показује да је он идеји југословенства остао привржен и после свега што се десило на простору бивше Југославије. Све би, изгледа, по њему било у реду са идејом југословенства да Штросмајер није био преварант какав је био, односно да је био онолико честит као што је био Виктор Новак. Тако би, отприлике, читалац могао да схвати семантички гест ове књиге. Да је сама Штросмајерова идеја носила у себи нешто кварно, то он није могао да види.

Исте 2001. године, када је објављена Јевтићева књига интервјуа с Крестићем ја сам на 15. конгресу славистичких друштава у Нишу имао реферат о српској и хрватској идеји југословенства. Пројављивачи српске идеје југословенства били су Теодор Павловић и Јован Суботић, челни људи Матице српске. Они су сматрали да југо-славјански народи: Бугари, Срби, Хрвати и Словенци, не треба да се третирају као један народ (Илири) већ као посебни словенски народи на југу Европе, али који као Југо-Славјани, треба међу собом да сарађују. Текст мога реферата је објављен у зборнику радова са овога скупа (*Књижевност и историја*, V, Ниш 2003), у часопису *Крајина* (2002/3) и у часопису *Рашка* (2002-

2003/38-39). Он се прештампава и у овој књизи. Читаоци Крестићевих и мојих књига видеће да сам идентитет српске идеје југословенства установио на материјалу и изворима који су и њему били познати. Само откривање српске идеје југословенства, напоре са постојањем хрватске идеје истог имена, дубока је имплицитна критика Крестићевог метода. Он српску идеју југословенства није примећивао и није разликовао од хрватске. Да то види он је био онемогућен тачком гледишта са које је посматрао историјске процесе и припадношћу сербокroatистичкој историјској школи.

Крестићева тачка гледишта

У области проучавања књижевности конституисала се последњих деценија једна нова дисциплина, наратологија. Она се превасходно бави проблемима приповедања, тј. природом приче и јунацима који у њој учествују. За причу и карактере (јунаке) знала је и класична поетика. Нова наратологија, под утицајем феноменологије, као филозофске оријентације, издвојила је још један значајан елеменат: тачку гледишта писца, тачку гледишта приповедача и тачку гледишта јунака.

И историографија се бави проблемима наративне природе; и она има своје приче и своје јунаке. Нисам се бавио тиме како се у историографији третира појам тачке гледишта писца историје, тј. историчара. Са тим феноменом се, међутим, морамо суочити када говоримо о историчару Крестићу.

Видели смо да је Крестић остао заробљеник Штросмајерове идеје југословенства и његовог начина мишљења о српском и хрватском ентитету. Он је, наиме, задржао исту тачку гледишта коју је имао његов професор Виктор Новак. Новак је био један од најзначајнијих настављача Штросмајерове идеје унитарног југословенства која је предата краљу Александру Карађорђевићу као идеја интегралног југословенства. Новак, професор историје на Београдском универзитету од 1924. године, објавио је у Београду хрестоматију под насловом *Антологија југословенске мисли и народног јединства* (1930). Књига се појавила у приватном издању

(што, у тим годинама, није била реткост) али је имала кратак предговор, односно посвету, краља Александра. За своју политику унитарног југословенства, коју је краљ из српске династије Карађорђевића прихватио да спроводи, а која ће се показати као погубна за Србе, он је имао највећу интелектуалну подршку у делу једног Хрвата. Новакова књига је била конципирана у духу Штрoсмајерове идеје југословенства. Њен циљ је био да изабраним текстовима докаже да је идеја уједињења југословенских народа стара хиљаду година и да је краљ ујединитељ остварио ту хиљадугодишњу идеју. Новакова књига је прокламовала да је Србија била на добром путу у стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца као државе једног, трoплеменог и трoименог народа, али и да је Југославија на добром путу. Анализом садржаја ове књиге, за шта овде нема простора, може се приметити да је Новак многе прилоге арбитрарно проглашавао пројугословенским, и кад они то и нису били. Најдрастичнији пример за такав поступак је доношење текста *Књижевног договора* (Беч 1850) као пројугословенског програма, што није оправдано приписивати овом документу. Новак није донео Вукове текстове у којима овај инсистира на разлици између језика српског и хрватског. Доносећи у својој антологији кратак одломак Теодора Павловића о југословенству, он није указивао на разлику у природи и садржају Павловићеве идеје у односу на оне многобројне изливе о југословенском унитаризму којих је пуна ова књига.

Скоро истовремено када и Новакова књига, појавио се у Политици (1930) Дучићев кратак чланак под насловом *Реч Југославија*. И велики песник је у том чланку подржавао краља ујединитеља у његовој политици интегралног југословенства. Био је и Дучић, као и читава његова генерација, залуђен Штрoсмајером.

После свих историјских искустава, данас знамо да је, са српског становишта, стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, била грешка, али да је грешка била и преименовање те државе у Краљевину Југославију.

Да је стварање онакве Југославије, на онаким принципима, била грешка схватио је Дучић тек на почетку Другог светског рата. Отворено је изнео став да Југославију не треба обнављати. Ду-

чићеви текстови, објављивани током рата у Америци, штампани су у његовој отаџбини тек 1991. у књизи *Верујем у Бога и у Српство*, у редакцији Димитрија Калезића.

Виктор Новак је поступио другачије од Дучића. Остао је привржен политици југословенства, али у новој варијанти, оној коју је нудио партизански покрет. Новак је широј српској публици постао познат по књизи *Magnum crimen* која је издата убрзо после Другог светског рата (Загреб 1948). У књизи је констатовано да је у Павелићевој Независној Држави Хрватској почињен стравичан злочин према српском народу и да је за тај злочин политички одговорна Римокатоличка црква. Књига овога Хрвата требало је да буде подршка политици братства и јединства Јосипа Броза. Супротно од Дучића она је заступала став да Срби и Хрвати могу да наставе живот у заједничкој држави, Југославији, без обзира на стравичан злочин (геноцид) који је почињен над Србима. Новакова књига имала је антиклерикални и антиватикански карактер, а доследно је бранила идеју југословенства бискупа Штросмајера. Штросмајер је у књизи помињан увек у позитивном контексту. Римокатоличка црква је негативно реаговала на Новакову књигу; њени свештеници су књигу откупљивали и спаљивали. Али је та књига по Србе имала негативан ефекат: повећавала је њихов страх од Римокатоличке цркве, а одвраћала им је поглед од конкретних извршилаца злочина. После те књиге, у Титовој Југославији, није више било ни помена о Србима римокатолицима. Сви такви су једноставно гурнути међу Хрвате.

Најобимнија и најзначајнија књига Виктора Новака *Вук и Хрвати* из области филологије појавила се убрзо после Четвртог пленума Савеза комуниста Југославије, године 1967. Главна теза те књиге јесте: да су Вук Карацић и Хрвати били на истој линији стварања заједничког књижевног језика за Србе и за Хрвате, да су они дали основу српскохрватском јединству. Овом књигом Новак је наставио стару штросмајеровску политику. Књига представља један од најтемељније урађених фалсификата у историји. Иако доноси мноштво релевантне историјске грађе, она самоуверено заступа идеје које се том грађом не могу убедљиво доказати. Кре-

стић је ову Новакову књигу, видели смо, прихватио без икакве резерве.

Василије Крестић је био студент и асистент Виктора Новака. Новак је Крестића изабрао за свог асистента онако како се то чини: очекујући да ће млади стручњак наставити и његово дело, његове мисли и идеје. Штросмајеровац Новак се у томе није преварио: Крестић је остао веран следбеник идеја које је Новак неопосредно посејао међу српском омладином. Те идеје нису изворно Новакове; оне су изворно Штросмајерове. Отуда се и за Крестића може с правом говорити као о штросмајеровцу, као што се, на пример, о Дедијеру може говорити као о титоисти. Слушао сам Крестића како је о свом ментору говорио са највише поштовања. У тексту посвећеном докторској дисертацији Вилијама Томљановића Крестић каже: „Томљановић је показао не само велику нетрпељивост према покојном Виктору Новаку, историчару великог дела, огромних знања и пространог образовања, већ и егземпларну неозбиљност и малицију“ (427). Па је иза тога наставио да, упркос очигледним разликама у идејама ове две историјске личности, доказује како су Вук и Штросмајер били и пријатељи и истомишљеници.

У мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997, допуњено издање 2002). Новаку је посвећено само неколико пасуса, али се мој текст у целини полемички односи према Новаковој књизи о Вуку. Централно место где се то непосредно чини налази се у Предговору, у поглављу *Разлике две језичке парадигме: вуковске и илирско-јагићевске*.

На неразликовању Вукових (вуковских) и Јагићевих (јагићевских) ставова грађена је велика лаж са трагичним завршетком. Тврдило се потпуно тенденциозно и неосновано да су Вук и илирци деловали у истом правцу; да су Вук и Штросмајер били сарадници на остваривању истог програма; да је Јагић био велики хрватски вуковац; да су Срби и Хрвати били час један народ, час два народа; да имају час један језик, али и два језика. На неразликовању вуковских и јагићевских ставова и наука је престајала да буде наука; постајала је слушкиња разних политика. Другим речима, на неразликовању тих ставова стварана је и разарана Југо-

славија, грађени су геноцидни пројекти према Србима. После свега што им се десило, за Србе је недопустиво велики луксуз кад одбијају да о тим ставовима размишљају.

У Срба не постоји јасна свест о томе шта је то непријатељско код Хрвата према Србима што их подстиче на све веће и веће непријатељство. Затварање очију пред узроцима тог непријатељства доводи до његовог сталног продубљавања. А узрок тога непријатељства је у Штросмајеровој идеји о Хрватима као јединим римокатолицима на подручју српског језика. Штросмајерова теза о томе да не може да буде Срба католика, није патолошка само у односу на Србе. Она је патолошка и у односу на саму Римокатоличку цркву. Тврдећи да само један народ, Срби, не могу да буду католици, она, у ствари, тврди и да Римокатоличка црква није универзална. А пошто није тешко доказати да је Срба католика било, па су нетрагом нестали, није тешко доказати ни да је Штросмајерова концепција сама по себи геноцидна. Геноцидна је зато што искорењује део традиције једног народа. Своју ситуацију Срби би могли радикално да промене уколико би издејствовали признање Ватикана о Србима римокатолицима. Крестић, као Новаков следбеник, не упућује нас у том правцу. Хрвати су Србима најзначајнији чинилац управо зато што су многи од њих пореклом Срби. Не дирајући у право слободног националног опредељивања, историја не може затварати очи пред том чињеницом.

Да би нашли историјски излаз Срби морају да имају људе који би добро разумели комплекс односа са Хрватима. Такви људи би могли и пресудно да утичу на српску политику, али и на просвету, медије итд. Ова анализа је показала да није оправдано веровање да Срби таквог човека имају у Василију Крестићу. Формиран на Новаковим идејама, које су идеје Штросмајерове и Јагићеве, он је могао да буде само њихов настављач, а не стварни противник. У оној књизи интервјуа са Јефтићем, Крестић посебно истиче утицај чувеног српског историчара Васе Чубриловића. Чубриловић је, такође, био следбеник Штросмајер-Јагићеве концепције југословенства. Кад Крестић говори о истакнутим Србима у Хрватској, са посебним уважавањем помиње Светозара Прибићевића и Богдана Медаковића, идеологе српско-хрватске коалиције

који су значајно допринели победи Штросмајерове идеје југословенства, па самим тиме и стварању Југославије. То значи да Крестић из круга Штросмајер-Новакових идеја не може да изађе. Уместо тога, он много и често галами против Хрвата, против њихових екстремно националистичких политичких странака и првака. Међутим, од те галаме нема никакве вајде. Она не даје основу за промену односа и не отвара никакву перспективу за српски ентитет на словенском Југу.

Разлика у приступу између Крестића и Новака према Штросмајеру је у томе што академик Крестић, као плодан историчар-истраживач, наступа и као српски патриота. Новак и Штросмајер су наступали као југословенске патриоте иако су радили за уско хрватске интересе. Живећи дуго у Београду, делујући у претежно српској средини, Новак није правио гестове који ће ту средину изазивати, него који ће јој годити. Такво понашање је спадало у сферу тактике. Новак је за хрватску страну учинио највише тиме што је, после доласка у Београд 1924. године, на Универзитету, а посебно у САНУ, инсталирао хрватску тачку гледишта у српској историграфији. Новак није мењао Штросмајерову, дакле хрватску, стратегију. Само је тактику прилагођавао конкретним условима. Поразно делује сазнање да Штросмајерова стратегија није ни до данас савладана ни одбачена, а да је свако противљење њему само у нивоу тактичког прилагођавања.

Ма колико радан и плодан, историчар Крестић није могао да буде прави опонент Виктору Новаку чак и да је то желео и хтео да буде. Новак се бавио и историјом идеја (пример: *Антологија југословенске мисли и народног јединства*, 1830) и филологијом (пример: *Вук и Хрвати*, 1967) што Крестић није чинио. Он је, дакле, научник знатно ужег профила. Прихвативши се да осветљава односе два народа, Срба и Хрвата у домену политичке историје, академик Крестић за тако велики задатак није имао потребну ширину. Он није осветљавао односе Срба и Хрвата на нивоу идеја у којима би се правиле јасне разлике између српске и хрватске мисли. Такође, Крестић није нашао прави ослонац за разликовање српског и хрватског језика. Кад о филолошким проблемима Срба и Хрвата говори, Крестић се ослања на официјелну српску фило-

логију, то значи на Александра Белића и на Милку и Павла Ивића. Из мојих текстова о овој теми може се јасно видети и да су ови српски лингвисти били јагићевци и да су следили хрватски филолошки програм. Они су део истог програма и израз исте стратегије коју представља Виктор Новак. Крестић, који се на ту лингвистичку оријентацију ослања, не може да има јасне представе о томе који је то српски језик, а који је хрватски језик. А ако је тако, онда се он у оно што је дубинско у односу Срба и Хрвата не разуме.

Са Крестићем српска историографија није нашла формулу за осветљење односа Срба и Хрвата у прошлости; на његовим идејама не могу се успешно пројектовати ови односи ни у будућности. Стварни препород српског народа почеће да се одвија када се напусте ставови прикривених штросмајероваца и почну озбиљно прихватати ставови обновљене српске историјскофилолошке традиције.

ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКО РАСРБЉИВАЊЕ СРЕМА

*Поводом лексикона „Знамените личности Срема“,
Сремска Митровица 2003.*

Око Нове године 2004. примио сам новоизашлу књигу *Знамените личности Срема* која ми је остављена код суседа. Издавачи овог лексикона су Одсек за историју Филозофског факултета у Новом Саду, Музеј Војводине и Музеј Срема. Пошто сам књигу прегледао, био сам веома повређен и требало је да прође више од два месеца да бих смогао снаге да реагујем на злоупотребу мога имена у овом издању. О чему је реч?

Убрзо после распада СФРЈ, као професор књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду zaloжио сам се за напуштање сербокроатистике и за воспостављање српске филологије или србистике на научним основама и на сопственој традицији. Моја истраживања су показала да су сербокроатистичком парадигмом доведени у питање интегритет српског језика и књижевности и да је она због тога неодржива. Српска књижевност у сербокроатистичком кључу растура се као систем, сужава се и скраћује, а српском језику се, променом имена, мења и идентитет. Заступам становиште да Срби треба да имају оно што имају сви други народи са којима или поред којих живе и што је у складу са европским стандардима, а то је национална филологија. Ако се хунгарологија, словакистика, румунистика, русистика, англистика, германистика, македонистика, словенистика и друге сличне филолошке дисциплине изучавају на нашим и европским универзитетима, онда исти статус треба да има и србистика. Засада није тако. Као предавач на постдипломским студијама у Приштини био сам иницијатор Покрета за обнову србистике (1997) и са колегама на овом Факултету основао сам филолошки часопис *Србистика/Serbica* (1998). Током последњих десетак година објавио сам пет књига са темама о српској филологији. Покрет за обнову

србистике из Приштине захватио је и друге центре, али је наишао и на отпоре. Све је то разумљиво и очекивано. Оно што никако нисам могао очекивати – то је да ће силе које се противе србистичи успети да и мене самог у јавности прикажу као неког ко ради на цепању и сужавању српске књижевности, односно ко ради против србистике. А управо то се догодило са појавом лексикона *Знамените личности Срема* у којем је уписано моје име као уредника за књижевност. Стварни уредник, а не ја, у овом издању прекројио је српску књижевност по неприхватљивим идеолошким и национално-политичким критеријима. Тиме је под мојим именом извршен напад на србистику и на књижевност која је настајала у Срему или на друге начине везана за њега.

Са одобравањем сам прихватио идеју да се прави публикација под називом *Знамените личности Срема*. Са овом идејом у пролеће 2000. године дошли су у нашу кућу бивши колега из *Сремских новина* Борислав Стојшић и кустос Музеја Срема Борислав Чекеринац. Мојој супрузи Вери и мени предложили су да сарађујемо на овом пројекту: ја да будем главни редактор или уредник за цео пројекат, а она да пише поједине одреднице. Нисам прихватио улогу главног редактора, него само улогу уредника за област књижевности, а за главног редактора предложио сам академика Драгана Недељковића кога они у том тренутку још нису имали у виду као потенцијалног сарадника. Мој предлог они су прихватили. Вера им је дала Недељковићеву адресу и телефон и најавила своје бившем професору њихову посету. Већ при првом сусрету договорили смо се да урадим азбучник са именима књижевника која треба да уђу у овај лексикон. Чекеринац и Стојшић, посетили су нас још једном или два пута у нашем стану а једном сам се, истог лета, са њима сусрео у Војвођанском музеју. Азбучник са именима књижевника послао сам Музеју Срема у лето или с јесени исте године, а у лето 2001. и дванаест одредница које сам сам обрадио. Вера је обрадила само једну одредницу. Од њих сам поштом примио и потписао уговор о сарадњи и хонорар од пет хиљада динара. И ту је сарадња стала. Више нису долазили, нису ме ни звали. Бору Стојшића, који је био нешто болестан, моја супруга је неколико пута звала да пита за здравље. Од њега је слу-

шала да се на пројекту ради и да имају финансијских тешкоћа. Мене више нису помињали. Две и по године нико ме ни око шта није консултовао. Схватио сам да су Сремци одустали од сарадње са мном, па „заборавили“ да ме о томе обавесте. А онда се појављује готова књига у којој се на месту уредника налази моје име. Био сам запрепашћен. Шта и како је написано у оном делу лексикона који се односи на књижевност ја нисам видео пре но што сам добио штампану књигу.

Када су ми Сремци понудили сарадњу, нисам се много питао зашто су изабрали баш мене. Ја нисам рођен у Срему, него у Топлици, али у свим биографијама проф. др Петра Милосављевића, књижевника и професора књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, које су много пута објављиване на разним местима, стоји да сам био новинар (у првој редакцији) *Сремских новина*. У то време живео сам у Сремској Митровици (1960-1962). Више од три деценије имамо кућу за одмор у Срему подигнуту на Вериној очевини. Нисам непознато име ни у књижевном ни у научном свету. Управо када сам позван на ову сарадњу, мало пре тога, почела су да излазе моја изабрана дела у двадесет књига. Пошто из принципа прихватам сарадњу када је нуде људи из завичаја, било из Топлице или из Срема, тако сам и овога пута учинио. Осим тога, за Музеј Срема везивале су ме лепе успомене. Као први уредник културне рубрике *Сремских новина* успоставио сам систематску сарадњу са кустосима овога Музеја: Мирјаном Лесек, Радомиром Прицом и Петром Милошевићем, чија је сарадња у листу била плодна и после мог одласка.

Не могу себи да замерим што сам и овога пута прихватио да нешто радим за Срем, који доживљавам као свој други завичај. Јавности, међутим, морам да саопштим да ја нисам стварни уредник за област књижевности у публикацији *Знамените личности Срема*. Неко други је, под мојим именом, обавио посао иза којег ја не стојим. Прво, нисам ни на који начин учествовао у утврђивању коначног азбучника за област књижевности. Нисам се ни са једним сарадником договарао. Никада нисам био позван ни на један састанак Редакције лексикона и не знам да ли је састанака, и каквих, било. Нисам знао ни ко ће бити главни и одговорни пот-

писник пројекта. У штампаној књизи сам тек видео да то није Драган Недељковић, како сам ја био предложио, него други људи, а да је академик Недељковић само рецензент, заједно са академиком Славком Гавриловићем. Да је одговорни уредник издања проф. др Ранко Кончар, видео сам тек у књизи која ми је послата. Колегу Кончара, професора историје на нашем Филозофском факултету, сретао сам повремено, али он ми никад није помињао овај пројекат. Нисам могао ни да претпоставим да смо у некој сарадничкој вези на неком пројекту.

Шта замерах послу који је у моје име урадио неко други?

Пре свега, без мога знања промењени су критеријуми за избор књижевника, који улазе у лексикон. Цитираћу овде напомену о критеријима коју сам послао Музеју Срема уз азбучник.

Критеријуми за састављање овог списка:

- да се на списку нађу сви значајнији и популарнији књижевници рођени у Срему или они који су животом и радом везани за Срем;

- да се на списку нађу писци црквене поезије, монаси из времена деспота сремских Бранковића и после деспотских времена, који су обично анонимни и недовољно познати широј читалачкој публици;

- да буду у знатној мери заступљени савремени и још живи писци с обзиром на потребу да публикација носи обележје времена у којем је настала.

Овом списку недостају имена оних писаца који су данас окупљени око књижевних гласила у Срему, а чији рад не пратим и не познајем довољно.

Уз 146 имена у азбучнику који сам послао, наведене су и енциклопедије, лексикони, антологије у које су они већ уврштени – укупно 18 таквих референтних публикација. Само поред имена Недељка Терзића није наведен неки сличан извор, што је требало да послужи као подсетник да се обрати пажња на живе, млађе писце који нису забележени у лексиконима, енциклопедијама, историјама књижевности или антологијама.

Већина имена (86), са мог азбучника, ушла је у поглавље лексикона које се зове *Књижевност*. Нека од имена, која сам предложио, уврштена су у друге целине овог лексикона: Атанаси-

је Стојковић у природне науке, Ксенија Марицки Гађански и Сава Петковић у друштвене, Теодор Аврамовић, Емануил Козачински и Ђорђе Натошевић у школство, Георгије Михајловић (библиограф), Нићифор Нинковић (мемоариста) и Милан Јовановић – Батут (путописац) у здравство, Евгеније Јовановић у свештенство, Јосип Кулунџић у позоришну и филмску уметност.

Али, у лексикон нису ушла ова имена (41): Павле Аврамовић, Мирослав Ваупотић, Врдничанин, Петар Вујичић, Радомир Дамјановић, Милутин Деврња, Мирослав Демак, јеромонах Исидор, Божидар Зец, Петар Јоновић, Васка Јукић Марјановић, Фердо Клањик, Звонимир Костић, Крушедолци, Купиновљанин, Лазар Лазаревић, Зорка Лазић, Ђуро Ливада, Јован Максимовић, Илија Мамузић, Стефан Марковић, Димитрије Матић, Владимир Миларић, Вера Милосављевић, Синиша Михаиловић, Теодора Петровић, Тешан Подруговић, Аца Поповић Зуб, Јефтимије Јефта Поповић, Тома Прелић гуслар, Елвира Рајковић, јеромонах Максим Раковчанин, Јеротеј Рачанин, Мојсије Рашковић, Родословац – састављач родослова породице Јакшић, Гаврило Стефановић Венцловић, Василије Суботић, Недељко Терзић, Нићифор Фенечанин, Брана Црнчевић, Шишатовчанин.

Мимо азбучника који сам предложио унето је шест имена књижевника: Давид Албахари, Зоран Богнар, Исо Великановић, Владислав Кушан, Павао Павличић, Фрања Петриновић. Сложио бих се са овим додатком. За неке нисам знао да имају везе са Сремом. Вука Карацића био сам, омашком, изоставио, па смо то одмах исправили. Мој је пропуст што се у азбучнику није нашло, на пример, име знаменитог Павла Соларића, Славонца који је у Сремским Карловцима учио богословију.

Друкчије стоји ствар са списком изостављених који су били у мом азбучнику. Ниједан од писаца српске црквене поезије од 15. до 18. века није ушао у лексикон. Не бих никако могао да прихватим да у лексикон не уђе јеромонах Максим, који је у манастиру Раковац почетком 18. века по налогу игумана Теофана саставио *Србљак*, једну од најдрагоценијих књига у српској поезији. Не бих се сложио да изостану ни песници-монаси који су писали

службе светим Бранковићима и друге црквено-књижевне текстове, а помињу се као: Крушедолац (било их је четворица), Купиновљанин, Шишатовчанин, Јеротеј Рачанин (који је у манастиру Велика Ремета 1721. написао *Путешаствије у Јерусалим*, први путопис у српској православној књижевности), затим Родословац који је саставио родослов породице Јакшић, па Фенечанин Нићифор и, тако познато, име – Гаврило Стефановић Венцловић (рођен у Срему, не зна се где). Да ми је речено да ће Редакција поступити овако и да ће све њих изоставити, ја бих већ на самом почетку захвалио на сарадњи и повукао се. Ради се о значајном делу српске православне књижевности и о важном периоду историје српске културе на тлу Срема. Што су ови ствараоци духовне књижевности остали анонимни или заоденути монашким именима, то није разлог да их прећутимо и одбацимо. Њихова дела сведоче да је, према сачуваним споменицима, Срем био поприште православног духовног стваралаштва још од 15. века.

Слично као и црквена, у овом лексикону је прошла и народна поезија. Од гуслара у лексикон је ушао само Филип Вишњић. Изостављена су два певача народних песама уписана у мом азбучнику (Тешан Подруговић и Тома Прелић), али и други који су се на њему могли наћи: Слепа Живана, Слепа Јеца, Слепица из Гргуреваца. Неки од тих певача поменути су, додуше, у одредници о Вуку Карацићу. Али, ова одредница о Вуку, са свим његовим певачима, по простору је једнака са онима о најмање значајним писцима. Из лексикона се, дакле, не види да је Срем био једно од главних изворишта српске народне поезије: оне по којој су и Вук и Срби у 19. веку били постали прворазредни европски културни догађај.

Што се тиче каснијих времена, примењени су исти критерији за изостављање српских писаца. Од оних из 20. века изостављен је, на пример, Милутин Деврња, веома плодан писац изразите православне духовности, који је, живећи после Другог светског рата у егзилу, био и уредник *Американског Србобрана*. Неки други писци из дијаспоре, којима би било место у овом лексикону, нису се били нашли ни у мом прелиминарном азбучнику. Такав је, на пример, Урош Станковић, рођени Митровчанин, који је жи-

већи у Аустралији после Другог светског рата, имао тамо издавачку кућу *Српска мисао* и штампао читаву библиотеку књига под овим насловом. Можда бих ову грешку био исправио да ми се пружила прилика. Није тешко погодити да је у овом случају дошла до изражаја идеолошка нетрпељивост састављача лексикона.

Вероватно из истих идеолошких, и неприхватљивих, национално-политичких разлога изостављени су и Василије Суботић и Илија Мамузић. А све са циљем да се нешто српско, што неком не би можда било по вољи, прећути и сакрије, да се скрати и сузи - да не би било превише. Онога чиме би се други поносили, ми као да се стидимо.

Од живих писаца у лексикон није морало ући свако име које сам предложио. Али, боде ми очи што је из круга знаменитих изостало име једног Бране Црнчевића. Он није ни слабији ни мање познат писац од других у његовом фаху који су ушли у лексикон. Зашто је изостало име најплоднијег српског преводиоца Петра Вујичића који је нашу књижевност задужио са стотинак преведених књига из полске и других европских књижевности и многим радовима о полским и другим писцима? У поређењу са Јулијем Бенешихем, који је ушао у лексикон, Петар Вујичић није мање урадио на пољу полонистике и славистике.

Онај стварни уредник за поглавље књижевности, који се крије иза мог имена, био је још драстичније рестриктиван према текстовима које сам ја сам написао за овај лексикон. Обрадио сам ове јединице: Никола Андрић, Јулије Бенеших, Јован Грчић, Јован Живановић, Илија Мамузић, Лукијан Мушицки, Захарија Орфелин, Ђорђе Николајевић, Коста Руварац, Василије Суботић, Јован Суботић и Милош Црњански – укупно 12 одредница. Текстове о овим писцима послао сам не наводећи изворе. Учинио сам то у нади да ћемо се још договорити о обиму и детаљима. Добио сам телефоном потврду да је са обрађеним јединицама све у реду. После тога ништа ми више није ни тражено ни јављано.

Од одредница које сам обрадио у публикацију нису ни у ком облику ушле две: о Василију Суботићу и о Илији Мамузићу. Прота Василије Суботић, старији брат Јована Суботића, био је знача-

јан песник. У *Антологији српског песништва* Миодрага Павловића заступљен је са три песме (више од многих знаменитих песника, на пр. Ракића, Пандуровића итд.); у *Антологији српског родољубивог песништва* Зорана Гавриловића такође има неколико његових песама. Илија Мамузић је син Славка Мамузића, учитеља и писца, који је рођен и дуго живео у Срему. Илија је био професор учитељске школе у Осјеку и Више педагошке школе у Београду; везан за очинску кућу у Сурчину. Значајан је по томе што је докторирао на тези *Илиризам и Срби*. То је један од најозбиљнијих научних радова о илирском покрету. Његова теза је објављена у *Раду ЈАЗУ* 1933, али и као посебна књига исте године; Мамузић је боље него ико до тада обрадио илирски покрет у односу на Србе. У мојој књизи *Увод у србистику* о Мамузићу се говори или се он помиње на странама 431-432, 563. Зашто је скривени уредник лексикона желео да заобиђе ову личност и ову тему?

Одреднице о писцима филолозима: Николи Андрићу, Јовану Грчићу, Јовану Живановићу и Ђорђу Николајевићу, које сам ја обрадио и послао уредништву, онај стварни уредник одељка за књижевност заменио је прилозима других аутора. Никола Андрић памти се у српској књижевности највише по обимној и коректној студији о Павлу Соларићу (1902), али и по томе што је као дугогодишњи уредник едиције *Хрватске народне пјесме* (десет књига, 13 томова) објављивао српске народне песме. У мојој књизи *Увод у србистику* о њему се говори на странама: 113, 127, 270, 271, 316, 551. Стварни уредник одељка за књижевност публикације *Знамените личности Срема*, уместо мог текста о Андрићу, донео је текст који је о истом аутору писао А. Е. (Анђелко Ердељанин). У истом одељку се може видети и ко је господин Ердељанин. Он је новинар и писац хумориста. Није филолог. Исто се десило и у случају са текстом о Јовану Живановићу. О овом истакнутом филологу са краја 19. века, који је учествовао у процесу обнове србистике у оно време и био истински веран принципима Вука Карацића, у мојој књизи *Увод у србистику* говори се на странама 129, 352-354, 558. И овога пута је уместо мога текста о Живановићу објављен текст хумористе, господина Ердељанина.

Уместо текста историчара и теоретичара књижевности Петра Милосављевића о историчару књижевности Јовану Грчићу, донет је текст покојног историчара Косте Н. Милутиновића. Разлика између мог и Милутиновићевог текста је суштинска. У његовом тексту, иначе богатом подацима, само се у једном делу реченице помиње Грчићева *Историја српске књижевности* (1903, 1906). У мом тексту тежиште је стављено управо на ово дело. Тамо се сасвим јасно каже да је Грчићева *Историја* била и јесте крупан догађај у обнови србистике на размеђу 19. и 20. века. Њоме је приказана српска књижевност као целина са сва четири дела која је чине: народна књижевност, стара књижевност, средња књижевност и нова књижевност, што је у складу са српском филолошком традицијом, али је и у супротности са сликом скраћене и сужене српске књижевности какву је дао хрватски филолог Ђуро Шурмин у својој *Повјести књижевности хрватске и српске* (1898) неку годину пре Грчића. А управо та Шурминова слика била је прихваћена и код Срба у другој половини 20. века. О супротстављености ове две слике српске књижевности и о значају тога питања може се читати у мојој књизи *Увод у србистику* где се о Грчићу говори на странама 226, 345, 362-365, 369, 380, 475, 554.

О Ђорђу Николајевићу, дубровачком пароху рођеном у Јаску (Срем), а касније и владики мостарском, писао сам у *Уводу у србистику* као о писцу најзаслужнијем за то да се почну објављивати *Споменици српски* из дубровачких архива (стр. 212-213, 358). Његовим трагом ишли су касније знаменити филолози као што су Франц Миклошић и Љубомир Стојановић. У одредници коју је објавила публикација *Знамените личности Срема* о Ђорђу Николајевићу (аутор је Б. С. – Богдан Станојев) износи се голи биографски подаци, а она моја, и не само моја, интерпретација значаја ове личности се запоставља.

Моји текстови о Кости Руварцу и Црњанском добили су коауторе. Текст о Кости Руварцу је потписан иницијалима П. М. – С. Ц. Непотписани, а стварни редактор је користио део мога текста достављеног редакцији. Али је убацио још једног аутора (Соња Црвенковић, историчар, театролог) да би из мог текста изоставио пре свега оно место где се говори о Руварчевом тексту *Значај*

ност дубровачке књижевности коју је Руварац, као и други његови савременици, сматрао српском. Управо у Музеју Срема, на симпозијуму о браћи Руварац (Сремска Митровица, септембар 1996) о овој теми имао је реферат академик Мирослав Пантић. Ја сам се на тај Пантићев рад позивао, посебно у књизи *Увод у србистику*, где се о најмлађем Руварцу говори на стр. 218, 221, 571.

Одредница о Црњанском потписана је иницијалима П. М. – А. Е. То значи да онај стварни уредник није био задовољан текстом проф. др Петра Милосављевића о Црњанском, па му је додао мало текста оног хумористе. Опет је то учињено да би се нешто изоставило од онога што је у мом тексту било написано, пре свега помињање радова Црњанског о србофоним топонимима у Енглеској, о чему је проф. др Реља Новаковић написао књигу под насловом *Непознати Црњански* (1997). У мојој књизи *Увод у србистику* о доприносу Црњанског пре свега филологији говори се на странама 427, 428, 434, 491, 503, 556, 576.

Од 12 одредница, које сам послао, само је четири објављено под мојим именом. То су: одреднице о Бенешићу, Мушичком, Орфелину и о Јовану Суботићу. Текст о Јулију Бенешићу са потписом П. М. уопште нисам ја писао; чак ни делови мог текста нису коришћени. Стварни уредник, који је радио што не би смео, ставио је моје иницијале испод текста који није мој; једноставно је подвалио. Текстови о Мушичком, Орфелину и Јовану Суботићу, који су потписани мојим иницијалима, јесу у основи моји. Али, и они су редиговани онако како ја никако не бих учинио.

У одељку *Књижевност* пет одредница потписано је сигнатуром Р. О. што је у *Попису аутора сарадника* дешифровано као „Редакцијска обрада“. То значи да је нека редакција за област књижевности постојала и да је радила, али да ја као потписани уредник за књижевност, за њу нисам знао и њеним састанцима нисам присуствовао. Сигнатуром Р. О. потписане су одреднице: Јован Јовановић Змај, Мирослав Славко Мађер, Борислав Михајловић Михиз, Бошко Петровић и Ђорђе Поповић Даничар.

Да сам, прихватајући сарадњу са Сремцима, овога пута, радио у корист своје штете, види се и по томе што се нико није сетио да би и моје скромно име заслужило да буде приказано у овој

публикацији у одељку *Књижевност* или *Друштвене науке*. Из самих библиографских података уз моје име видело би се много тога што је овом књигом хтелo и успело да се сакрије.

Могао бих да разумем људе који су ме позвали на сарадњу у публикацији *Знамените личности Срема* да су ми рекли да не прихватају моје текстове, односно да се са мојим концептом не слажу и да хоће да следе неки други. Али не могу да прихватим ни одобрим подухват којег су се латили: да под мојим именом протуре нешто што није моје, односно што је супротно јасно спроведеном концепту о књижевности у читавој серији мојих књига. Жао ми је што морам да кажем да су се служили нечеститим средствима, а да ни циљ није могао бити друкчији.

У предговору овој публикацији, који је потписан именом академика Драгана Недељковића, посебно је похваљена објективност овог лексикона. Каже се да „лексикон васпоставља духовни и културни идентитет Срема, без обзира на његове државне поделе и политичку судбину“. Мислим да сам показао примерима да није тако и да је лексиконом нарушен тај духовни и културни идентитет самим тим што је православно духовно стваралаштво, у свом најважнијем делу, одбачено, што су идеолошки „неподобна“ имена из новијег периода такође одбачена, што су и филолози који се одликују научном принципијелношћу, попут Мамузића одгурнути. У истом предговору за лексикон се каже да је „негација било којег национализма“. Ни то није тачно. Јер, шта је то ако није национализам у значењу шовинистичке нетрпељивости, када се комада и сасеца српска књижевност? Сигурно је да би се азбучник који сам саставио могао кориговати и надопуњавати. Али се из приложених спискова јасно види да је управо тај азбучник тежио оној објективности о којој говори Драган Недељковић у предговору публикацији. Изоставити из публикације четрдесетак имена која су ушла у разне енциклопедије и лексиконе, то значи осиромашити културу Срема, превасходно српску. Ако лаже коза, не лаже рог!

Онај стварни а непотписани уредник за област књижевности није насумце изостављао и брисао. Он је приказао сужену слику

српске књижевности у Срему. У овој публикацији десило се нешто што се може назвати енциклопедијским расрбљивањем Срема. О изразито српском карактеру Срема не говоре само књижевна дела него и наука, историчари и географи попут Душана Ј. Поповића, Бранислава Букорова и других. Повлађујући лажном интернационализму и наопаком ставу да је Срем земља ничија и свачија, Сремци и овога пута просто призивају старо зло које је умело драстично да им се обије о главу.

Када су Борислав Стојшић и Борислав Чекеринац 2000. године први пут дошли у моју кућу да се договарамо о послу, донели су књигу Фрање Јелашића *Антологија српјемских писаца* која је издата у Загребу 1944. године. Тада сам први пут сазнао за ову књигу и први пут је видео. (Из ње потиче и један цитат у моме *Уводу у србистику*, стр. 270). Уз много натезања, Јелашић је чинио све да докаже да је у Срему настајала књижевност коју су стварали само Хрвати. У њој не само да нема писаца православне вере, него су и Срби католици прибројани Хрватима. Аутор је то чинио отворено, у своје име, и уз помоћ „државе“ која је његову „истину“ потпомагала. Иако једнострана, и ова књига се нашла међу оних 18 референтних публикација које сам користио при састављању азбучника. Јелашићева књига ме је подстакла да својим гостима кажем како и ја имам антологију поезије која се зове *Песнички Срем* али немам среће, какву је имао Јелашић, да она буде штампана, ево већ десет година. Такође и да имам још једну антологичарску књигу – избор српске црквене поезије под насловом *Службе светим Бранковићима*. И она већ десетак година чека да буде објављена. О овим својим необјављеним књигама писао сам у *Сремским новинама* 10. јануара 1996, на стр. 3. у чланку *Песнички Срем*, а поводом годишњице листа. Помислио сам да је и тај чланак могао дати повода да будем позван на сарадњу у овом лексикону.

Књига црквене поезије *Службе светим Бранковићима* настаја је као сценарио за реситал изведен на отварању „Доситејевих дана“ у Војвођанском музеју октобра 1995. (Режисер Воја Солдатовић; глумци: Соња Стипић, Лена Богдановић, Павле Вујчић и Миодраг Петровић; Хор Епархије сремске са диригентом Георги-

јем Михаиловићем). Она представља стару српску црквену поезију коју су, као службе светим Бранковићима, писали један непознати Купиновљанин и четири Непозната Крушедолца. Сви они су заступљени и у мојој антологији *Стара поезија* (СКЗ и БИГЗ 2004) а преузети су из *Србљака*, најзначајнијег саборника или антологије српске средњовековне поезије, која је сачињена у Манастиру Раковац почетком 18. века. Ови песнички текстови настајали су од 15-17. века и од велике су уметничке вредности. Они чине скоро трећину ове антологије. Својим постојањем показују да је црквени, духовни и културни живот Срба у Срему био развијен и пре Велике Сеобе (1690). Књигу *Службе светим Бранковићима* била је прихватила да објави издавачка кућа „Папирус“ из Новог Сада. Али, одмах пошто је то учинио, њен уредник Драгомир Попноваков напрасно је отишао у пензију а издавачка кућа се угасила. За ову књигу није био заинтересован ни новосадско-иришки издавач „Стражилово“. Ни издавачка кућа „Српска књига“ у Руми није реаговала на моју понуду.

Друга књига, такође нуђена овим издавачима, зове се *Песнички Срем*. То је антологија поезије чији су аутори рођени у Срему, или су живели у њему, или су о њему певали. Књига је настала на основу мога пројекта *Антологија српске поезије у осам књига*. На основу текстова из шест књига уметничке поезије у овој *Антологији* направљена је једна књига која се тиче Срема. У овом избору својим песмама представљени су следећи песници: Непознати Купиновљанин, четири Непозната Крушедолца, Непознати Шишатовчанин, затим Гаврил Стефановић Венцловић, Захарија Орфелин, Јован Рајић, Лукијан Мушицки, Атанасије Стојковић, Владислав Стојадиновић Чикош, Јован Суботић, Василије Суботић, Доситеј Обрадовић, Павле Соларић, Еустахија Арсић, Никанор Грујић, Милица Стојадиновић Српкиња, Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Ђорђе Марковић Кодер, Лаза Костић, Јован Грчић Миленко, Антун Густав Матош, Милош Црњански, Јован Поповић, Бошко Петровић, Мирјана Вукмировић, Брана Црнчевић, Васка Јукић Марјановић, Јасна Мелвингер. Овако састављена антологија сведочи да је Срем био један од најзначајнијих центара културног живота у Срба.

Обе књиге нуђене су Музеју Срема још 1996. да их објави, али одзива није било. О овим својим необјављеним књигама говорио сам Стојшићу и Чекеринцу 2000. године приликом првог нашег сусрета у мојој кући. Да ствари стоје како треба, обе ове књиге биле би од некога наручене, а пошто су већ сачињене, требало је да оне буду давно објављене. Како то да ових књига нема међу толиким књигама које су објављене последње деценије?! Да ли неко има интереса да се оне не појаве?

Ако издавачи лексикона *Знамените личности Срема* хоће како тако да исправе грешку коју су учињенили према Срему, према српској књижевности, па према мени као сараднику, нека Музеј Срема, објави ове две збирке поезије које поново нудим. Опет и опет.

У Новом Саду, марта 2004.

ЧАСОПИС „ПОЉА“ И ЈУГОСЛОВЕНСТВО

Поштовани господине Блашковићу,

Хвала Вам што сте ме позвали да својим прилогом учествујем у јубиларном броју *Поља*, поводом педесетогодишњице часописа. Како сам из писма разабрао, Ви сте ми на неки начин сугерисали да евоцирам успомене на она *Поља* која је моја генерација уређивала.

Кад су некадашња *Поља* у питању, мене и сада, у потпуно измењеним околностима, посебно занима тема југословенства. Југословенство је било једна од главних карактеристика некадашњих *Поља*. Мој прилог јубиларном броју усмерен је ка осветљавању тога феномена.

Виђење Поља из личног угла

Од пролећа 1956. сарадник сам и Трибине младих и *Поља*. Део моје интелектуалне биографије везан је за те институције. Био сам један од уредника *Поља* од 1958. до 1968. (с прекидима), а једно време и главни и одговорни уредник часописа (1965-1968).

Редакције *Поља* и Трибине младих покренуле су заједнички још једну манифестацију: Стражиловске сусрете младих интелектуалаца Југославије. Први од тих сусрета организован је 1959, други 1960, трећи 1963, четврти 1968. Учествовао сам у организовању свих тих сусрета а, као главни уредник *Поља*, био сам и главни организатор последњег, Четвртог стражиловског сусрета.

Стражиловски сусрети младих интелектуалаца Југославије на неки начин су кључни за разумевање програмске политике не само *Поља* и Трибине младих већ и Стеријиног позорја и Змајевих дејчјих игара. Они су прављени по моделу: хајде да у Новом

Саду окупимо представнике младих из главних југословенских интелектуалних средина; да нађемо заједничку тему за разговор; да омогућимо да се наши гости што боље упознају и друже. Редакција *Поља* је по истом моделу настојала да обезбеди сарадњу из свих југословенских република; Трибина младих је настојала да међу гостима има значајне представнике многих југословенских градова. На сличан начин настојали су да чине и Стеријино позорје и Змајеве децје игре. Колико се сећам, ми који смо учествовали у културном животу Новог Сада тих година, много пута се нисмо међусобно слагали. Једни другима често нисмо били лично блиски. Али понашали смо се према једном моделу. А тај модел је био: поштовати посебности појединих средина, али сусретати се и сарађивати. Полазили смо од тога да смо сви равноправни саговорници и равноправни учесници у заједничкој ствари на принципу добровољности и заједничких интереса.

Сећам се да сам као организатор сусрета, нарочито у Скопљу и Љубљани, дакле још 60-тих година прошлог века, сретао појединце који су били против свега што би имало југословенски карактер или југословенско име. Један познати македонски песник ми је говорио: Ја сам Македонац, а не Југословен. Објаснили су му други македонски песници да та два појма један други не искључују. Македонци су редовно долазили на стражиловске сусрете, а тако су чинили и Словенци и други.

Године 1959. био је на насловној страни *Поља* објављен мој текст под насловом *Крлежијанство*. Тај текст ће, једно време, означавати битну оријентацију часописа. *Поља* су годинама била не само пројугословенски него и крлежијански оријентисан часопис. Позивали смо се на Крлежу који је између два светска рата био главни представник југословенске левице, али и идеолог који се међу првима побунио против стаљинистичког догматизма, па је за нас био истовремено симбол југословенства и антидогматизма. То је, у тадашњим околностима, био максимум слободе.

Пре него што сам штампао поменути текст о Крлежи, *Поља* су ми објавила есеје о српским писцима: Раду Драинцу, Растку Петровићу и Момчилу Настасијевићу. Мој текст о Настасијевићу је један од првих који су о њему објављени после Другог светског

рата, као што је и онај о Крлежи био први текст о сукобу на књижевној левици. На Настасијевићу ћу и докторирати 1974. године. И Настасијевић, али и онај Крлежа који је био у сукобу са Комунистичком партијом, мојој генерацији су тада још били непознати. Старији и обавештенији нису се тада упуштали у овакве теме: знали су колико је то политички опасно.

О усмерењу ондашњих *Поља* говори и једна рубрика коју сам ја покренуо 1959. године, а звала се *Књижевни именик*. У 39. броју листа у њој су објављена четири моја текста о четири песника, под насловима: *Звонимир Голоб*, *Матеја Матевски*, *Цирил Злобец*, *Павле Поповић*. У рубрици су представљени: један хрватски, један македонски, један словеначки и један српски песник. У 40. броју *Поља* објавио сам *Именик* по истом моделу; само су имена била друга: *Миодраг Булатовић*, *Дане Зајц*, *Јуре Каштелан*, *Анте Поповски*; у броју 41. били су представљени: *Гане Тодоровски*, *Кајетан Кович*, *Љубомир Симовић*. Библиографија *Поља* и моја показују да су године 1960. у *Књижевном именику* представљени само Момчило Миланков и Влада Урошевић. Касније је та рубрика таворила док се није угасила. Тешко је било из броја у број писати о толико стваралаца, а да то буде озбиљно.

Није се све одвијало на најбољи начин у раду редакције *Поља* тих година. Кад се обрати пажња на појединости, сукобе, смењивања, види се да је живот тога гласила имао и своју тамну страну. Али у погледу изузетно велике отворености гласила према другим срединама, југословенским, европским и светским, никада није било спора. Данас се често говори о *другом* и *другима* са наглашеним ставом да према њима треба имати разумевања. Ондашња *Поља* су полазила од става да постоје други у нашем ближем и даљем окружењу које треба упознати. Бити отворен и заинтересован за разне друге средине и ствараоце - то је била и оријентација али и школа мишљења.

Близу је четрдесет година откако сам отишао из *Поља*, тј. отако практично у њима не сарађујем. Али, школа мишљења на којој су била изграђена *Поља*, а кроз коју сам у младости прошао, одредила је моје касније понашање. Моја прва књига есеја, *Традиција и авангардизам* (1968) састављена је од текстова који су у ве-

ћини претходно објављени у *Пољима*, а били су посвећена углавном српским песницима. Српску књижевност ја сам настојао да сагледавам у ширем, југословенском и европском контексту. У томе ми је касније помагао и предмет Методологија проучавања књижевности који сам предавао на Филозофском факултету у Новом Саду. О томе сведоче и моје књиге *Методологија проучавања књижевности* (1985) и хрестоматија *Теоријска мисао о књижевности* (1991), које сам стварао већ као универзитетски професор. Оне су приказивале теоријске доприносе и појединаца и националних школа у размеђу од Хомера до Дериде водећи рачуна и о општем и о појединачном. У том духу била је замишљена и моја хрестоматија *Књижевнотеоријска мисао Југословена*, рађена за холандско-америчког издавача Џона Бенцаменса. Ова хрестоматија, у два тома, оба на преко преко 600 страна на енглеском језику, примљена је за штампу и рекламирана код овог издавача, али је објављивање обустављено пошто је дошло до разбијања Југославије. На сличан начин као што сам у *Књижевном именику* приказивао песнике, у овој хрестоматији сам приказивао теоретичаре југословенских народа. Имао сам у томе подршку свих живих аутора који су у књизи били заступљени својим радовима.

У филозофији науке је спознато да и аутори не делују независно од парадигми или модела и школа мишљења. Филозоф који је то спознао, Американац Томас Кун, своје откриће објавио је у познатој књизи *Структура научних револуција* (1962). Кун је израз парадигма мишљења везивао за једну интелектуалну заједницу или генерацију: показао је да се и у науци поједине интелектуалне заједнице разликују по парадигми мишљења. Подсећањем на Куна хтео сам да кажем да су некадашњи уредници *Поља*, без обзира на своје особености, припадали једној парадигми (моделу) мишљења која је била својствена ондашњој интелектуалној заједници мојих вршњака.

Модел мишљења и понашања, приказан овде на примеру мога рада, није био карактеристичан само за *Поља*. Примењивале су га и неке друге новосадске институције као што су Трибина младих, Стеријино позорје или Змајеве дечје игре. Све те институције основане су средином 50-тих година 20. века. Све су оне имале ју-

гословенски карактер и изразиту оријентацију да окупљају ствараоце из разних делова Југославије.

У времену о којем говорим таква пројугословенска оријентација није била неки изузетак. Она је „одозго“ свесно негована и подстицана. И у другим деловима Југославије постојале су институције са југословенским предзнаком или садржајем. Такви су, на пример, били смотре дејег стваралаштва у Шибенику и Котору, или смотра позоришног аматеризма у Требињу. Пројугословенске оријентације нису биле лишене ни *Струшке вечери поезије* које су ипак прављене по моделу „Македонија и свет“ или манифестација *Радост Европе* у Београду која је прављена по моделу „Београд и Европа“.

У Новом Саду је број институција, усмерених ка југословенском програму, био изразито већи него у другим срединама. Отуда се о југословенству, као карактеристици ових институција, може говорити као о феномену, а о Новом Саду као о једном изразитом центру југословенства.

Српска идеја југословенства

Као и многи други, и ја сам мислио да је идеја југословенства по пореклу хрватска, а да су је Срби само прихватили. У мојим текстовима могу се наћи трагови таквог мишљења. Сусрео сам се, међутим, са чињеницама које су показале да се под једним именом, под именом југословенства, у прошлости биле присутне две различите идеје: српска и хрватска. Српска идеја југословенства јавила се раније. Њу су, у отпору према унитаризму илирског покрета, формулисали прваци Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић још крајем 30-тих година 19. века. Они су сматрали да Југо-Славјани: Словенци, Хрвати, Срби и Бугари никако не треба да се претворе у некакве Илире, већ треба да се развијају као посебни народи. Али као међусобно блиски народи, они треба да негују и оно што ће их зближавати и повезивати. Више детаља о тим ставовима и о њиховој историји изнео сам најпре у студији о Јовану Суботићу (зборник *Liber amicorum*, посвећен академику Радомиру Ивановићу, 2000), а посебно у тексту *Две идеје југосло-*

венства: српска и хрватска који је био саопштен као реферат на 15. Конгресу славистичких друштава Југославије у Нишу 2001. године и објављен у зборнику радова са тога скупа (*Књижевност и историја*, V, Ниш 2003). Осим тога текст је штампан и часописима *Крајина* (Бања Лука, 2002, бр. 3) и *Рашка школа* (2002/3, 38-39).

Схватио сам накнадно да смо се ми Новосађани, негујући идеју југословенства, понашали више у духу идеја наших предака, Теодора Павловића и Јована Суботића, него у духу који је био карактеристичан за једну другачије конципирану идеју југословенства чији су родоначелници илирци, а посебно бискуп Јосип Јурај Штросмајер. Открио сам да је оно што смо ми чинили свог претходника имало и у Надежди Петровић која је почетком 20. века у Београду организовала више изложби *југословенских* уметника (Бугара, Срба, Хрвата, Словенаца). На неки начин, наши претходници су били и млади Павле Поповић и Јован Скерлић који су организовали први конгрес југословенских књижевника који је у Београду 1904. окупио представнике Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара, а други је по истом моделу, одржан у Софији следеће године. У то време је израз југословенски значио исто што данас значи израз јужнословенски. Моја истраживања су, такође, показала да српска идеја југословенства није везана за стварање државе Југославије или за њено очување или рушење, већ за неговање нормалног живота југословенских (прецизније у складу са данашњом терминологијом – јужнословенских) народа. По тој идеји, јужнословенски народи треба да се развијају на природан начин, као и други европски народи, а то значи као посебни индивидуалитети, али као индивидуалитети који се неће затварати, већ сарађивати пре свега са најближим народима, разуме се и другима, у ужем и ширем окружењу. На питање: да ли бих, после свега што се десило са Југославијом, имао шта да замерим тој идеји, рекао бих да немам.

Српска идеја југословенства настала је и развијала се у духу идеје о европским народима коју је најбоље формулисао Хердер у својим *Идејама* (1784-91) а пластично представио у својој антологији *Гласови народа у песмама* (1778-9). Њу је лепо потврђивао и

Гете својом теоријом о светској књижевности која треба да садржи особене гласове разних народа. (Те идеје је Гете посебно јасно представио говорећи Екерману о српским народним песмама). На темељу Хердерових идеја и развиле су се славистика и србистика као филолошке дисциплине. Такође, на темељу тих идеја сарађивали су Копитар и Вук. Они су и знали и истицали да припадају посебним, али блиским, народима. Треба стално имати у виду да су романтичари на свим странама Европе неговали две комплементарне оријентације: национализам (као тежњу за афирмацијом властите нације) и космополитизам. Узете заједно, те две тежње искључивале су шовинизам. Може се бити истовремено националиста и космополита, али се не може бити и космополита и шовиниста. Шовинизам је појава која се шири упоредо са интернационализмом или са његовом варијантом у новом облику: мондијализмом. А корене им треба тражити на другој страни, а не ни код Хердера, ни Гетеа, ни Вука Караџића.

Између идеја Хердера, Павловића и Суботића, конгреса југословенских књижевника 1904. у Београду и 1905. у Софији, Старијиног позорја и Стражиловских сусрета постоји битна сродност. У тој сродности, којој не недостаје и континуитет, треба сагледати и новосадску праксу неговања идеје југословенства. Ова идеја југословенства заснована је на истим темељима на којима функционишу модерни европски народи, посебно земље и народи појединих европских региона (рецимо скандинавске земље и земље Бенелукса). И идеја Европске уније, какву је у визији имао после Првог светског рата Димитрије Митриновић, у основи је блиска тој идеји. Да би се сарађивало, није нужно живети у једној држави.

Српска концепција југословенства није подразумевала постојање југословенске државе, нити је у неком виду такву државу пројектовала. Она се могла спроводити и пре стварања Југославије и у време њеног постојања као и после њеног нестанка. Ипак њу је било најтеже у њеној пуноћи спроводити у време постојања државе Југославије, просто зато што је југословенство било затворено у границе те државе, што се наметало као државна идеологија и што није обухватало и Бугаре.

Загребачки модел југословенства

Поред ове, српске идеје југословенства, постојала је и једна друга, коју сам назвао хрватском или аустро-хрватском идејом југословенства. Она се надовезивала на илирски покрет. Од илирства је узела садржину, а од српске идеје је присвојила име. Родоначелник аустро-хрватске идеје југословенства био је Јосип Јурај Штросмајер. Он је наставио да негује унитаристичке идеје илирског покрета које су имале за циљ да илирско, а потом југословенско име послужи као степеница на путу ка стварању јединствене нације која би потом понела хрватско име. Теодор Павловић и други Срби, попут Стерије, Сарајлије и сличних прозрели су то и на то благовремено упозоравали. Пошто српски прваци током Првог светског рата баш и нису имали јасну свест о разликама између српске и хрватске идеје југословенства, они су, у ратним приликама, прихватили хрватску идеју југословенства. Тако је 1918. настала држава „једног, троименог и троплеменог народа“, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

После Другог светског рата Београд је остао престоница Југославије, али су најутицајније институције са југословенским именом биле у Загребу: Југославенска академија знаности и умјетности и Југославенски лексикографски завод. Обе су произтекле из хрватске идеје југословенства и деловале су у њеном духу. О природи ових институција понешто може да каже њихова биографија.

Југословенска академија знаности и умјетности основана је 1867. на темељу програма тада главног идеолога југословенства ђаковачког бискупа Јосипа Јураја Штросмајера и уз његов новчани прилог. За време постојања Независне Државе Хрватске Анте Павелића она је променила име у Хрватска академија знаности и умјетности (1941-1945). Неколико година после победе партизанског покрета, њен рад је био обновљен под старим именом – Југославенска академија знаности и умјетности (1948). Под тим именом она је деловала све до разбијања Југославије 1991. Тада је опет добила име које је имала под усташким режимом – данас се зове Хрватска академија знаности и умјетности.

Југославенски лексикографски завод основан је 1952. године одлуком Савезне владе на чијем челу је био Јосип Броз Тито. Задатак ове институције био је да на научној основи, у духу владајуће марксистичке идеологије, изгради систем знања о југословенским народима и народностима и да задовољи друге енциклопедијске потребе. За директора ове институције постављен је Мирослав Крлежа. Двадесет година касније, у време деловања Масовног покрета (1972), постало је јасно да постоји велика разлика између оног Крлеже какав нам се, као представник југословенске левице представио, и оног који је у то време деловао. Отприлике у то време сам сазнао да је Крлежа у свој Завод преузео целу екипу *Хрватске енциклопедије* која је излазила за време Павелића. Главни уредник те *Енциклопедије*, Мате Ујевић, постао је Крлежин заменик, а Ујевићева екипа постала је основа Централне редакције овог Завода. После разбијања Југославије, Југославенски лексикографски завод променио је име; сада се зове Лексикографски завод „Мирослав Крлежа“.

И трећа значајна загребачка институција, Матица хрватска, има везе са југословенством. Њено прво име било је Матица илирска. Она је основана у време илирског покрета 1842. године, када се илирством означавало нешто што ће касније бити преименовано у југословенство. Али већ 1872. она је добила име Матица хрватска и није га више мењала.

За ове три хрватске националне институције карактеристично је да су се служиле идејама илирства и југословенства да би оствариле уско националне хрватске интересе. То сада не спори ни хрватска страна; понеки се тиме и хвале. Показало се сасвим јасно да хрватски прваци (нпр. Штросмајер, Јагић, Новак, Крлежа) и нису схватили идеју југословенства као трајно опредељење, већ као тактичко средство да би се постигли стратешки интереси: превођење Срба римокатолика у корпус хрватске нације уз стално даље цепање и умањивање српског националног тела нарочито путем присвајања српског језика. Кад је југословенска идеја одслужила своје, хрватски лидери су је одбацили. Критичари ове идеје зато су у праву када кажу да је то југословенство било лажно. Али је његов учинак био значајан. ЈАЗУ, као најстарија ака-

демија на јужнословенском простору и ЈЛЗ као једина професионална лексикографска установа имале су у том периоду водећу улогу и моћ државне присиле у својим рукама. Ове установе су давале усмерење и главним српским националним институцијама: Матици српској, Српској књижевној задрузи, Српској академији наука и уметности и другима. О томе сам опширно писао у својим текстовима, посебно у књизи *Увод у србистику* (2002, 2003). Из тих текстова се може видети како су ове и друге српске националне институције напустиле и своју и српску филолошку традицију и постале „продужена рука хрватске филологије“. А догађаји који су задесили југословенске народе крајем 20. века припремани су прво у области филологије.

О потрошености и непотрошености југословенске идеје

Мој текст *Две идеје југословенства: српска и хрватска* почиње подсећањем на изјаву господина Мила Ђукановића да је идеја југословенства потрошена. Тим поводом изнео сам став да је потрошена хрватска идеја југословенства, али да није потрошена и српска идеја.

Приликом разбијања Југославије хрватска идеја југословенства је изгубила моћан инструмент за своје остваривање: изгубила је државу која је, у Титовом тоталитарном систему, била у служби те идеје. Вероватно да је више немогуће данашњу Хрватску академију знаности и умјетности поново преименовати у Југославенску академију знаности и умјетности, као што је једном већ било учињено. Такође верујем да је немогуће да Лексикографски завод „Мирослав Крлежа“ поново постане југословенски.

Са поразом хрватске идеје југословенства, шансе да се обнови и заживи пуним животом стратешки је поново добила она идеја коју сам идентификовао као српску. Ова констатација је важна јер се тиче целог српског народа, а самим тим и Новог Сада. Док се развијао у духу српске идеје југословенства Нови Сад је био Српска Атина. Израз Српска Атина почео је да живи од 60-тих година 19. века. Управо у то време, из Српске Атине, из Новог Сада, Српско народно позориште пружило је пресудну помоћ у ствара-

њу Хрватског народног казалишта у Загребу. То је чињеница позната као и она да је оснивач Српског народног позоришта у Новом Саду, Јован Ђорђевић био касније и управник Народног позоришта у Београду. Од Новог Сада као Српске Атине нико од Јужних Словена, па ни шире, није имао штете. Као центар српства и словенства Нови Сад је зрачио позитивном снагом. Тако, ипак, није било са Новим Садам у време доминације хрватске идеје југословенства и поред свих његових институција са југословенским предзнаком. У њега је неосетно почела да се увлачи политика националног искорењивања. Политика националног искорењивања било ког народа не може да води добру ни код суседних народа. Она води пометњи вредности. До те пометње је дошло приликом разбијања Југославије. Нема разлога да се верује да је иједан део популације бивше Југославије у тој пометњи добио нешто добро.

У свеколиком злу које се десило популацији на тлу бивше Југославије, једино стварно добро јесте поново указана шанса да се обнови хердеровска, тј. европска, тј. српска идеја јужнословенства. На идејама Вука Караџића, Теодора Павловића и Јована Суботића нити би се стварала Југославија, нити би био стваран „један троимени и троплемени народ“, ни двоимени народ Хрватосрби (Јагићев израз), нити би дошло до овог галиматијаса са различитим називима једног истог језика. На њиховим идејама и нама Јужним Словенима могло се десити исто што и другим европским народима, да учврстимо свој национални идентитет. Велика је историјска штета што је била потиснута идеја југословенства/јужнословенства која није рачунала са Југославијом као државом, али је рачунала са јужнословенским народима устројеним на европским принципима и са њиховом међусобном сарадњом. Како ће се та идеја, која је здрава, остварити у будућности, то је отворено питање. Али је важно знати да је та идеја постојала у даљој прошлости, да ни у ближој прошлости није била сасвим нестала и да постоји потреба да се она оствари.

НАПОМЕНЕ О ТЕКСТОВИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Текстови сабрани у овој књизи писани су разним поводима. У њима понекад има понављања ставова, идеја, чињеница која је немогуће елиминисати накнадном редактуром. Аутора теши чињеница да понављање истих детаља у разним текстовима не мора да буде само мана. Понекад то може да буде и корисно, јер се понављањима истиче оно главно у разматраним проблемима.

Две идеје југословенства: српска и хрватска. – Текст је изговорен на 15. Конгресу слависта у Нишу, који је одржан 11-13. октобра 2001. године. Објављен је у зборнику радова са тога скупа *Књижевност и историја*, V (Ниш, 2003), у часопису *Крајина* (Бања Лука, 3/2002) и у часопису *Рашка* (38-39/2002-2003).

Смисао Покрета за обнову србистике. – Текст је писан на изазов чланка Саве Даутовића *Наука у „служби“ Каптола*, који је објављен у НИН-у 8. 12. 2005. Мој текст је објављен у божићном броју НИН-а 7. јануара 2005. са наднасловом *Србистика* и насловом *Смисао Покрета обнове*.

О српском филолошком програму. – Текст је први пут објављен у часопису *Стварање* (разговор водила К. Б). затим у *Борби* (у јуну 2002. отштампани текст никад нисам видео), у *Књижевним новинама* бр. 1039, 1-15. августа 2001. (као саговорник грешком је потписан Велимир Станковић) и у *Топличким свескама*, 4. лето 2001 (текст непотписан). У зборнику *Дело Петра Милосављевића и србистика* (Косовска Митровица – Београд 2002), у *Библиографији радова Петра Милосављевића*, који је саставила Славица Несторовић-Петровски, уз моју сарадњу, идентификован је саговорник интервјуа. То је К. Б. из *Стварања* (Катарина Брајовић).

Славистика, србистика и сербокroatистика и њихове стратегије. – Текст је писан за један руско-српски скуп у Москви који је 2003. покушао да организује др Божидар Митровић, адвокат, књижевник и јавни радник који живи у Москви. Скуп није одржан а текст се овде објављује први пут.

Српски устанци на почетку 19. века и србистика. – То је реферат изговорен на симпозијуму о Првом српском устанку који је, у организацији Митолошког друштва Србије, одржан у Рачи 16. новембра 2003. го-

дине. Текст реферата је објављен у часопису *Школски час* (Београд 2/2004), у часопису *Крајина* (Бања Лука, бр. 12/2004) и у часопису *Митолошки зборник* (Рача-Београд, бр.12/2004)

Вук Караџић и српска мисао. – Текст је изговорен као реферат на научном скупу *Друштвена и политичка мисао Вук Караџића* који је одржан у САНУ 16-17. новембра 2005.

Љубомир Стојановић и обнова србистике. – Текст је изговорен као реферат на симпозијуму *Живот и дело Љубомира Стојановића*, који је одржан 18-19. априла на Учитељском факултету у Ужицу и објављен је у истоименом зборнику са тога скупа (2002).

Срби и мултиконфесионалност. – Текст чини део предавања које сам усмено изговорио на Сусретима српске омладине југоисточне Србије у манастиру Прохор Пчињски 16. септембра 2005. године под насловом *Обнова србистике*. На сусрету су, осим мене, говорили и проф. др Слободан Костић и књижевник Предраг Драгић Кијук. Организатори сусрета донели су *Повељу*, чији је пуни текст убрзо објављен у часопису *Православље*. У тачки 2. *Повеље* захтева се да се на универзитетима оснују катедре за србистику. – Текст је објављен у часопису *Национални интерес* 1/2006.

Српски национални програм и САНУ. – Текст је објављен у четири наставка у Политици од 10, 17. и 24. септембра и 1. октобра 2005. у додатку *Култура, уметност, наука*.

Срби су се замрсили. Текст је објављен у Књижевним новинама (год 53, бр. 1055, 1-15. априла 2002).

За истину о Шафарiku. – Текст је одбио да објави Летопис Матице српске. Објављен је у часопису *Српска политичка мисао*, Београд, 3-4/2005, год. XII, вол. 15.

Тајна Бошка Петровића. – Текст се овде објављује први пут.

Мисија Светозара Петровића. – Текст се овде објављује први пут.

Историјар Крестић и српске перспективе. – Текст се овде објављује први пут.

Енциклопедијско расрбљивање Срема. Текст је објављен у Летопису Матице српске у свесци за јун 2004, и у Књижевним новинама у бројевима 1107-1108 (1-30. јун) и 1109-1110 (1-31 јул) 2004.

Часопис „Поља“ и југословенство. – Текст је писан поводом педесетогодишњице излагања часописа Поља. Објављен је у јубиларном 435. броју Поља, Нови Сад септембар-октобар 2005.

НАПОМЕНА: Писање ове књиге завршено је у јуну 2006. После тога ништа није мењано у текстовима које она садржи.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Петар Милосављевић рођен је 1937. у Доњој Сварчи, у Топлици. Гимназију је учио у Прокупљу и Новом Саду. Дипломирао је не Групи за југословенску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду 1964. године. Докторирао је 1974. на истом Факултету дисертацијом о поетици Момчила Настасијевића.

Милосављевић је радио као новинар (Дневник, Сремске новине) и као уредник у листу Поља. Био је главни уредник Поља (1965-1968) и члан Уредништва Летописа Матице српске (1969-1979).

На Филозофском факултету у Новом Саду предавао је методологију проучавања књижевности (1971-2003) и теорију књижевности (1997-1991). Теорију књижевности и историју српске културе предавао је на Филозофском факултету на Палама (1999-2003). Наставу на постдипломским студијама из своје струке држао је у Новом Саду, Приштини, Никшићу, на Палама и у Бања Луци.

Петар Милосављевић је објавио двадесетак књига. Међу објављеним књигама су и три белетристичке: збирка песама *Блокада* (1967), роман *Нови Сад на ватри* (1989) и *Драме* (1991). Највише објављених наслова је из области проучавања књижевности и филологије. Издавачка кућа Требник у Београду започела је 2000. године издавање *Изабраних дела* Петра Милосављевића у 20 књига. До 2004. године изашло је шест књига у овој едицији, а потом је дошло до гашења ове издавачке куће услед болести и упокојења власника Ранка Кебаре. Седму књигу из овог пројекта објавили су издавачи Логос, Ваљево и ДК „Свети Сава“, Хвосно-Исток. Ова књига коју издаје Логос (Ваљево) осма је објављена књига у оквиру пројекта *Изабрана дела*.

Милосављевићев књижевнонаучни опус је разноврстан. Један круг књига чине оне које се баве интерпретацијом књижевних дела и појава. То су *Традиција и авангардизам* (1968), *Поетика Момчила Настасијевића* (1978), *Реч и корелатив* (1983), *Триптих о Лази Костићу* (1990). Томе кругу припадаће и две још необјављене књиге, сачињене од радова већ штампаних у часописима, које ће носити наслове: *Други ток српске књижевности* и *Наратолошка истраживања*.

Други циклус чине књиге из области теорије књижевности: *Методологија проучавања књижевности* (1985), *Теоријска мисао о књижевности* (1991), *Теорија белетристике* (1993), *Теорија*

књижевности (1997) и *Логос и парадигма* (2000). Ове књиге спадају међу прве високошколске приручнике из ове области у Срба.

Последњих десетак година професор Милосављевић се бавио прева-сходно темама србистике као филолошке дисциплине. Његова иницијална књига у овом домену, *Српски национални програм и српска књижевност*, објављена је у Приштини 1995. Милосављевић је био иницијатор покрета за обнову србистике (Приштина, 1997) и главни уредник часописа *Србистика/Serbica* (1998). Циклус књига са темом србистике, као и скуп његових књижевнотеоријских књига, чини систем. То су ове књиге:

Систем српске књижевности (1996, 2000) бави се превасходно питањем идентитета и корпуса српске књижевности;

Срби и њихов језик (1997, 2001) бави се идентитетом српског језика;

Српски филолошки програм (2000), бави се идентитетом српског на-ционалног програма;

Увод у србистику (2002, 2003) бави се идентитетом српске фило-лошке традиције.

Књига *Српска писма* (2006) бави се развојем и идентитетом српске писмености.

Књига *Идеје југословенства и српска мисао* разматра идеје које су у последња два века битно утицале на живот Срба.

Књига *Српско питање и србистика*, која ће ускоро бити објављена, бави се српским питањем са становишта филологије и геополитике.

БИГЗ и СКЗ почеле су 2004. да издају од овог аутора *Антологију српске поезије у осам књига*. До сада су штампане књиге *Стара поезија* и *Средње доба*.